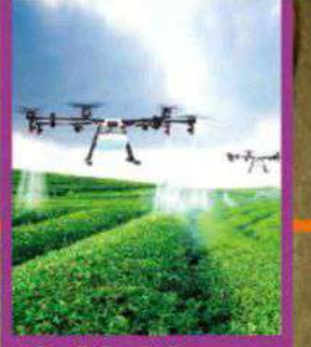

ભુજનાં બજારો | ધ્યાનની આ રહી | આગામી દાયકામાં
કલેવર બદલી રહ્યાં છે | અનપેક્ષિત રીતે | ચીનનો પરપોટો ફૂટી જશે

૧૧ જુલાઈ, ૨૦૨૦

abhiyaanmagazine.com ₹ ૨૫-૦૦

અભિયાન

કૃષિ ક્ષેત્રે ડિજિટાઇઝ્ડ
સ્માર્ટ ખેતીનો
જમાનો આવી રહ્યો છે

**સેક્સ વર્ક્સને કોરોનાનું
નડતર : કોણે કરી દરકાર?**

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

Since 1929

®
પાંચતારા

— અને —

®
ફાઈવંસ્ટાર

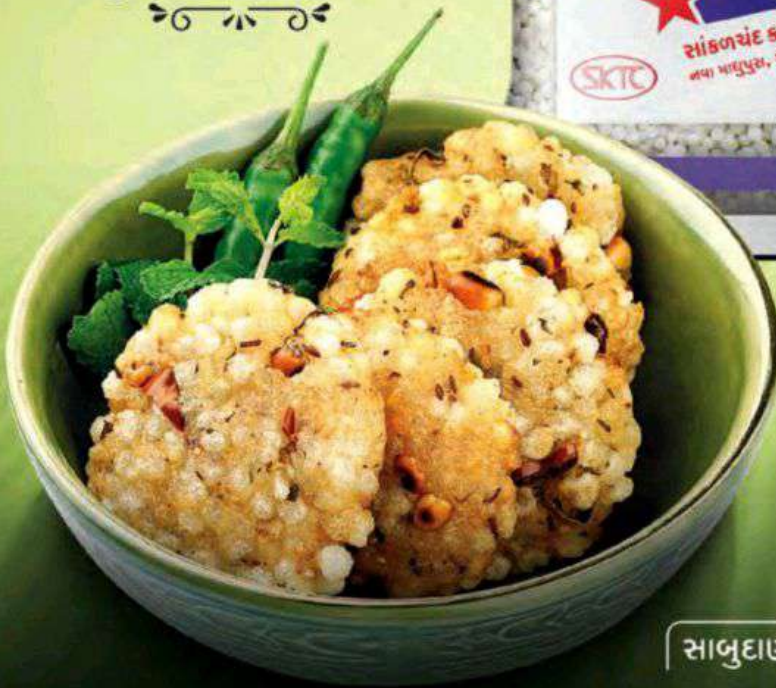
ફરાળ વડે જ વ્રત ફળે

સાબુદાણા કાર્બોહાઈડ્રેટ,
પોટેશિયમ અને શક્તિનો
વિપુલ સ્ત્રોત છે.

ખૂબ સરળતાથી પચે છે.

તેમાં કેલેરી
ઓછી હોવાથી હળવા
નાસ્તા તરીકે ઉપયોગી છે.

શરીરમાં ઠંડક આપે છે,
નાના બાળકો તથા
વૃદ્ધો માટે શક્તિવર્ધક છે.

સાબુદાણા વડા

500 g

200 g

સાબુદાણામાંથી બનતી વાનગીઓ
ખીચડી, વડા, પેટીસ, ખીર, રાબ, વેફર, ચકરી
તથા અન્ય વાનગીઓ

અમારી અન્ય ફરાળી શ્રેણી ★ મોરૈયો ★ રાજગરાનો લોટ ★ શિંગોડાનો લોટ ★ સીંધવ પાવડર ★ મખાણા

THE GROUND REALITIES

પાણીપુરી મસાલા અને ખાટી મીઠી ચટણી

“ચટાકેદાર સ્વાદનો અહેસાસ!”

દિલ માંગે મોર !

100% VEG.

ખાટી મીઠી ચટણી

પાની પૂરી, સમોસા, વડાપાવ, દાબેલી, આલૂ ટીક્કી, ભેજ, દહી વડા, દિલ્લી ચાટ, પેટીસ, અન્ય ફરસાશ ઉપર ખુબજ ટેસ્ટી...

૨૦ગ્રામ, ૫૦ ગ્રામ પાઉચ પેક તથા ૨૦૦ગ્રામ અને ૫૦૦ગ્રામ જાર પેકમાં ઉપલબ્ધ.

★ હવે ઘેર બેઠાં ઓનલાઈન શોપીંગ કરો, વેબ સાઈટ દ્વારા....

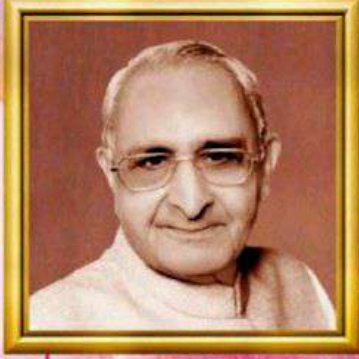
www.shriharimasala.com

વિવિધ 52 પ્રકારના તૈયાર મસાલા ની વિશાળ શ્રેણી...

CUSTOMER CARE : 94092 00015

સંપૂર્ણ અમદાવાદ શહેર અને સંપૂર્ણ સાઉથ ગુજરાત માટે (પ્રત્યેક એરિયાનું નેટવર્ક ધરાવતા) સુપર સ્ટોકિસ્ટો જોઈએ છે...

તાત્કાલીક સંપર્ક કરો: 09228312439

પંચામૃત

નિષ્ફળતા વધુ મોટી સફળતાનું આહ્વાન છે !

અમેરિકાના મહાન પ્રમુખ અને ગુલામોના મુક્તિદાતા અબ્રાહમ લિંકન બાવન વર્ષની ઉંમરના થયા ત્યાં સુધીનું તેમનું જીવન એક પછી એક નિષ્ફળતાઓ ભરેલું હતું. તેમના રાજકીય પક્ષે તેમને ચૂંટણીમાં - રાષ્ટ્રપતિની ચૂંટણીમાં - ટિકિટ એટલા માટે આપી હતી કે પક્ષના આ હેશિયાર સંચાલકોનો ખ્યાલ એવો હતો કે આપણો પક્ષ જીતવાનો નથી. એટલે આપણા કોઈ લાયક માણસને ઊભો રાખીને શું કરવાનું? આપણા કોઈ લાયક માણસને પરાજયનું કલંક મળે તેવું શું કામ કરવું? છતાં કોઈ નબળો તો નબળો ઉમેદવાર ખડો તો કરવો પડશે! ચાલો, અબ્રાહમ લિંકનને ઊભા રાખીએ. જીતવાની શક્યતા નથી. હારીશું તો પણ વાંધો નથી. આવા નબળા ઉમેદવારથી હારીએ તો આબરૂ ઓછી ગઈ ગણાશે. લિંકનને તો ખાસ કંઈ ગુમાવવાપણુ છે જ નહીં!

અબ્રાહમ લિંકન ચૂંટણીમાં ઊભા રહ્યા પછી પણ તેમનાં પત્ની પતિને એવું મેણુ મારતાં રહ્યાં હતાં કે તમને પરણીને હું ક્યાંયની ના રહી! તમારી સામે ઊભેલા ડગ્લાસને પરણી હોત તો ચોકડસ વ્હાઈટ હાઉસમાં પહોંચી જવામાં શંકા ના રહેત! લિંકનના શ્વસૂર પક્ષના અભ્ય સભ્યો પણ તેને ઠોઠ જમાઈસજ ગણતા હતા. પાર્વતીના પિતાનો અભિપ્રાય ભગવાન શંકર માટે ખાસ ઊંચો નહોતો, પણ માણસ શક્તિ બતાવે, સફળતા હાંસલ કરે એટલે ચિત્ર એકદમ બદલાઈ જાય છે. એનો એ જ માણસ ઊપડ્યો-ઊપડતો નથી. સ્વામી વિવેકાનંદનું નિરીક્ષણ સાચું છે કે સંસાર શક્તિને પૂજે છે. સામર્થ્યને પૂજે છે. નિર્ભળની કોઈ ઉપાસના કરતું નથી.

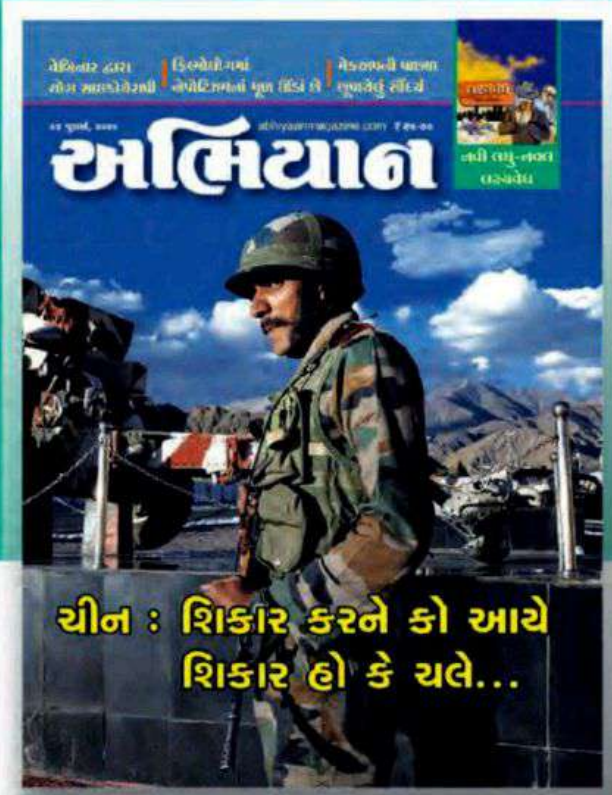
પણ સફળતા શું માણસના હાથની વાત છે? માણસમાં ભરપૂર શક્તિ હોય, લોહી પસીનો એક કરી પુરુષાર્થ કરવાની વૃત્તિ હોય અને તે બધું કરે છતાં તેને સફળતા કે વિજય ના મળે એવું બનતું નથી? આવું જરૂર બને છે, પણ માણસનો નિરધાર પાકો હોય અને પરમ શક્તિની કૃપા થાય તો તે ક્યાંક ને ક્યાંક વહેલો કે મોડો સફળતાને વરે છે. ઉપરાઉપરી પરાજયો મળવા છતાં તેણે જંગ જારી રાખવો જોઈએ. એ જો મેઘન છોડી દે તો પછી એ પોતે જ સૌથી મોટો પરાજય છે. રશિયાના મહાન વાર્તાકાર દોસ્તોવસ્કીના મિત્રો એની મશ્કરી કરતા. દોસ્તોવસ્કી સામુદ્રિક વિજ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા. કોઈક કૂનોલોજિસ્ટે તેમને કહેલું કે તમારી ખોપરી સોફ્ટેસિસને મળતી આવે છે! મિત્રો મજાક કરતા કે દોસ્તોવસ્કીને આ આગાહીને લીધે મનમાં સઈ ભરાઈ ગઈ છે, એને વહેમ છે કે એ મોટો માણસ થવાનો છે. દોસ્તોવસ્કીની જિંદગી તેની અડતાલીસ વર્ષની ઉંમર સુધી દારિદ્ર્ય, દેવું, બંધન અને તરેહતરેહની કમનસીબીઓથી ભરેલી હતી, પણ તેણે જે કંઈ સહન કર્યું તેમાંથી તેને એટલું બધું મળ્યું કે તે માલામાલ થઈ ગયો. માત્ર વાર્તાકાર તો ઠીક, એક ફિરસ્તો બની ગયો.

સૌ કોઈ જાણે છે કે મહાત્મા ગાંધીને અવલમંજલ પહોંચાડી દેવાની બધી તૈયારી કરીને અંગ્રેજો બેસી ગયા હતા. મહાત્મા માટે સુખડનાં લાકડાં પણ તેમણે ખરીદી લીધાં હતાં, પણ ગાંધીજીએ એ રીતે ખતમ થઈ જવાની ના પાડી. સ્વરાજનો અરુણોદય નિહાળ્યા પહેલાં આંખો મીચી જવાની એમની તૈયારી નહોતી.

જીવનમાં એવું બને છે કે ઘણી વાર આપણને આસુરી બળોની જીત થતી લાગે છે. પાશવી બળોને પ્રબળ બનતાં જોઈને આપણી શ્રદ્ધા ડગવા માંડે છે, ત્યારે આપણને લાગે છે કે કુદરતને ઘેર કોઈ વ્યાય નથી અને જેની પાસે પાશવી બળ છે તે જ જીતે છે, પણ ઘણી વાર પાશવી બળોની આ જીત તેનાં છેલ્લાં પુણ્યોની આખરી ચેતવણી જ હોય છે. મહાભારતની વાત જાણીતી છે. યુધિષ્ઠિર સ્વર્ગમાં પહોંચ્યા ત્યારે યુધિષ્ઠિરે સ્વર્ગમાં દુર્યોધનને જોયો. દ્રૌપદી અને ભીમ - અર્જુન જેવા સ્વર્ગનો નરકમાં હતા, યુધિષ્ઠિર તો ખળભળી ઊઠ્યા. ઘટ્ટ ભગવાનને તેમણે ઘણુંબધું સંભળાવ્યું. આ કઈ જાતનો વ્યાય? જેણે અત્યાચારો કર્યા, અધર્મ આચર્યો અને નરી હીનતા બતાવી તે દુર્યોધન પણ સ્વર્ગમાં? આ કંઈ જાતનું સ્વર્ગ? જે સ્વર્ગમાં દુર્યોધનને સ્થાન મળે એ મારે માટે સ્વર્ગ હોઈ ના શકે! મારે આવું સ્વર્ગ જોઈતું નથી. યુધિષ્ઠિરને પછી સારી સમજ પડી અને મનનું સમાધાન થયું. દુર્યોધન તેના થોડાક જ પુણ્ય માટે ઘડી વાર સ્વર્ગનો મહેમાન બન્યો હતો અને પાંડવો તેમના પુણ્યમય જીવનમાં પણ થોડાંક પાપ માટે નરકના મહેમાન બન્યા હતા. પાંડવો માટે સ્વર્ગ છેવટનું ધામ હતું : કૌરવ માટે છેવટનું ધામ નરક હતું.

ખરેખર માનવીની જિંદગીમાં નિષ્ફળતા એટલે શું? અમુક અપેક્ષિત ફળ ના મળ્યું તે. એવું ના બને કે આપણી અપેક્ષાનું ફળ નાનકડું અને નજીવું હોય જ્યારે આપણને ઈશ્વરકૃપાથી - ભાગ્યથી જે ફળ મોડેથી મળવાનું હોય તે વધુ સાકું અને વધુ હિતકારક હોય? નિષ્ફળતાને વધુ મોટી સફળતાનું આહ્વાન ગણી લેવું જોઈએ.

મુવત્ વડોદરા
..
(લેખકના પુસ્તકમાંથી)

**વાચકોની પસંદગીનું
સાપ્તાહિક
ઘરેબેઠાં વાંચવા
લવાજમ ભરો.**

તમારા માટે, તમારી સાથે, સતત...

અભિયાન
abhiyaanmagazine.com

અભિયાન લવાજમ (વાર્ષિક ૫૧ અંક)

ટિક	અવધિ	કુલ કિંમત	તમે ભરો
☐	૧ વરસ	૧૨૭૫	૧૨૭૫
☐	૨ વરસ	૨૫૫૦	૨૩૫૦
☐	૩ વરસ	૩૮૨૫	૩૩૫૦
☐	૫ વરસ	૬૩૭૫	૫૩૦૦

આ સાથે ચેક/ડીડી નં. : તારીખ : બેંક :

નામ :

સરનામું :

શહેર : રાજ્ય : પિન :

ફોન : મોબાઇલ : ઇ-મેઇલ :

અભિયાનનો દરેક અંક પોસ્ટમાં ઇસ્થુ તારીખ પ્રમાણે મોકલવામાં આવે છે.

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : સમભાવ હાઉસ, ચીફ જસ્ટિસ બંગલોની સામે, બોડકદેવ, અમદાવાદ - ૩૮૦ ૦૧૫.

અમદાવાદ : ૦૭૯-૨૬૮૭૩૮૧૪/૧૫/૧૬/૧૭ ■ રાજકોટ : ૯૯૨૫૨૩૭૭૨૪ ■ મુંબઈ : ૯૮૨૧૬૨૨૧૫૨

<https://abhiyaanmagazine.com/subscribe/>

For Sales / Marketing Enquiry :

Ahmedabad : 7600044117, 9328821210, Surat : 7600044117, Vadodara : 9909004872,

Rajkot : 9925237724, Mumbai : 9821622152

તમારા માટે, તમારી સાથે, સતત...

અભિયાન

૧૧ જુલાઈ ૨૦૨૦

વર્ષ: ૩૬ અંક: ૦૫ સળંગ અંક: ૧૭૮૭

પથદર્શક: સ્વ. ભૂપત વડોદરિયા

તંત્રી : તરુણ દલાણી

(પીઆરબી એક્ટ હેઠળ સમાચાર સંપાદન માટે જવાબદાર)

કોપી એડિટર : હેતલ ભટ્ટ

મુંબઈ : લલિતા સુમન

અમદાવાદ : નરેશ મકવાણા, હેતલ રાવ

ભુજ : સુચિતા બોઘાણી કનર

ક્રિએટિવ ડાયરેક્ટર : મૌનિક ચાવડા

રજિસ્ટર્ડ ઓફિસ : સમભાવ હાઉસ,
ચીફ જસ્ટિસ બંગલોની સામે, બોડકદેવ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫

ફોન : ૨૬૮૭ ૩૯૧૪, ૨૬૮૭ ૩૯૧૬, ૨૬૮૭ ૩૯૧૭

ફેક્સ : ૨૬૮૭ ૩૯૨૨

મુંબઈ કાર્યાલય : સમભાવ મીડિયા લિમિટેડ,
૭૧૪, એ વિંગ, કિસ્ટલ પ્લાઝા, ઈનફિનિટી મોલ સામે,
ન્યુ લીંક રોડ, અંધેરી (વેસ્ટ) મુંબઈ-૪૦૦૦૫૩

વાચકોના પ્રતિભાવ :

abhiyaan@sambhaav.com

વેબસાઈટ :

www.abhiyaanmagazine.com

વાર્ષિક લવાજમ : દેશમાં રૂ. ૧૨૭૫/-

Foreign Subscription : Rs. 6375 (Air Mail)

અભિયાનનો દરેક અંક **પોસ્ટમાં** ઈસ્યુ તારીખ પ્રમાણે મોકલવામાં આવે છે.

સર્ક્યુલેશન :

૦૭૯ ૨૬૮૭૩૯૧૪-૧૫-૧૬, ૦૨૨ ૨૬૭૯૮૭૬૯

circulation@sambhaav.com

Marketing

Mumbai : Ph. : 022-67995316

Ahmedabad : Ph : 079-2687 3914/16/17

Delhi : Ph : 011 - 2371 8171

marketing@sambhaav.com

મુદ્રક અને પ્રકાશક વિજય પરીખે

સમભાવ મીડિયા લિમિટેડ વતી હાઇસ્કેન પ્રા.લિ.,
હાઇસ્કેન એસ્ટેટ, સરખેજ-બાવળા હાઇવે, ચાંગોદર,
અમદાવાદ-૩૮૨ ૨૧૩, ખાતે છાપ્પું અને અભિયાન હાઉસ,
૪ એ/બી, ગવર્નમેન્ટ ઇન્સ્ટિટ્યુટ એસ્ટેટ, ચારકોપ,
કાંદિવલી (વેસ્ટ), મુંબઈ - ૬૭ ખાતેથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સમભાવ ગ્રૂપ

અનુક્રમ

૧૮

દેહના વ્યાપારમાં કોરોનાનું નડતર

કોરોના વાઇરસ અને તેને કારણે લાદવામાં આવેલા દેશવ્યાપી લોકડાઉને મુખ્ય ધારાના તમામ ઈંધા-રોજગારોને પાયમાલ કરી દીધા છે, પરંતુ જેની જાહેરમાં ચર્ચા થતી નથી તેવો દેહનો વ્યવસાય પણ તેમાં બાકી નથી. ત્યારે અહીં દેહવ્યવસાયમાં રહેલી કેટલીક એવી યુવતીઓની જિંદગીને પાનાં પર ઉતારી છે, જે કદાચ તેઓ ન કહે તો કદી સામે ન આવત.

૧૫ આગામી દાયકામાં ચીનના પ્રભુત્વનો પરપોટો ફૂટી જશે

૨૭ કૃષિ ક્ષેત્રે ડિજિટાઇઝ્ડ સ્માર્ટ ખેતીનો જમાનો આવી રહ્યો છે

૩૨ ધીરે-ધીરે કલેવર બદલી રહ્યાં છે ભુજનાં બજારો

૧૧ ધ્યાનની અનપેક્ષિત રીતો

૩૪ જલ જેનું અમૃત એવી આપણી લોકમાતા!

ફેમિલી ટાઇમ

૩૮ મકાનથી ઘર સુધીનું અંતર સારી યાદોના સથવારે

નિયમિત કોલમ

૦૪ પંચામૃત

૦૮ તિકડમ્

૩૬ હસતાં રહેજો રાજ

૪૩ લઘુ-નવલ

અભિયાન

ઓનલાઇન શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને માફક આવતું નથી...

આ વખતની કવર સ્ટોરીનો વિષય સમય અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ છે એમ કહેવું પડશે. એ વાત સાચી છે કે પરંપરાગત શિક્ષણની સરખામણીમાં ઓનલાઇન શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને પ્રમાણમાં કંટાળાજનક અને અરુચિકર લાગે. જોકે એ સ્વીકારવું રહ્યું કે જ્યાં સુધી પરિસ્થિતિ થાળે ન પડે ત્યાં સુધી ઓનલાઇન શિક્ષણ જ એકમાત્ર વિકલ્પ છે.

વિપુલ ઉપાધ્યાય, ડાક્ટર

માસિક લોકડાઉન : ડરથી નહીં, દિલથી હાથ ધરવા જેવો પ્રયોગ...

લેખ ખરેખર વિચારપ્રેરક છે. કોવિડ-૧૯ના કારણે જે મહામારી સર્જાઈ છે એ જોતાં આવનારા દિવસોમાં આ પ્રકારના પ્રયોગ હાથ ધરવા જોઈએ, જેથી સજીવસૃષ્ટિ જીવંત અને શુદ્ધ રહે. કોરોના વાયરસ મહામારીની સારી અસર એ રહી કે પર્યાવરણ શુદ્ધ બની ગયું. જે હવા શ્વાસ માટે હાનિકારક હતી તે હવે શ્વાસમાં લેવા યોગ્ય બની ગઈ છે, પરંતુ ભવિષ્યમાં પણ હવા શુદ્ધ રહે અને પર્યાવરણ સમૃદ્ધ રહે તે હેતુથી પણ માસિક લોકડાઉન જેવા વિચારને અમલમાં મૂકવા અંગે વિચારવું જોઈએ.

દેવાંશી પાઠક, વડોદરા

ઓનલાઇન શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને માફક આવતું નથી...

કવર સ્ટોરીમાં જે વાત કરવામાં આવી છે એ સાચી છે, પરંતુ હાલમાં કોઈ પણ વાલી તેમના બાળકોને શાળાએ મોકલવા તૈયાર નથી.

શાલિની શાહ, વડોદરા

પ્રતિભાવો મોકલવા એકદમ સરળ

આપના પ્રતિભાવો અમારા માટે ખૂબ જ મહત્વના છે. અભિયાનમાં શું ગમ્યું? શું ન ગમ્યું? આપનાં અન્ય સૂચનો પણ આવકાર્ય છે. આપના પ્રતિભાવ હવે તમે પત્ર ઉપરાંત ઈ-મેઇલ મોકલી શકો છો.

આ આઠડી ઉપર ઈ-મેઇલ કરો :

abhiyaan@sambhaav.com

પત્ર લખવા માટેનું સરનામું

‘આત્મીયતા’ અભિયાન, સમભાવ હાઉસ, રીફ જસ્ટિસ બંગલોની સામે, બોડકદેવ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૫

૯ મે, ૨૦૨૦ (ઓનલાઇન શિક્ષણ વિદ્યાર્થીઓને માફક આવતું નથી)

લોકડાઉનની સાથડ ઇફેક્ટ : ઘરેલુ હિંસા...

લોકડાઉનના કારણે જીવનશૈલીમાં આમૂલ પરિવર્તન આવ્યું છે. પરિવાર સાથે સમય વિતાવવાનો સમય મળી રહ્યો છે. ઘરની મહિલાઓનું મહત્ત્વ ઓછું આંકવામાં આવતું હતું, એ દ્રષ્ટિકોણ બદલાયો છે. જોકે કેટલાક કિસ્સાઓમાં લોકડાઉન દરમિયાન મહિલાઓ ઘરેલુ હિંસાનો પણ ભોગ બની છે એ વાત સ્વીકારવી રહી. આપણા દેશમાં જ નહીં, પણ સમગ્ર વિશ્વમાં આ પ્રકારની પરિસ્થિતિ સર્જાઈ છે એ વાત જાણીને નવાઈ લાગી. પશ્ચિમના દેશોને લઈને સામાન્ય રીતે એવી સમજ હોય છે કે ત્યાં આવું કશું બનતું નથી. જોકે સ્ટોરી વાંચીને માહિતી મળી કે બધે કાગડા કાળા જ હોય છે.

તપસ્યા કંસારા, ઉમરેઠ

જય શબરી માતા...

ચર્નિંગ ઘાટ કોલમમાં શબરી માતાની વાત કરાઈ છે. વાંચવાની મજા પડી. રસપ્રદ લખાણ તેમાંય હાલમાં તો સમાચાર ચાલી રહ્યું છે એટલે અમે એ પણ જોઈ રહ્યા છે તેથી શબરી વિશે હવે ખબર પણ પડી. એવા સમયે જય શબરી માતાનો લેખ વાંચવાની મજા આવી ગઈ. સાથે જ એક સમયે દૂરદર્શન પર કેટલી સમૃદ્ધ અને રસપ્રદ ધારાવાહિકો આવતી હતી એ પણ જાણવા મળ્યું.

અનુપમા ચૌધરી, બાયડ

‘અભિયાન’ની ડિજિટલ કોપી

કોરોનાને કારણે કામ-ધંધા બંધ છે. કુટુંબનો સમય મળ્યો છે, એવા સમયે ‘અભિયાન’ની ડિજિટલ કોપીને કારણે રસપ્રદ વાંચન વાંચવાનો સમય પણ મળી રહ્યો છે. ‘અભિયાન’નો આભાર માનવો પડશે કે સમય પસાર કરવા તે સારું માધ્યમ બની રહ્યું છે. વિવિધ વિષયોને રસપ્રદ શૈલીમાં પીરસવા માટે ‘અભિયાન’ને ધન્યવાદ આપવો ઘટે.

ઉત્કર્ષ વણગારા, ડીસા

સમાજનો એક એવો ભાગ, જેની પાસે

અવાજ છે, પણ કોઈ સાંભળનારું નથી...

‘મુકામ મુંબઈ’માં સેક્સ વર્કર મહિલાઓની અને તેમનાં બાળકો વિશે માહિતી મળી.

જ્યારે પણ હું આપણા સામાજિક ઢાંચા અને પછાત વર્ગ કે જરૂરિયાતમંદ વ્યક્તિઓ વિશે જાણું છું તો દુઃખ થાય છે. તેમના માટે કશુંક કરવાની પણ ઇચ્છા થાય છે. જોકે મર્યાદાઓ અને જવાબદારીઓના કારણે એ શક્ય નથી બનતું. જોકે પ્રેરણા ટ્રસ્ટ જેવી સંસ્થાઓ જરૂરિયાતમંદ મહિલાઓ અને તેમનાં બાળકો માટે કામ કરે છે, તે જાણીને સારું લાગ્યું. લતા મંગેશકરે પણ તેમને મદદ કરીને પ્રોત્સાહિત કર્યા એ માટે લતા મંગેશકર પણ અભિનંદનને પાત્ર છે.

એશા ભટ્ટ, અંકલેશ્વર

લોકડાઉનને ભુલાવે છે ઓનલાઇન રમતો...

‘અભિયાન’માં આ સ્ટોરી વાંચવાની મજા પડી ગઈ. અમે પણ બધા કઝિન્સ ભેગા મળીને અંતાક્ષરી અને હાઉસી જેવી રમતો રમી, તે પણ ઓનલાઇન. સરસ ટાઇમપાસ થઈ રહ્યો છે. સ્ટોરી વાંચીને અમને અંતાક્ષરી ઉપરાંત અન્ય રમતો પણ ઓનલાઇન રમી શકાય તે અંગે માહિતી મળી.

રાહુલ કરંજિયા, જૂનાગઢ

નવી ક્ષિતિજ...

નવી ક્ષિતિજ કોલમમાં દરેક વખતે જુદા જુદા વિષયો પર માહિતી આપવામાં આવે છે, તે ઘણી હેલ્પફુલ બની રહે છે.

આતિથ્ય શાહ, ભુજ

વિક્ટોરિયા મેમોરિયલની સાંજ...

કોલકાતામાં આવેલા વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ પર સ્ટોરી આવી છે તે રસપ્રદ છે. અમે ઘણા વર્ષો પહેલાં કોલકાતા ગયા હતા, ત્યારે તેની મુલાકાત લેવાની ઇચ્છા થઈ હતી. જોકે, એ સમયે એ શક્ય નહોતું બન્યું. ‘અભિયાન’ની આ સ્ટોરીએ અમારા એ પ્રવાસના દિવસોને તાજા કરી દીધા.

હેમલ પટેલ, અમદાવાદ

વિગ્ના વિમર્શ...

વિગ્ના વિમર્શ કોલમમાં વિદેશની માહિતી અપાય છે તે ખરેખર હેલ્પફુલ બનતી હોય એમ લાગી રહ્યું છે. આ પ્રકારની માહિતી મળતી રહે તે જરૂરી છે, જેથી વિદેશ જવા માગતા લોકો છેતરપિંડીનો ભોગ ન બને.

શ્રુતિ કાછિયા, વલસાડ

રોગપ્રતિકારક શક્તિ વ્યક્તિમાં જ છે, તેને જાણી લેવી જોઈએ... ‘પંચામૃત’માં આજના સંદર્ભની સ્પૂર્ણતા વાંચી - વિભા નાગર, જૂનાગઢ

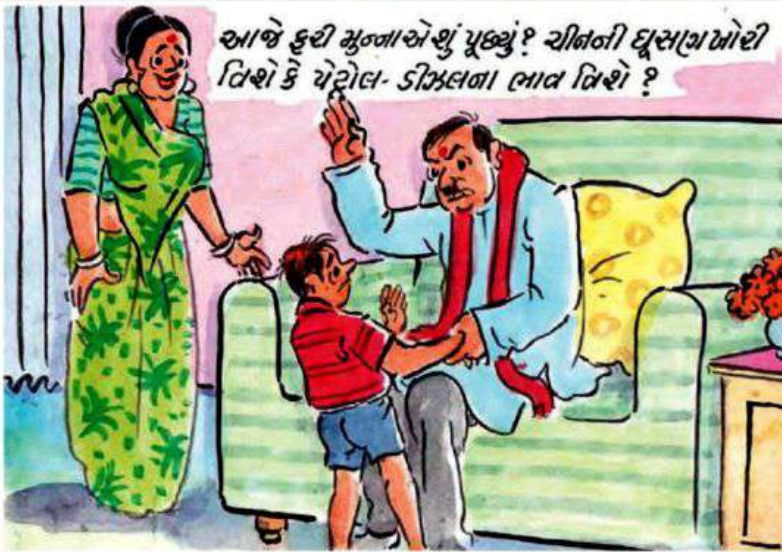
આપણો વાંગચુંગ બાવકોટ કરવા અને
લોડવા માટે મેઈડ ઈન ઈન્ડીઆની ચીજો
માંગો છો! જાવ, જ્યાં મળે તો લાવી દો!

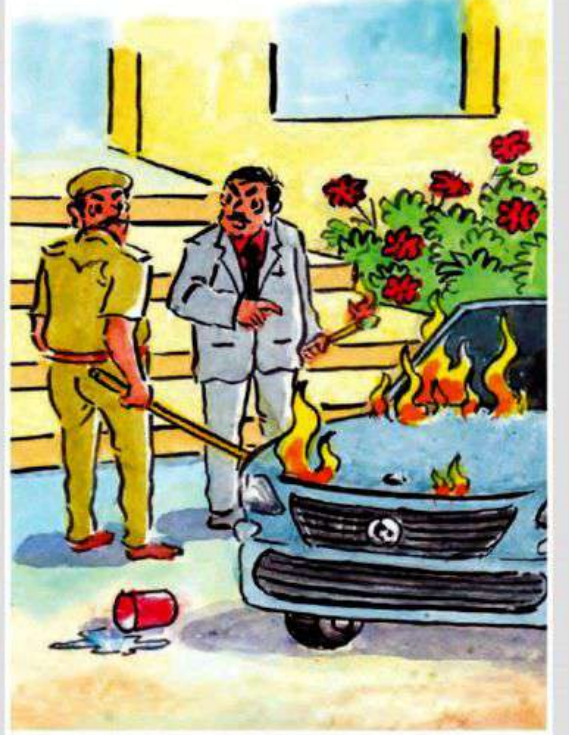
ના ના, કાર્યાકિંગમાં તમે
ઘોડો પાર્ક ન કરી શકો !

આજે ફરી મુન્નાએશું પૂછ્યું? ચીનની ઘૂસાણ ખોરી
વિશે કે પેટ્રોલ-ડીઝલના ભાવ વિશે ?

મારી મોટર છે અને આગ પાછા
મેં જ લગાડી છે !

હા, મારી પત્ની છે એ ખરું પરંતુ
એ ચાઈનીઝ છે !

અનલોક-૨ : સ્થગિતતાને દૂર કરવા વધુ છૂટછાટ જરૂરી

પહેલી જુલાઈથી અનલોક-૨નો આરંભ થઈ ગયો છે. પહેલા અને બીજા અનલોકમાં બહુ તફાવત નથી. સરકારે માત્ર રાત્રે એક કલાકની વધુ છૂટ આપી છે. રેસ્ટોરન્ટને રાત્રે નવ સુધી ખુલ્લા રાખવાની છૂટ આપીને આ વ્યવસાયને ઉગારવાનો પ્રયાસ કર્યો એ સારું થયું. જોકે લોકો હજુ પહેલાંની માફક હોટેલ-રેસ્ટોરાંમાં ભોજન લેવા હિચકિયાટ અનુભવે છે. લોકડાઉન-૧નો અનુભવ એવો રહ્યો છે કે બજારો ખૂલી ગયા હોવા છતાં લોકો જીવનજરૂરી વસ્તુઓ અને દવાઓ સિવાયની ખરીદી ટાળી રહ્યા છે. બાકીના વ્યવસાયની દુકાનોના વેપારીઓ ગ્રાહક માટે તલસે છે. લોકો ખર્ચમાં અંકુશ રાખે છે તો તેનાં પણ કારણો છે. ઘણા ક્ષેત્રોમાં પગાર કાપને કારણે આવક ઘટી છે. લોકડાઉન દરમિયાન ઘણા પરિવારોની બચત વપરાઈ ગઈ છે. લોકોને એ વાતની પણ પ્રતીતિ થઈ કે ખર્ચ ઘટાડીને હાથ પર પૈસા બચાવીને રાખવા જરૂરી છે. કોરોના સંકટ આકસ્મિક ખર્ચમાં નાખી શકે છે. ઘણાની નોકરીની સલામતી જોખમાઈ છે. ઘણાએ જોબ ગુમાવી છે તો ઘણાના વ્યવસાય મંદ ચાલે છે. શ્રમજીવી વર્ગને પણ પહેલાં જેવી કમાણી થતી નથી. સાંજ પડે છે અને લોકો ઘર તરફ ભાગે છે. હેંગ ઓવરનો અવકાશ નથી. ફેશન અને મેકઅપ વિસંગત બન્યા છે. ચહેરા પર માસ્ક આવી ગયા છે. એથી વધારાના ખર્ચને ટૂંકાવવાનું સરળ બન્યું છે. વધારે કપડાંનો મોહ પણ લોકોએ ત્યાગી દીધો હોય એવું જણાય છે. લોકો સમૂહમાં એકત્ર થઈ શકતા નથી. સામાજિક પ્રસંગો, તહેવારો ઉજવી શકાય તેમ નથી. એથી ઈવેન્ટ મેનેજમેન્ટને અવકાશ રહ્યો નથી. એ સ્થિતિમાં બજારોમાં માગ ક્યાંથી વધે? સમગ્ર સમાજ મુશ્કેલ સ્થિતિમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. કોરોના સંક્રમણથી બચવું જરૂરી છે તો ધંધા-રોજગાર ચલાવવા પણ જરૂરી છે. તેમાં થોડા બેદરકાર થઈ જવાય છે. વડાપ્રધાન નરેન્દ્ર મોદીએ તેમના ૩૦ જૂનના સંબોધનમાં શરૂઆતમાં જ ફરિયાદ કરી કે અનલોક-૧માં વ્યક્તિગત અને સામાજિક વ્યવહારમાં બેદરકારી વધતી જાય છે. લોકડાઉન દરમિયાન હતી એવી સતર્કતા

લોકોમાં જોવા મળતી નથી. વડાપ્રધાનની આ વાતમાં તથ્ય હોય તો પણ લોકોને ડંડા મારીને નિયમ પાલન કરાવી શકાશે નહીં. માસ્ક અને ફિઝિકલ ડિસ્ટન્સની અનિવાર્યતા અને સેનિટાઈઝર દ્વારા હાથ સફાઈની આવશ્યકતા સતત સમજાવતા રહેવી પડશે. જોકે લોકોનો એક નાનકડો વર્ગ આવી બાબતોમાં ઉદાસીન બની થાય તેનો અર્થ એ નથી કે સર્વત્ર એવું ચાલે છે. એકંદરે લોકો સતર્કતા રાખી રહ્યા છે. ઓફિસોમાં, વ્યવસાયનાં સ્થળોએ નિયમોનું પાલન થઈ રહ્યું છે. સેનિટાઈઝરનો ઉપયોગ સાર્વત્રિક બન્યો છે. લોકો શુભેચ્છા રૂપે પણ સેનિટાઈઝરની બોટલ આપે છે. આ સામાજિક પરિવર્તન પણ અસાધારણ ઘટના છે. એ સમાજની જાગૃતિ અને કાળજીને વ્યક્ત કરે છે.

લોકડાઉન-૨માં સરકાર પાસેથી ઘણી વધુ છૂટછાટની અપેક્ષા હતી. થોડા લોકોની નિષ્કાળજીથી સરકાર પણ છૂટછાટ આપવામાં સંકોચ રાખે એ યોગ્ય નથી. શાળા-કોલેજ અને થિયેટરો બંધ રહે એ સમજી શકાય, પરંતુ જ્યાં લોકો ફિટનેસ માટે જાય છે એવા વ્યાયામ માટેના જિમ જેવા એકમોને શા માટે ખોલવા દેવામાં આવતાં નથી. બીજા વ્યવસાયની જેમ ત્યાં પણ નિયમ પાલન સાથે પ્રવૃત્તિ શક્ય છે. સલૂન-હજામની શોપ ચાલુ થઈ શકે તો જિમ કેમ નહીં? ટ્રેનો શરૂ કરવામાં પણ હજુ સરકાર ડરતી હોય તેમ લાગે છે. યાતાયાતને હવે સરળ અને સુલભ બનાવવાની આવશ્યકતા સમજવી પડશે. વડાપ્રધાને આવી રહેલા તહેવારોની વાત કરી, પણ આ તહેવારો કેવી રીતે ઉજવાશે એ સ્પષ્ટ નથી. છૂટછાટ વિના તે શક્ય બનવાનું નથી. પર્વ અને પ્રસંગો ઉજવાશે તો જ બજારમાં રોનક આવશે એ વાત સમજવાની જરૂર છે. સરકારે અન્ન યોજનાને નવેમ્બર મહિના સુધી લંબાવી એ સારું છે. ગરીબ વર્ગને એથી અન્નની સુરક્ષા મળશે, પરંતુ અર્થતંત્રને વેગ આપવા માટે વધુ પગલાંની જરૂર છે. આર્થિક પ્રવૃત્તિઓનો વ્યાપ અને ગતિ વધશે તેમ લોકોની સ્થિતિમાં સુધારો થશે અને તો જ માગ વધશે અને બજારમાં રોનક આવશે. આવશ્યક કાળજી અને સાવચેતી સાથે લોકોને એકત્ર થવામાં પણ થોડી છૂટછાટ મળતી થશે તો એ સમાજમાં નવચેતન લાવનારી ઘટના બની રહેશે. અત્યારની સ્થગિતતાના માહોલને દૂર કરવાની દિશામાં આગળ વધવું જરૂરી છે. ■

લોકો સમૂહમાં એકત્ર થઈ શકતા નથી. સામાજિક પ્રસંગો, તહેવારો ઉજવી શકાય તેમ નથી. એથી ઇવેન્ટ મેનેજમેન્ટને અવકાશ રહ્યો નથી. એ સ્થિતિમાં બજારોમાં માગ ક્યાંથી વધે?

ચાઇનીઝ એપ્સ પર પ્રતિબંધ ભારતનું વ્યૂહાત્મક કદમ

લદ્દાખ સરહદે ચીન સાથે ઘર્ષણ અને તંગદિલીનું નિરાકરણ ચીનની અવળચડાઈને કારણે જલ્દી આવે તેમ નથી. મંત્રણામાં સારી-સારી વાતો કર્યા પછી તેને માટેની પ્રતિબદ્ધતા ચીન દર્શાવતું નથી. ભારતે પણ હવે ચીનની વાતો પર વિશ્વાસ કરવાનું ઓછું કરી નાખ્યું છે. ચીનની લશ્કરી છમકલું કે યુદ્ધ કરવાની ઈચ્છા હોય તો ભારતે પણ તેને માટેની તૈયારી કરી નાખી છે. ૨૯ જૂન સોમવારની રાત્રે ભારત સરકારે ટિકટોક, યુસી બ્રાઉઝર, હેલો, ક્લબ ફેક્ટરી સહિતની ૫૯ ચાઇનીઝ મોબાઇલ એપ્સ પર પ્રતિબંધ મુકીને તમામ મોરચે ભારતે ચીન સાથે બાથ ભીડવા તૈયાર હોવાના સંકેત આપી દીધા છે. આ બધી ચાઇનીઝ એપ્સ પર પ્રતિબંધ ફરમાવતાં ભારત સરકારે એવું કારણ આપ્યું છે કે ચાઇનીઝ એપ્સ સુરક્ષાની દૃષ્ટિએ દેશ માટે ખતરનાક છે. એ યુઝર્સની ગુપ્ત માહિતી સાથે છેડછાડ કરે છે અને ભારતની અખંડતા અને સંપ્રભુતા તેમ જ સુરક્ષા અને સાર્વજનિક વ્યવસ્થા માટે જોખમી છે. ટિકટોક અને યુસી બ્રાઉઝર જેવી એપ્સના ભારતમાં દસ કરોડથી વધુ લોકો ઉપયોગ કરતા હતા. હેલોના પાંચ કરોડ યુઝર્સ ભારતમાં હતા. ભારતમાં આવી મોબાઇલ એપ્સનું મોટું માર્કેટ છે. ચાઇનીઝ એપ્સની તેમાં વ્યાપક પહોંચ અને હાજરી વર્તમાન સંજોગોમાં ખતરનાક બને તેવી સંભાવનાને લક્ષમાં લઈને આ પગલું ભરવામાં આવ્યું છે. આ પ્રતિબંધથી ભારતને કોઈ નુકસાન થવાનું નથી બલ્કે તેના ભારતીય વિકલ્પોને વિકાસ માટેનો અવકાશ અને તક મળશે. ભારતીય એપ માર્કેટ વિકાસના તબક્કામાં છે અને હવે તેમાં ઝડપ આવશે. ભારતમાં ઈન્ટરનેટ સેવાઓ વિશ્વના અન્ય દેશોની સરખામણીએ સસ્તી છે અને એંસી કરોડ જેટલો વિશાળ ગ્રાહક વર્ગ છે. સ્માર્ટ ફોનનો ઉપયોગ કરતા આ લોકોમાં લગભગ પચાસ ટકા જેટલા લોકો પચીસ વર્ષની ઉંમરના છે અને તેઓ કન્ટેન્ટની આતુરતા ધરાવનારા લોકો છે. ભારતમાં ચીનના વ્યાપારી હિતોને આઘાત આપનારું સંભવતઃ આ પ્રથમ મોટું પગલું છે અને સરકારે તેના દ્વારા ચીનને કડક મેસેજ આપ્યો છે. ભારતીય રેલવે સહિતના કેટલાક વિભાગોએ આ પહેલાં ચીની કંપનીઓના કોન્ટેન્ટને રદ કરવાનાં પગલાં લીધા છે. તો ચીની ઉત્પાદનોના બહિષ્કારની લોક-સુંબેશ સ્વયંભૂ રીતે આગળ વધી રહી છે. ચીનના સત્તાવાળાઓ તેને કારણે પહેલેથી જ અકળાયેલા છે અને હવે ભારત સરકારનાં આ પગલાંથી તેની મૂંઝવણ વધી જવાની છે. ભારત સરકાર ચીનને મુત્સદ્દીગીરીના તમામ મોરચે ભીંસમાં લેવા પ્રયત્નશીલ બની છે અને ભારત સાથેની સરહદી તંગદિલીમાં ચીન વિશ્વમાં એકલું પડી જાય એવી સ્થિતિ સર્જવામાં ભારત સફળ બની રહ્યું હોવાનું જણાય છે. ચાઇનીઝ એપ્સ પરના પ્રતિબંધ પછી ભારત સરકાર બીજા કયા પગલાં લેવા ધારે છે તેને માટેની લોકોની ઉત્સુકતા પણ વધી છે. ■

બલોચ ઉગ્રવાદીઓ પાક. સામે સક્રિય બની રહ્યા છે

કરાચી શેર બજાર પર ત્રાસવાદી હુમલામાં પાકિસ્તાનને ભારતનો હાથ દેખાય એ તો પાકિસ્તાની સત્તાવાળાઓએ પહેરેલા ભારત-વિરોધના ચશ્માનું પરિણામ છે અને આ ઘટનાને ટ્રિવેસ્ટ કરીને વિશ્વમાં પ્રચારિત કરવાના બદઈરાદા સાથેનો વાહિયાત આક્ષેપ છે. અન્યથા પાકિસ્તાનના હુકમરાનો સમજે છે અને ત્યાંની તપાસ કરનાર એજન્સીઓને જે સુરાગ મળ્યા છે એ તો બલોચી ઉગ્રવાદી સંગઠનના છે. બલોચ લિબરેશન આર્મી (બીએલએ) નામના ઉગ્રવાદી સંગઠનના ચાર ત્રાસવાદીઓએ આ હુમલો કર્યો હોવાનો દાવો ખુદ આ સંગઠને કર્યો છે અને ચારેય ત્રાસવાદીઓ અથડામણમાં માર્યા ગયા છે. બીએલએ બ્રિટન સ્થિત બલોચી ઉગ્રવાદી સંગઠન છે અને તેના વડા હેરબેઈર મારી છે. આ સંગઠન તો દાયકાઓથી કાર્યરત છે. તાજેતરના સમયમાં પાકિસ્તાન આર્મીએ બલુચિસ્તાનમાં લોકો પર અત્યાચારની પરાકાષ્ટા સરજીને લોકોમાં પાકિસ્તાન વિરુદ્ધ રોષ અને અસંતોષ ઉત્પન્ન કર્યો છે. બલુચિસ્તાનના વિકાસ માટે પાકિસ્તાને કોઈ પગલાં લીધા નથી. તેની ધરતીનો ઉપયોગ ત્રાસવાદીઓને તાલીમ આપવા અને ત્યાંના કુદરતી સંસાધનોના ભરપૂર દોહન માટે કર્યો છે. ત્યાં કોઈ ઉદ્યોગો સ્થાપિત કરવામાં આવ્યા નથી. બલોચ યુવાનોના શિક્ષણ અને રોજગાર માટેની કોઈ વ્યવસ્થા નથી. તેને કારણે બલોચ સમુદાય - ખાસ કરીને યુવાનોમાં વર્ષોથી આકોશ પ્રવર્તે છે. બલુચ સમુદાયમાં અલગાવવાદી લાગણીનાં મૂળ પણ તેમાં જ પડેલા છે. ખરેખર તો પાકિસ્તાનના સર્જકોએ બલુચિસ્તાનને બળજબરીથી પાકિસ્તાનમાં સામેલ કર્યું ત્યારથી ત્યાં અલગાવવાદી આંદોલન ચાલતું રહ્યું છે. ભારત કે અફઘાનિસ્તાન પર અલગાવવાદીઓને સમર્થનના આક્ષેપો કરવાથી પાકિસ્તાન વાસ્તવિકતાને છુપાવી નહીં શકે. પાકિસ્તાનના અત્યાચારોની કથા કહેતા અનેક વીડિયો સમાચાર ચેનલો પર પ્રદર્શિત થતા રહ્યા છે. પાકિસ્તાની સૈન્યના જુલ્મો-સિતમને કારણે ફરી બલુચિસ્તાનમાં ઉગ્રવાદી સંગઠનો સક્રિય બન્યાં હોઈ શકે. કરાચીનો હુમલો તેનો સંકેત છે. ■

ધ્યાનની અનપેક્ષિત રીતો

ધ્યાન કરવા જાવ એવા યોગની બહાર નીકળી શકો છો. સ્વયંની બહાર નીકળીને તમે સર્વની અંદર જઈ શકો છો. એ કે બીજા કે અનેક કારણ સર માણસ અશાંત થાય છે, કે પછી અશાંતિ તેનામાં આવે છે, કે પછી તેને અશાંતિ મળે છે, કે પછી એ અશાંતિમાં જાય છે, કે પછી એ અશાંતિ બને છે. ટૂંકમાં, શાંતિ શબ્દ આગળ અ લગાડવાથી શાંતિ અધૂરી છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. સંપૂર્ણ અશાંત અર્થાત સતત ચલિત રહેતું મન પાગલનું હોઈ શકે. શાંતિનો વિરુદ્ધ છેડો ઘોંઘાટ, અંધાધૂંધી કે પ્રલય કહી શકાય. ક્યારેક અંધારું શાંત જણાય છે, તો ક્યારેક અંધારામાં ચમકતા તારા કે લયબદ્ધ રીતે ઝગમગ થતી રોશની શાંતિ આપે છે. ફટાકડાથી સૂરમયી સંગીત સર્જાય તો આંખ તેમ જ કાનને શાંતિ મળી શકે છે. સાથે અવનવી સુગંધ પ્રસરતી હોય તો શાંતિના કોઈ અન્ય સ્તરમાં મન જઈ શકે છે. એમાં જરીક સ્પર્શ ઉમેરાય 'ને માપમાં સ્વાદ ઉમેરાય તો? શાંતિનાં વિવિધ સ્તર પસાર થઈ જાય એ પછી અંતે એ તમામ શાંતિની આગળ પ્રથમ અક્ષર અ પ્રગટ થાય છે. અનેક સ્તર ઉર્ફે અગણિત સ્ટાર્સ 'ને તેના વિભિન્ન સંયોગ બાજુમાં મૂકી પછી ચંદ્ર પર નજર પડે. ત્યાં ચંદ્ર કળા કરવા માંડે. જુદી-જુદી શાંતિનો જથ્થો યાને માસ માણસને થકવી દે. આખરે અમાસ આવે.

બહુ બધાં લોકો માને છે કે ધ્યાન યાને મેડિટેશનથી શાંતિનો અનુભવ થાય છે. સંભવ છે. મન શાંત થાય તો તે શાંતિનો અનુભવ થાય. હું શાંત છું એ મને અનુભવ થઈ શકે. આખરે માનસિક તણાવની ગેરહાજરી એય શાંતિનો એક પ્રકાર જ છે. છતાં એવી શાંતિ ઈન્દ્રિય થકી અનુભવમાં આવી હોય એવી શક્યતા ભારોભાર છે. ધ્યાન ધરવું એ યોગની સફરનો એક ભાગ

છે. યોગ ના થાય તે પહેલાંની સ્થિતિ કે કક્ષા અયોગ કે વિયોગ કે પ્રયોગની કહેવાય. સંયોગ એટલે એકથી વધુ સ્થિતિનું કોમ્બિનેશન. યોગ એટલે એક્ય. નંબર એક થવું નહીં, કુલ એક થવું. અશાંતિ જો કુયોગ હોય તો અમુકતમુક પ્રકારની મર્યાદિત કે ઈન્દ્રિયગામી શાંતિ એ સુયોગ કહેવાય, પરંતુ યોગ એટલે યોગ. યોગની આગળ કે પાછળ કશું નહીં. યોગ એવી શાંતિ જે સુશાંતિ કે કુશાંતિ ના હોય તે આપે. કામનેસ યાને પીસ કરતાં આગળ. સંસ્કૃતમાં પ્રશાંતિ શબ્દ છે, અંગ્રેજીમાં સિરેનિટી. સંતોષ એટલે કે સેટિસ્ફેક્શન પામેલી સ્થિતિ નહીં, કન્ટેન્ટમેન્ટ એટલે કે તૃપ્તિ યા પરિતુષ્ટિની કક્ષા. સ્વાભાવિક છે યોગ થાય એ હેતુથી અશાંત હોય 'ને યોગમાં ના હોય એ ધ્યાન કરી શકે.

ધ્યાન કરવા કે ધરવા માટે સાંપ્રત કાળમાં અમુક પદ્ધતિ જાણીતી છે. રોગી થવા માટે અનેક માર્ગ હોઈ શકે છે, નીરોગી થવા અમુક જ રીત હોય. કોઈ સામાન્ય માણસ કહે કે હું

આમ બેસીને તેમ ધ્યાન ધરું છું એટલે કોઈ કહેશે કે તેમ બેસીને આમ ધ્યાન કરાય. આંખ બંધ કરી બે ભ્રમર વચ્ચે દ્રષ્ટિ સ્થિર કરવી. બે આંખ બંધ કરી કપાળના મધ્યમાં દ્રષ્ટિ સ્થિર કરવી. હૃદયમાં, માથાની ટોચ પર, શ્વાસ-ઉચ્છવાસ પર એમ આંખ બંધ કરીને દ્રષ્ટિ સ્થિર કરવાની ઘણી રીતો જાણીતી છે. કોઈ કહેશે કે કોઈ મંત્ર કે સંગીતના ધ્વનિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. કોઈ બોલશે કે પોતાના ઈષ્ટદેવની આકૃતિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો. સમાજમાં મેડિટેશન માટેની ઘણી મેથડ પ્રચલિત છે 'ને લોકપ્રિય છે અને એ તમામ રીતો સ્પેશ્યલી ધ્યાનમાં બેસવાની છે એટલે કે ધ્યાન કરનારે સ્પેશ્યલ ધ્યાન કરવાનું કર્મ કેવી રીતે કરવું તેની છે. ખેર, અત્યારે અહીં આપણે એ રીતોની વાત નથી કરવી. આપણે અમુક એ પ્રમાણભૂત રીતોની વાત કરવી છે જે કેમસ કે પોપ્યુલર નથી. એ શાસ્ત્રોક્ત રીતોની વાત કરીશું જે રીતો પરથી આપણે સમજી શકીશું કે સ્પેશ્યલી ધ્યાનમાં આંખ મીંચીને બેસવાનો કાર્યક્રમ ના કરીએ તે સિવાય પણ ધ્યાન થઈ શકે છે.

રુદ્રામલ તંત્રમાં શિવ 'ને પાર્વતી વચ્ચેના સંવાદ રૂપે યોગ પામવા માટે ધ્યાન કરવાની ૧૧૨ રીતનું એક મેન્યુઅલ છે. વિજ્ઞાન-ભૈરવ તરીકે ઓળખાતા એ શાસ્ત્રમાં જગત ભરમાં જીવ ઉર્ફે મનુષ્ય દ્વારા જેટલી પણ રીતે ધ્યાન થઈ શકે તે તમામ રીતો ટૂંકમાં આવેલી છે. દરેક રીતનો આશય કે અંત યોગ છે. સાધારણ મન 'ને મગજ ના સમજી શકે એવી રીતો પણ તેમાં છે. આમ પણ ખુદના અનુભવ વગર કશું સિદ્ધ ના થાય. વિજ્ઞાન-ભૈરવ વડે સદગુરુઓ કહે છે કે આ રીતોથી યોગ થાય છે એવું અનુભવે સિદ્ધ થાય જ છે. ઈટ મિન્સ કે જ્યાં સુધી યોગ ના થાય ત્યાં સુધી એક, બીજી કે વધુ રીતો કામમાં લીધે જ રાખવી. જેને યોગ કરવો જ નથી, જે યોગ સાથે સહમત જ નથી, જે કહેવાતી નાસ્તિકતાની સિદ્ધિ ધરાવે છે એવા મનુષ્યને અત્રે કશું કહેવાનું નથી. હા, કેવળ આસ્તિક હોવાથી 'ને યોગ પામવાની ઈચ્છા કે કોશિશ હોય એટલે વિજ્ઞાન-ભૈરવની અમુક રીત અર્થાત ધારણા મન 'ને મગજમાં

તરત સીધી ઊતરી જ જાય એવું જરૂરી નથી. પતંજલિ કહી ગયા છે કે નિરંતર 'ને નિયમિત પ્રયત્ન વિના યોગ ના થાય.

ધારણા નંબર ૮ કહે છે કે જેમ મોરનાં પીંછાં યાને પાંખ અનેકવિધ રંગ એવમ ચિત્રથી ભરચક હોય છે તેમ પાંચ જ્ઞાન-ઇન્દ્રિયને મોરનાં પીંછાં યાને પાંખ સમાન બનાવવી 'ને અંતે મૂળ હૃદયમાં અર્થાત શૂન્યમાં પ્રવેશ મેળવવો. એટલે? જ્યારે આંખ તેનું સામાન્ય કામ કરીને કશું જુએ ત્યારે જે દેખાયું હોય તેને ઓળખવાનું નહીં, ઉપરથી દૃશ્યમાં શૂન્યતા જાણવાની. સંભળાય એ ઓળખવાનું નહીં, જે સંભળાય એ કશું જ નથી એમ માનવાનું. નાકને ગંધ આવે છે એ ભાન હોય તોય ગંધને ઓળખવાની નહીં 'ને કોઈ ગંધ અજાણી ગંધ છે એવું પણ નહીં વિચારવાનું. ગંધ જોડે કોઈ લેવાદેવા રાખ્યા વિના ગંધમાં રિક્તતા જાણવાની. જીભને સ્વાદ ઓળખે તે પહેલાં સ્વાદમાં શૂન્યતા છે તેમ સમજવાની કોશિશ કરવાની, બેસ્વાદતા નહીં. સ્પર્શની કોઈ અસર ઓળખ્યા વિના જેનો સ્પર્શ થયો એ શૂન્ય છે તેવું જ માનવાનું. આવું વારાફરતી પાંચે ઇન્દ્રિય સાથે કર્યા કરવાનું. આળસ, કંટાળા કે તંદ્રામાં આવ્યા વિના. મન જે જે ઓળખવા કે જાણવા 'ને પ્રમાણિત કરવા જાય છે તે બધું શૂન્ય છે.

ચેતનાની જાગૃત, સ્વપ્ન, સુષુપ્તિ, તુરિય

'ને તુરિયાતિત એમ પાંચ અવસ્થા સાથે આ પાંચ ઇન્દ્રિયની લેફ્ટ-રાઈટ લઈને તેમના રેગ્યુલર કે રૂટિન કામમાંથી કાઢી તેમને ન્યૂટ્રલાઈઝ કરવાની મહેનતને સંબંધ છે. ઇન્દ્રિય વડે શું જાણી શકાય છે? શૂન્યતા. પાંચ ઇન્દ્રિયથી પાંચ પ્રકારની શૂન્યતા જે ખરેખર એક સમાન છે. પાંચે મહાભૂતની શૂન્યતા. પાંચે મહાભૂતની આંતરિક એકતા. શૂન્ય અર્થાત જ્ઞાન. એવું કરવાથી શું થાય? મન 'ને તેની સાથે જોડાયેલા હુંકારને શૂન્ય થવાનો અવકાશ મળે. જોવા, સાંભળવા, સૂંઘવા, ચાખવા, અડવા ક્રિયા તરીકે સ્વીકાર્ય, પણ ક્રિયાના ફળને અહમનો સિક્કો ના મળે. ફળ ઓળખો તો ફળ ત્યાગવા કે અર્પણ કરવાનો સવાલ થાય. સમસ્ત અસ્તિત્વ 'ને હું બંને એક છે એ ડેટા લોડ થવા દેવાનો. કોઈ પણ રીતે કશું પણ પામવા જતાં શૂન્ય મળે છે. ઓળખનાર પણ શૂન્ય છે. કોઈ ભેદભાવ નથી. કોઈ વર્ગીકરણ કે ટેગિંગ નહીં. એકથી બીજું નથી એટલે દ્વેત છે તેવો પણ પ્રશ્ન નથી બચતો. આ ધારણા સિદ્ધ થતાં સાધકનું હૃદય કે ભીતર રહેતું જ નથી, સાધક સદાશિવનું હૃદય અનુભવે છે. સમસ્ત વિજ્ઞાન ભૈરવમાં એક જ વાર 'અનુત્તર' શબ્દ આ ધારણામાં વપરાયો છે. ધ્યાયતો અનુત્તરે શૂન્યે પ્રવેશો હૃદયે ભવેત.

દસમ નંબરની ધારણાનો ભાવાનુવાદ છે કે તમે જ્યાં પણ ધ્યાન કેન્દ્રિત કરો ત્યાં શૂન્યતા પામો. કેમ? ઉપર વાત થઈ છે તે જ કારણ. પોતાના ગમતા કે ના ગમતા વ્યક્તિ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરી શકાય 'ને એ સાથે એ વ્યક્તિના વ્યક્તિત્વના એક પણ પાસાનો વિચાર સ્વીકારવાનો નહીં. એ વ્યક્તિ આત્મા છે એવું પણ નહીં વિચારવાનું. આ ધારણા ધરવા કે સમજવા માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે કોરી ભીંત પર ધ્યાન કરવું. ભીંત છે એવો ખ્યાલ પણ બાજુમાં રાખવાનો. આ બંને ધારણામાં શૂન્યતા પામવું કોમન છે. શૂન્યતા એટલે નિહિલિઝમ કે શૂન્યવાદ પામો એમ નથી. અહીં શૂન્ય એટલે એવી સર્વવ્યાપકતા 'ને સર્વસામાન્યતા જેનો કોઈ અર્થ નથી કાઢવાનો. અહીં એ પણ સમજવું જોઈએ કે ઘણી વાર આપણે ભીંત, પુસ્તકનું પાનું કે કોઈ ચીજ જોવા કરીએ છીએ અને વિચારશૂન્ય કે શૂન્યમનસ્ક થઈ જઈએ છીએ. એ સ્થિતિમાં જો આપણે ઊંઘ કે અચેતનતામાં ના હોઈએ તો ધ્યાનમાં ગરકાવ થતાં હોઈએ છીએ.

એકવીસમા નંબરની ધારણા પણ રસપ્રદ

જેમ મોરનાં પીંછાં યાને પાંખ અનેકવિધ રંગ એવમ ચિત્રથી ભરચક હોય છે તેમ પાંચ જ્ઞાન-ઇન્દ્રિયને મોરનાં પીંછાં યાને પાંખ સમાન બનાવવી 'ને અંતે મૂળ હૃદયમાં અર્થાત શૂન્યમાં પ્રવેશ મેળવવો

ચર્ચિંગ ઘાટ

એવમ પડકાર આપે એવી છે. કહે છે કે આસન:સ્થ થયાં બાદ તમે એવું ધારો કે તમારી ઉપર કશું જ નથી, નીચે કશું જ નથી, આસપાસ કશું જ નથી 'ને એ પછી જુઓ કે તમારું શરીર ક્યાં છે? તમારું શરીર પણ નથી. કશું જ નથી. બધે શૂન્ય, બધું શૂન્ય. આ ધારણા પણ જ્યારે માણસ એકલાપણુ અનુભવતો હોય ત્યારે ખૂબ કામ લાગે. માણસને દુનિયા બોગસ છે એમ લાગતું હોય 'ને પોતાના અસ્તિત્વ પર શંકા જતી હોય ત્યારે જો એ ઈશ્વર પામવા માગતો જીવ હોય તો તેની પાસે ઉત્તમ મોકો હોય છે. એવા સમયે એ ઉપર, નીચે, આસપાસ બધે સરળતાથી શૂન્યતા ઈમેજિન કરી શકશે 'ને એ પછી પોતે એટલે પોતાનું શરીર જેવું કશું નથી એવું પણ વિચારી શકશે. માણસ એકાંતમાં એકાકી ફિલ કરતો હોય ત્યારે માયા વિસ્મય સર્જે છે. એવા સમયે જે-તે જીવને ઈશ્વર કે કુદરત પ્રત્યે પણ નિરાશાનો ભાવ હોય છે 'ને કોઈ સુપ્રીમ પાવર છે જ નહીં એવું પણ લાગતું હોય છે. વાસ્તવમાં એ અંતરાલ તેના માટે યોગ પામવાનો શ્રેષ્ઠ મોકો હોય છે.

જીવનમાં તમે ક્યારેય જમીનનો એવો ભાગ જોયો છે જ્યાં દૂર સુધી કોઈ વૃક્ષ ના દેખાય, પક્ષી ના ઊડે, મકાન કે રસ્તો ના હોય, ટેકરા ના હોય, કોઈ માણસ ના દેખાય? સાડત્રીસમાં નંબરની ધારણા કહે છે એવા સ્થળ પર જઈને એ સમસ્ત સ્થળને જોયા કરવું 'ને એ સ્થળમાં કશું જ નથી એ બાબત સાથે એકાકાર થવું. ફરીથી બહાર કશું નથી એ સાક્ષાત્કાર સાથે શૂન્યતાનો સાક્ષાત્કાર કરવો. મન 'ને વિચારોનો સંબંધ તોડવા કરતાં મનને શૂન્ય સાથે જોડી દેવું. એ કરવા સાથે પોતાનામાં રહેલા ટોટલ ડેટા પ્રત્યેના તમામ ભાવ 'ને અહેસાસ નાબૂદ કરીને આદિમ સ્થિતિનો અનુભવ કરવો. એ મૂળ સ્થિતિ જે બધે બધાંમાં સામાન્ય છે, મુખ્ય છે 'ને જે સ્થિતિ અંતની પણ છે તે. મનના તરંગ શાંત કરી મનને તરંગ વિહોણુ બનાવવા આ રીત ઘણી કારગત નીવડે એમ છે. કોઈ સ્થળે એવું બને કે એક જ દિશામાં કશું ના હોય ત્યારે એ દિશામાં ધ્યાન ધરી શકાય છે. એક વાર મન સ્થિર થાય 'ને

વિચારોનું આવાગમન બંધ થાય એટલે યોગના દ્વાર ખૂલી જાય.

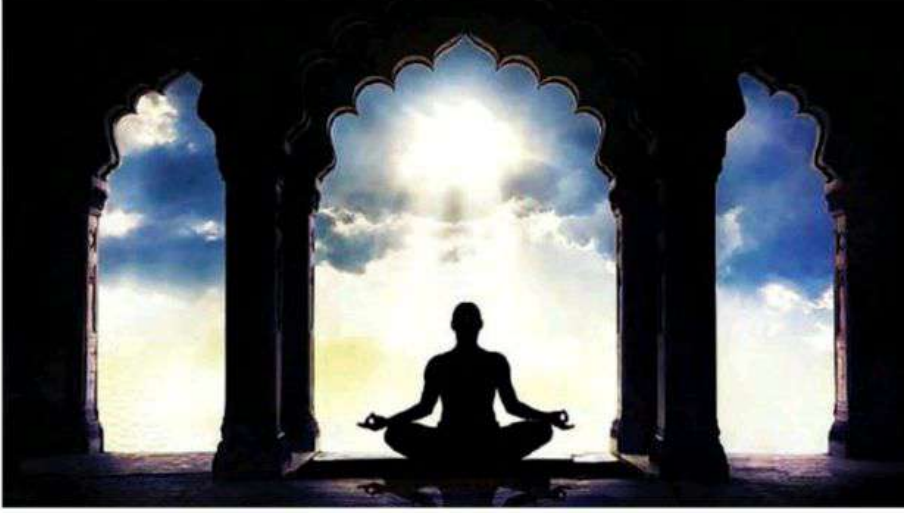
બાંસઠમી ધારણા સિત્યાસી નંબરના શ્લોકમાં કીધી છે - એવમેવ દુર્નિશાયમ કૃષ્ણપક્ષાગમે ચિરમ, તૈમિરમ ભાવયં રૂપમ ભૈરવમ રૂપમેષ્યતિ. આપણા કાશ્મીરની શૈવ સિસ્ટમમાં જ્યાં જ્યાં ભૈરવ શબ્દ આવે ત્યાં ત્યાં સમજવું કે વાત બ્રહ્મ અર્થાત ઈશ્વર અર્થાત સત્ય વિષે થઈ રહી છે. દુર્નિશા અર્થાત જબ્બર વરસાદ પડતો હોય ત્યારે કૃષ્ણ પક્ષમાં એટલે કે આકાશમાં ચંદ્ર ના દેખાતો હોય ત્યારે ખૂલી આંખે ત્યાં જોયા કરવાથી ભૈરવનો અર્થાત આત્માનો અર્થાત પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. વરસાદ કલાકો સુધી ચાલે તેવો હોય 'ને પ્રકાશ ના હોય ત્યારે. રૂમની લાઈટ બંધ કરીને બારીમાંથી બહાર જોઈ શકાય. યાત્રા કે ફરવાના અર્થે હિમાલયમાં હોઈએ ત્યારે એવો મોકો મળવાની સંભાવના ઘણી વધારે છે. આ પણ ખુલ્લી આંખનું ધ્યાન છે. આ ધારણા ધરતી વખતે ક્યાંક મનમાં એ ભાવ ચાલતો રહેતો હોવો જોઈએ કે ચોમેર ભૈરવ કે કૃષ્ણ સિવાય કશું નથી, વિચાર નહીં પોતાનો ભાવ. વિચાર એકવાર દ્રઢ થાય પછી ભાવ રહેવો જોઈએ. ભૈરવ કે કૃષ્ણ કેવા દેખાય એ બધો વિચાર કહેવાય.

યોગ થઈ ચૂક્યો હોય તેવાને કે જે પરમ પ્રત્યે જે-તે સમયે તીવ્ર આકર્ષણમાં હોય તેને

વરસાદના અવાજની કોઈ જરૂર ના પડે, ફક્ત અંધકાર એમના માટે કાફી હોય. રૂમની લાઈટ બંધ કરી અથવા આંખ બંધ કરી એટલે એમને ધ્યાન લાગી શકે. એ પછીની ધારણા એવો જ ઉપાય બતાવે છે. ધારણા કહે છે કે ખૂબ ધીરેથી એટલે કે ભાર વિના આંખ મીંચવી 'ને જે કૃષ્ણતા દેખાય એ સાક્ષાત ભૈરવ છે તેમ અનુભૂતિ કેળવવી. આ પદ્ધતિ અમલમાં મૂકવા ધોળા દિવસનો કે સામાન્ય બલ્બનો પ્રકાશ ના ચાલે. ડિમ લાઈટ જોઈએ, નાના કે સામાન્ય 'ને સ્થિર જ્યોતવાળા દીવાનો પ્રકાશ ચાલે. બીજું કે દબાણપૂર્વક કે ફટાફટ આંખ બંધ કરવાથી સફેદ રંગ દેખાય જે ના દેખાવો જોઈએ. જે અંધારું કે પ્રકાશની ગેરહાજરી દેખાય તે રંગ માટે આ શ્લોકમાં પણ કૃષ્ણ શબ્દ છે. આ ધારણા સાચી રીતે ધારણ કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે નહીં તે ચેક કરવું હોય તો સાધક જ્યારે ધ્યાન પૂર્ણ કરીને આંખ ખોલે ત્યારે તેને સૌ પ્રથમ કાળા ધબ્બા નજરે પડવા જોઈએ. જો તેમ ના થયું હોય તો સમજવું કે ધ્યાન સાચું કે પૂર્ણ નથી થયું.

પંચાશી નંબરની ધારણા કહે છે કે લાંબા સમય સુધી ચાલતાં રહો 'ને અંતે ખૂબ થાકીને સાવ લોથપોથ થઈ જાવ એટલે તરત આડા પડી જાવ 'ને એકદમ સ્થિર થઈ જાવ. ઘણા ચાલવાનું હોય તેવી યાત્રા પર જતાં હોય છે, ઘણુ બધું ચાલ્યા પછી યાત્રાળુને થતું હોય છે કે ગમે ત્યાં રસ્તા પર જ આડા પડી જવું. એવા સમયે આ ધારણા અનુસરવા રોડ પર આડા પડવું જરૂરી નથી, પણ રૂમમાં જઈને તરત કોઈ સીધીઅવળી વાત કે ક્રિયા કર્યા વિના શવાસનમાં શાંત થઈ જવું. શ્વાસ ઉચ્છવાસ અંગે પણ સભાન કે સક્રિય રહેવાનો યત્ન ના

ભાર વિના આંખ મીંચવી 'ને જે કૃષ્ણતા દેખાય એ સાક્ષાત ભૈરવ છે તેમ અનુભૂતિ કેળવવી. આ પદ્ધતિ અમલમાં મૂકવા ધોળા દિવસનો કે સામાન્ય બલ્બનો પ્રકાશ ના ચાલે. ડિમ લાઈટ જોઈએ

કરવો. કશું જ કરવામાંથી મુક્ત થઈ જવું. આ ધારણા માટે લાંબું કે વધુ ચાલવું જરૂરી છે. ચાલતી વખતે જો અંતે ધ્યાન ધરવું હોય તો એ મુજબ વિચાર, વાણી 'ને વર્તન રાખી શકાય. અર્ધા કે એકાદ કલાકના વોક પછી આ ધારણા ધારણ નહીં થઈ શકે. શરીર સાથે મન પણ થાકી ગયેલું જોઈએ. અહીં દોડવાની કે અન્ય કસરત ના ચાલે, કારણ કે ચાલવામાં હૃદયના ધબકારા દોડવા કે દોરડા કૂદવામાં થાય તેવા ઊંચાનીચા ના થયા હોય. આ ધારણાથી ધ્યાનનો 'ને શૂન્યતાનો મહાવરો થઈ શકે.

છાંસઠમા નંબરના શ્લોકમાં કહેલી તેંતાળીસમી ધારણા ગજબની ટ્રિક છે. એક રીતે આઘાતમાં પ્રત્યાઘાત આપી દઈએ કે આ ધ્યાનની પદ્ધતિ ના કહેવાય તો બીજી રીતે આશ્ચર્ય થાય કે આવી તે કોઈ ધ્યાનની પદ્ધતિ હોય? કહે છે કે કોઈ તમને બંને બગલમાં ગલીગલી કરે 'ને તમે મોંઝાડ હાસ્ય કરો ત્યારે એ હાસ્ય ક્યાંથી આવે છે એ શોધવા મનને કામે લગાડો એટલે યોગ થઈ શકે. એ હાસ્યના મૂળમાં જવાનું. આંખ બંધ કરીને કરો તો સારું. તમને કોઈ ગલીગલી કરે ત્યારે ગુસ્સો આવે 'ને રડવું આવે છતાં તમે હસો છો એ જાદુ કમ નથી. આધુનિક વિજ્ઞાન વિસ્તારથી ગલીગલી 'ને હાસ્યનાં કારણો સમજાવી શકે છે, પણ વાત શારીરિક કારણો સમજવાની નથી. વાત મુક્ત કે બેકાબૂ હાસ્ય કરતી વખતે જ એ હાસ્ય

જોડે બંધાયા વિના હાસ્યના મૂળ અંગે મન દોડાવવાની છે. ના, વિચારો નથી કરવાના. બસ અનુભૂતિ કે ભાવથી કામ લેવાનું છે. વારુ, આ ઉપાય આમ તો યોગીઓ માટે છે. છતાં આ રીતથી એક વાત સમજાય કે ઈશ્વર આ રીતે પણ પામી શકાય છે 'ને હવે જ્યારે કોઈ ગલીગલી કરે ત્યારે મનને ઈશ્વરમાં જોડેલું જાણી તે જોડાણ પ્રત્યે જાગૃત રહેવાનો પ્રયત્ન કરી શકાય છે.

વિજ્ઞાન-ભૈરવમાં અમુક વિચિત્ર લાગે તેવી તો અમુક ટિગમૂઢ થઈ જવાય તેવી ધ્યાનની પદ્ધતિઓ છે. કહેવાય છે કે યોગ પામવા માટે સંસારમાં એવી કોઈ ધ્યાનની પદ્ધતિ નથી જે વિજ્ઞાન-ભૈરવમાં ના કહી હોય. વિજ્ઞાન-ભૈરવ પરના સેકન્ડ-હેન્ડ કે થર્ડ-હેન્ડ પ્રવચન તથા લખાણ મળી શકે છે. વાંચવું જ હોય તો લક્ષ્મણ જૂ જે શૈવ સિસ્ટમના મહયોગી હતા તેમનું વાંચવું, પરંતુ વાંચવા કે સાંભળવાથી શું થાય? યોગ કરવા ધ્યાન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો પડે. અહીં અમુક ધારણા કીધી છે, અમુક અન્ય રીત કદાચ તમને ખબર હશે. સાધક હોય તેને ખબર હોય કે શ્વાસ ઉચ્છવાસ એમનેમ ચાલે, પ્રાણાયામ કરવા પ્રયત્ન કરવો પડે. એમ તો સર્વે કણ 'ને સર્વે જીવ એક કે બીજી રીતે ઈશ્વરમાં કે યોગમાં જ હોય છે, પણ હું યોગમાં છું તેનો સાક્ષાત્કાર કરવા મારે પ્રયત્ન કરવો પડે, પરંતુ સાધક થાકે છે કે હારે છે એ હકીકત

છે. પરિણામ કે ફળ દેખાતું ના હોય તેવું બને કે ધ્યાન કરવાને આડે આવે એવી ઘટનાઓ બને ત્યારે માણસ અકળાય કે નિરાશ થાય તેવું શક્ય છે. વિજ્ઞાન-ભૈરવની એક ધારણા પણ ગીતાની જેમ કહે છે કે સર્વે જીવમાં એક સમાન ઈશ્વર રહેલો છે, પરંતુ કોઈ એક કે વધુ માણસ પોતાના દુઃખનું કારણ બને ત્યારે ગમે તેવા આસ્તિક કે આધ્યાત્મિક માણસની આસ્થા ધૂજવા માંડે કે સાધના તૂટવા માંડે.

માણસ ખાલીપો અનુભવે છે. માણસ શૂન્યતા અનુભવે છે. માણસને પોતાની કોઈ વેલ્યૂ નથી કે પોતાની વેલ્યૂ ઝીરો છે એવું લાગતું હોય છે અને જે સાધક હોય છે એ માણસ પણ એવા સમયે ઈશ્વર 'ને પોતાની સાધનાને ટાટા બાયબાય કરી દે છે. ખાલીપો ભરવા મનને કોઈ ભૌતિક કામમાં બિઝી કરવા માંડે છે. મનોરંજક કે ટાઈમપાસ એક્ટિવિટી કરશે કે કોઈ ઉપયોગી કામ કરશે. સંસારી કાર્ય નહીં કરે તો કોઈ પ્રકારનું સ્પિરિટ્યુઅલ-એન્ટરટેઈનમેન્ટ મેળવશે. વાસ્તવમાં જ્યારે માણસ ડાઉન થાય ત્યારે ઉપર જણાવેલી કોઈ ધારણા કામમાં લે તો તેનું સાચું કામ થઈ જાય એવી પૂરેપૂરી સંભાવના છે.

ખરેખર તો કશું વિચારવાનો મતલબ નથી એ સ્થિતિ ખૂબ કામની હોય છે. મન 'ને મગજ થાકીને, હારીને, કંટાળીને વિચારવાનું બંધ કરે એ સ્થિતિનો સમયસર લાભ ઉઠાવવો જોઈએ. સાધકો મનને ભટકતું રોકવા એક્ટિવલી કે પ્રોએક્ટિવલી કેટલીય મથામણ કરતા હોય છે. મન મારવા ધમપછાડા કરતા હોય છે. એમ કરીને નિશ્વાસ સાથે આસન ખંબેરીને ઊભા થઈ જાય છે. ખરેખર તો ધ્યાન કરવાથી મન થાકે ત્યારે તો એ શક્યતા વધી જાય છે કે મન કશું વિચારી ના શકે, પણ થોડી કે ઘણી મહેનત કરીને થાકી ગયેલો માણસ નિવેદનો ફટકારવા લાગશે કે ધ્યાન જેવું કશું ના હોય કે મેડિટેશન એ એક કલ્પના છે. હકીકતમાં યોગ અમુકતમુક રીતે જ થાય એવી સાધારણ રીતે થતી કલ્પના પાયા વગરની છે. ધ્યાન અમુકતમુક રીતે જ થાય એ આપણી માન્યતા કે માહિતી ખોટી છે. ખરો મુદ્દો એ છે કે આપણે ધ્યાન કરવા 'ને યોગ પામવા કેટલા મક્કમ છીએ? ધ્યાન ધરવું 'ને યોગ કરવો એ આપણી પ્રાયોરિટી છે કે નહીં? બુઝારો

પ્રયત્નપૂર્વક કરેલી કોઈ પણ ચેષ્ટાને કર્મ કહેવાય છે.

- ચરક ■

ખરેખર તો કશું વિચારવાનો મતલબ નથી એ સ્થિતિ ખૂબ કામની હોય છે. મન 'ને મગજ થાકીને, હારીને, કંટાળીને વિચારવાનું બંધ કરે એ સ્થિતિનો સમયસર લાભ ઉઠાવવો જોઈએ

આગામી દાયકામાં ચીનના પ્રભુત્વનો પરપોટો ફૂટી જશે

આવનાર પાંચથી સાત વર્ષમાં ઊભા થનાર સંજોગને ધ્યાનમાં રાખીને જો વ્યૂહરચના ઘડવામાં આવશે તો ચીન કાગળ ઉપરનો વાઘ છે તેવું સાબિત કરવામાં ભારતને બહુ મુશ્કેલીઓ નહીં આવે. આવું હું બહુ જ મક્કમતાથી અને પૂરેપૂરા આત્મવિશ્વાસથી કહી રહ્યો છું તેની પાછળ ઘણા કારણો છે, કયા કારણો છે આવો, વિગતવાર જાણીએ.

ભારત સામે છેલ્લા બે મહિનાથી ચીન સાથે પડકાર ઊભો થયો છે. ભારતની સરહદ સળગાવવા પાછળ આર્ટિકલ ૩૭૦ હટાવીને લદ્દાખને કેન્દ્રશાસિત પ્રદેશ બનાવી દીધો તે પણ એક કારણ છે. ચીનનો મહત્વાકાંક્ષી પ્રોજેક્ટ 'સિપેક' અક્સાઈ ચીન અને પીઓકેમાંથી પસાર થાય છે. ભારતની વિદેશ નીતિ અને સંરક્ષણ નીતિ ચીનના 'સિપેક' પ્રોજેક્ટને અટકાવવા માટે અને બિનઅસરકારક કરવા માટે બહુચિસ્તાનને પાકિસ્તાનથી અલગ કરવાની રહી છે તેવા સંજોગોમાં ભારત પાકિસ્તાનને તહસ-નહસ કરે તે પહેલાં જ ચીને તેની ભારત સાથેની સરહદ સળગાવીને કુટિલ ચાલ ચાલી છે.

શું ભારત આ પડકારમાંથી સફળતાપૂર્વક બહાર આવી શકશે એ અંગે દેશભરના નાગરિકોમાં એક ચિંતા અને ઉત્તેજના છે.

સમગ્ર વિશ્વમાં ચાલી રહેલી ગતિવિધિઓ અને પ્રવાહો જોતાં એવું લાગે છે કે ભારત ચીનને બહુ મોટી હાર આપીને આ પડકારમાંથી સફળતાપૂર્વક બહાર આવી જશે, કારણ કે ભારત-

ચીનના વિવાદમાં હવે અમેરિકા, ઈઝરાયલ, ઓસ્ટ્રેલિયા, જાપાન, દક્ષિણ કોરિયા અને બ્રાઝિલ - આ છ દેશ ભારતના પક્ષે ધીમે ધીમે ખૂલીને બહાર આવી રહ્યા છે. તદુપરાંત બ્રિટન અને યુરોપના દેશોમાંથી જર્મની અને ફ્રાન્સ પણ ભારતની તરફેણ કરશે. હોંગકોંગ છોડ્યા પછી બ્રિટન પણ ઘવાયું હતું એટલે ભારત-ચીન વિવાદમાં બ્રિટન પણ ચીનને પાઠ ભણાવવા માટે જરૂર ઊભી થશે તો ખુલ્લેઆમ ભારતના પક્ષમાં આવીને બેસી જશે. તેવી જ રીતે જર્મની અને ફ્રાન્સ પણ ચીનની પ્રોડક્ટના દબદબાને લીધે યુરોપના દેશોમાં બનતી પ્રોડક્ટને બહુ ગંભીર અસર થઈ ચૂકી છે અને યુરોપના દેશો તેનાં પરિણામો ભોગવી રહ્યાં છે તેવા સંજોગોમાં જર્મની અને ફ્રાન્સ ભારતના પક્ષમાં જ આવશે.

તદુપરાંત આ વખતે એવું લાગી રહ્યું છે કે આપણુ કાયમી મિત્ર રશિયા ભારતને બિલકુલ મદદ નહીં કરે. તેની પાછળનાં ઘણા કારણો છે. રશિયાની ચીન સાથે બહુ લાંબી સરહદ છે. જો રશિયા ભારતના પક્ષે બેસી જાય તો ચીન સાથેની રશિયાની સરહદ ચીન સળગાવી દે અને જો એવું થાય તો અત્યારે આર્થિક કટોકટીમાં રહેલું રશિયા પાયમાલ થઈ જાય અને ચીન સાથે ટક્કર ન લઈ શકે એવું પણ બની શકે. તે ઉપરાંત ભારત સાથે રશિયાનો વેપાર રૂ. ૫૫,૦૦૦ કરોડ રૂપિયા છે, જ્યારે ચીન સાથે તેનો વેપાર રૂ. ૦૮

સમગ્ર વિશ્વમાં ચાલી રહેલી ગતિવિધિઓ અને પ્રવાહો જોતાં એવું લાગે છે કે ભારત ચીનને બહુ મોટી હાર આપીને આ પડકારમાંથી સફળતાપૂર્વક બહાર આવી જશે

વ્યૂહાત્મક દ્રષ્ટિકોણથી મહત્વનું ચાળદાર બંદર

લાખ કરોડ છે. રશિયા આ વાતને અવગણી ન શકે. તદુપરાંત રશિયાના સાર્થબેરિયાથી ગેસની પાઈપલાઈન ચીન સુધી પહોંચે છે, તેમ જ બી એન્ડ આરના ચીનના મહત્વાકાંક્ષી પ્રોજેક્ટમાં રશિયા ભાગીદાર છે જેનો ભારતે હંમેશાં ઉગ્ર વિરોધ જ કર્યો છે.

રશિયામાં હવે પરિસ્થિતિ એ હદે કથળી ગઈ છે કે મોટા ભાગની વસ્તુઓ માટે તે ચીન ઉપર નિર્ભર થઈ ગયું છે એટલે એક સમયની મહાસત્તાએ હવે આજના સંજોગોમાં ચીન સાથે રહેવું એ તેની મજબૂરી બની ગઈ છે. એટલે ભારતે હવે રશિયા મદદ કરશે તે વાતને ભૂલી જ જવી પડશે. હવે ભારતે રશિયા આપણને યુદ્ધ સામગ્રી આપતું રહે અને હથિયારો આપતું રહે એ બાબત ઉપર ધ્યાન રાખવું પડશે, કારણ કે ચીન રશિયા ઉપર ભારે દબાણ કરી રહ્યું છે કે રશિયા ભારતને શસ્ત્રો અને હથિયારો આપવાનું બંધ કરી દે.

ભવિષ્યમાં આવી રીતે ઊભા થનારા સંજોગોમાં મારા મંતવ્ય મુજબ ભારતે તેના પાડોશી એવા નેપાળ, ભુતાન, મ્યાનમાર અને બાંગ્લાદેશ સાથે વ્યૂહાત્મક રીતે મક્કમ નિર્ણયો લેવા પડશે, કારણ કે લદ્દાખમાં ચીની સેનાના તંબુઓમાં નેપાળી સૈનિકો પણ હતા. એક મચ્છર કે જેની સુરક્ષા આપણા દેશના

હાથમાં છે તે હવે સિંહને કરડવા આવી રહ્યો છે. તેને ભીંસમાં લઈને તેની સાથે ગમે તે રીતે (સામ-દામ-દંડ-ભેદ) તેની સાથે સંબંધ સુધારવા અનિવાર્ય છે. તેવી જ રીતે હવે ચીન બાંગ્લાદેશને હાથ ઉપર લઈ રહ્યું છે. તેની ૧,૦૦૦ પ્રોડક્ટ ઉપરથી ડ્યુટી નાબૂદ કરીને બાંગ્લાદેશના મોંમાં લાળ લાવી રહ્યું છે તેવા સંજોગોમાં બાંગ્લાદેશને હાથ ઉપર રાખવું જરૂરી છે.

આથી જ આવનાર પાંચથી છ મહિના ભારત માટે બહુ જ કટોકટી ભરેલા છે. આ મહિનાઓમાં ભારતનું ચીન સાથે એક નાનું યુદ્ધ થશે અને તે આવનારા પાંચથી સાત વર્ષના મોટા યુદ્ધનો પાયો નંખાઈ જશે. અમેરિકા, ઈઝરાયલ, ઓસ્ટ્રેલિયા, જાપાન, દક્ષિણ કોરિયા અને બ્રાઝિલ સાથે મળીને ભારત ચીનનો મક્કમ મુકાબલો કરી શકશે. આ બધું રાતોરાત નહીં થાય. આ બધું થતાં ઓછામાં ઓછા પાંચથી સાત વર્ષ લાગશે, પણ એ વાત હવે ચોક્કસ થઈ ગઈ છે કે બીજા વિશ્વયુદ્ધ પછીનું સૌથી મોટું યુદ્ધ દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાં લડાશે.

મારી દ્રષ્ટિએ આવનાર પાંચથી સાત વર્ષમાં ઊભા થનાર સંજોગને ધ્યાનમાં રાખીને જો વ્યૂહરચના ઘડવામાં આવશે તો ચીન

કાગળ ઉપરનો વાઘ છે તેવું સાબિત કરવામાં બહુ મુશ્કેલીઓ નહીં આવે. આવું હું બહુ જ મક્કમતાથી અને પૂરેપૂરા આત્મવિશ્વાસથી કહી રહ્યો છું તેની પાછળ મારા કારણો છે. પાકિસ્તાન સામે આપણે જ્યારે યુદ્ધ લડ્યા હતા તે સમયે આપણી પાસે આધુનિક શસ્ત્ર-સરંજામ કે હથિયારો ન હતાં અને સામે પક્ષે પાકિસ્તાન પાસે અતિ-આધુનિક હથિયારો હતાં. તેમ છતાં આપણી સેનાએ તેને ધૂળ ચટાડી હતી. ચીન પણ એવો જ કાગળ ઉપરનો વાઘ છે. તેને જો યોગ્ય રીતે પડકારવામાં આવશે તો તે સાબિત પણ થઈ જશે.

ભૂતકાળમાં વિયેતનામે ચીનને હાર ચખાડી છે. ચીને વિયેતનામ ઉપર ૩.૩૦ લાખ સૈનિકો અને અતિ-આધુનિક શસ્ત્રો અને હથિયારોથી આક્રમણ કર્યું હતું. તેની સામે વિયેતનામની પાસે ૧.૫ લાખ સૈનિકો અને જૂના-પુરાણા હથિયારો જ હતાં. તેમ છતાં ગોરીલા આક્રમણની નીતિથી સોળ જ દિવસમાં ચીનને પાછું ધકેલી દીધું હતું. ચીનની સેના બહુ જ ખરાબ રીતે વિયેતનામમાં ફસાઈ ગઈ હતી, કારણ કે વિયેતનામની ગોરીલા આક્રમણની નીતિથી તેના સૈન્યએ ચીનના સૈન્યને બર્બરતાપૂર્વક હણી નાખીને ૩૦,૦૦૦ ચીની સૈનિકોને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધા હતા. સોળ જ દિવસમાં ચીની સૈન્યએ પીછેહઠ કરી હતી અને સાથે સાથે કમ્બોડિયામાં પણ ચીની સેનાએ પીછેહઠ કરવી પડી હતી.

અત્યારે ચીનની સેના પાસે બહુ મોટું સૈન્ય છે અને અતિ-આધુનિક હથિયારો છે કે જેની સામે ભારતનો ગજ ક્યારેય ન વાગી શકે, પરંતુ ચીન કાગળનો વાઘ છે એમ કહેવા માટે મારી પાસે બીજા પણ અન્ય કારણો છે. ચીનની સેનામાં નીચલી કક્ષાના અધિકારીઓને સ્થળ ઉપર ઊભી થતી પરિસ્થિતિ અનુસાર નિર્ણયો લેવાની છૂટ મળતી નથી. તેનું કેન્દ્રીયકરણ થયેલું છે. ચીનના સૈનિકો મજબૂરીમાં સેનામાં આવતા હોય છે જ્યારે આપણી સેનાના સૈનિકો એક તીવ્ર દેશદાઝથી અને દેશ માટે કંઈક કરી છૂટવા માટે સેનામાં આવતાં હોય છે. આ કારણથી ચીનના સૈનિકોનું મનોબળ તોડવું બહુ જ સરળ છે જ્યારે તેની સામે આપણા સૈનિકોનું મનોબળ તોડવું એ લોઢાના ચણા ચાવવા જેવી વાત છે.

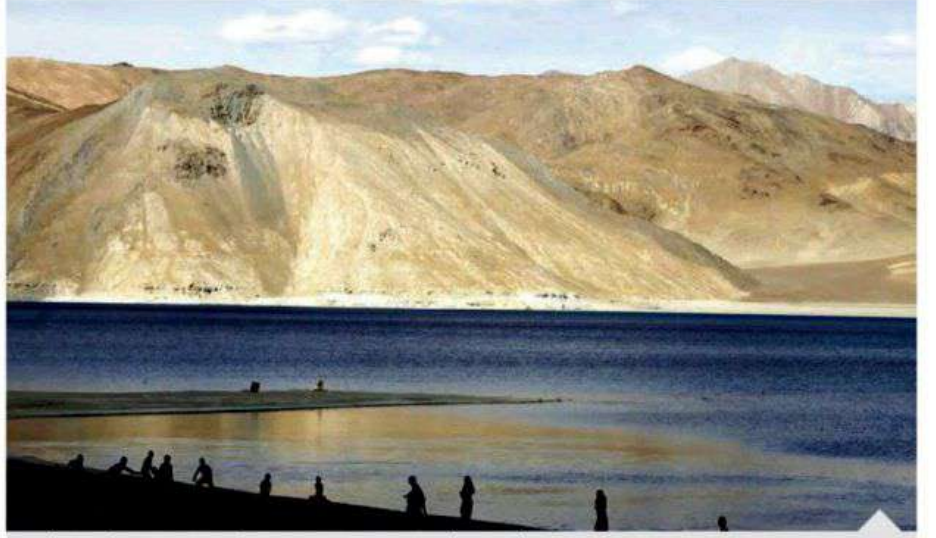
અને એટલે જ હું કહું છું કે યોગ્ય

વિયેતનામની ગોરીલા આક્રમણની નીતિથી તેના સૈન્યએ ચીનના સૈન્યને બર્બરતાપૂર્વક હણી નાખીને ૩૦,૦૦૦ ચીની સૈનિકોને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધા હતા

વ્યૂહરચના સાથે ભારત મોરચા ખોલશે તો ચીનને કાગળનો વાઘ સાબિત કરતાં વધુ સમય નહીં લાગે. અમેરિકા ચીન પાસે વધારે ડોલર હવે ન જાય તેવી વ્યૂહરચના ગોઠવી રહ્યું છે. તાઈવાન અને હોંગકોંગમાં લોકશાહીના આંદોલનને હવા આપીને ચીન વિરુદ્ધ તેના નાગરિકોને ઉશ્કેરી રહ્યું છે. મોંગોલિયામાં તેના સૈન્યને તાલીમ આપવાને બહાને ભારતના યુનંદા લશ્કરી અધિકારીઓ હથિયારો સાથે ચીનની ઉત્તરે એટલે કે ચીનના માથે બેઠા છે. વિયેતનામમાં આપણી બ્રહ્મોસ મિસાઈલ લાગી ચૂકી છે અને જે ટાપુ માટે ચીન અને વિયેતનામ વચ્ચે ઝઘડો ચાલે છે તે ટાપુ ઉપર ભારતે તેની ઓએનજીસીને ઓઈલ અને ગેસ ડ્રિલિંગ કરવાના બહાને આપણી સેનાનું થાણુ ઊભું કરી લીધું છે. પાકિસ્તાનના ગદર બંદરની સાથે ચાબહાર બંદર ભારતે ઊભું કરી લીધું છે. વ્યૂહાત્મક ડિપ્લોમસીથી માલદીવ અને તેની આજુબાજુના વિસ્તારોમાં ભારતે વ્યૂહાત્મક ઊંચાઈ મેળવી લીધી છે.

આવનારાં પાંચથી સાત વર્ષમાં આર્મી અને એરફોર્સની સાથે-સાથે નેવીની બહુ મહત્વની ભૂમિકા રહેશે. ચીનને હંફાવવા માટે નેવીની વ્યૂહાત્મક કુશળતા બહુ મોટો ભાગ ભજવશે. ભારતે આવનાર સમયમાં (૦૧) સર્વેલન્સ (૦૨) દૂરસંચાર અને (૦૩) સંખ્યાબળ વધારવાનું છે.

સર્વેલન્સમાં ઈઝરાયલ ભારતને બહુ મોટી મદદ કરશે તેમાં કોઈ શંકા નથી. સરહદી સુરક્ષા માટે ઈઝરાયલની ટેકનોલોજી અને ટેકનિક બહુ જ કારગત સાબિત થશે. ઈઝરાયલની ટેકનોલોજી અને ભારતની સેટેલાઈટ ટેકનોલોજીની મદદથી સક્ષમ બોર્ડર સિક્યોરિટી સિસ્ટમ ઊભી થઈ શકશે. સરહદો ઉપર ડિટેક્શન રડાર, સેન્સર ધરાવતી ઇલેક્ટ્રોનિક દીવાલ અને સિસમિક સેન્ટર્સ ઊભા કરીને દુશ્મનોના છક્કા છોડાવી શકાશે. સેન્સર ધરાવતી ઇલેક્ટ્રોનિક દીવાલથી કોઈ પણ ઘૂસવાની કોશિશ કરે તો તે 'વોરડ્રમ'માં બેઠા બેઠા દેખાઈ જશે. સિસમિક સેન્ટર્સથી સરહદની પેલે પાર જો

સંવેદનશીલ ગણાતા વિસ્તાર લદ્દાખનું પાંગોગ સરોવર

કોઈ પણ સુરંગ ખોદવાની કોશિશ પણ કરશે તો તે તરત જ પકડાઈ જશે. આમ આપણા સેટેલાઈટના મોનિટરિંગથી ઈઝરાયલની ટેકનોલોજીના સમન્વયથી સરહદો સુરક્ષિત થઈ જશે અને યુદ્ધના સમયે તે બહુ મહત્વની ભૂમિકા અદા કરી શકે છે.

આપણી ચીન સાથેની સરહદો ઉપર આંતરમાળખાકીય સગવડો યુદ્ધના ધોરણે ઊભી કરવી અનિવાર્ય છે. સરહદ પાસે રસ્તા, એરપોર્ટ, એરસ્ટ્રીપ જેવી વ્યવસ્થાઓ થોડા થોડા અંતરે ઊભી કરવી આજના સમયની તાતી જરૂરિયાત છે. તદુપરાંત આપણી ચીન સાથેની સરહદો ઉપર મોબાઈલ સેવાઓ અસરકારક નથી અને ઈન્ટરનેટ સેવાઓ પણ બહુ જ ધીમી અને ન બરાબર છે. સક્ષમ દુશ્મન સામે બેઠો હોય ત્યારે ચીન સરહદે પર્યાપ્ત મોબાઈલ સેવાઓ હોવી અતિઆવશ્યક છે. ભલે દેશમાં ન હોય, પણ ચીન સરહદે તેને તાત્કાલિક ઊભી કરવી આવશ્યક છે.

તેવી જ રીતે વ્યૂહરચના અંતર્ગત ચીનની સરહદે વિદેશી પર્યટકોને વિઝા આપીને સહેલગાહે મોકલવા જોઈએ કે જેથી દુનિયાને ખબર પડે કે આ ભારતનો જ વિસ્તાર છે. સરહદે વધારે પ્રમાણમાં વસ્તીને

વસાવવી જોઈએ. લડાયક કોમ જેવી કે જાટ, રાજસ્થાન, પંજાબ, તિબેટિયન — જેવાને સરહદે મોટી સંખ્યામાં વસાવવા જોઈએ કે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે આવી લડાયક કોમ દેશને મદદરૂપ થાય. ચીન સાથેની સરહદ ઉપર આર્થિક ગતિવિધિઓ પણ વધારવી જોઈએ. એક રોનક લાગવી જોઈએ એવું ચિત્ર ઊભું કરવું જોઈએ. આવું કરીશું તો અગાઉના શાસકોના શાસન દરમિયાન જે ૪૩,૦૦૦ સ્કવેર કિલોમીટર જમીન ચીને પચાવી પાડી છે તેવું ચીન ફરી વખત ન કરી શકે.

બસ...હવે આવનારા પાંચથી સાત વર્ષ ભારતને 'વિશ્વગુરુ' બનાવવા માટેની પ્રસવ પીડાના છે. તેવા કટોકટીભર્યા સમયમાં દેશના નાગરિકો એક રહે અને કોઈ રીતે તેમાં ભાગલા ન પડે તે જોવાની જવાબદારી પ્રત્યેક ભારતીયની રહેશે. આ તો રાષ્ટ્રની પ્રસવ-પીડા છે એટલે એ લાંબી જ હોવાની અને તે સમયે ધીરજ અને સંયમ રાખવો અનિવાર્ય થઈ પડશે.

હું હજુ પણ પાક્કા પાયે એવું માનું છું કે જો ચીન ભારત સાથે સીમા-વિવાદ સંદર્ભે વધારે આગળ વધારશે અને આવનારાં પાંચથી સાત વર્ષમાં મોટા યુદ્ધ તરફ વળશે તો રશિયામાંથી જેવી રીતે ભાગલા થઈને જુદા જુદા દેશો બન્યા તેવું જ કંઈક ચીનમાં પણ થઈ શકે છે. ચીનનો સામ્રાજ્યવાદી મહેચ્છા અને પ્રભુત્વનો 'પરપોટો' આવતા દસ વર્ષમાં જ ફૂટી જાય તેમ પણ બને. કાલ કોણે દીઠી છે...? ■

ચીન સરહદે પર્યાપ્ત મોબાઇલ સેવાઓ હોવી અતિઆવશ્યક છે. ભલે દેશમાં ન હોય, પણ ચીન સરહદે તેને તાત્કાલિક ઊભી કરવી આવશ્યક છે

દેહના વ્યાપારમાં કોરોનાનું નડતર

કોરોના વાઇરસ અને તેને કારણે લાદવામાં આવેલા દેશવ્યાપી લોકડાઉને મુખ્ય ધારાના તમામ ધંધા-રોજગારોને પાયમાલ કરી દીધા છે, પરંતુ જેની જાહેરમાં ચર્ચા થતી નથી તેવો દેહનો વ્યવસાય પણ તેમાં બાકાત નથી. જગજાહેર વાત છે કે ગુજરાતની આર્થિક રાજધાની ગણાતું અમદાવાદ આ ધંધામાં પણ અગ્રેસર છે. ત્યારે અહીં દેહવ્યવસાયમાં રહેલી કેટલીક એવી યુવતીઓની જિંદગીને પાનાં પર ઉતારી છે, જે કદાચ તેઓ ન કહે તો કદી સામે ન આવત. કોરોના વાઇરસને કારણે આપણને હાંસિયામાં ધકેલાઈ ગયેલી સેક્સવર્કરોની દોજબભરી જિંદગીમાં ડોકિયું કરવાની તક સાંપડી છે.

naresh@sambhaav.com

‘બોલો..., જાને કા હૈ?’
‘હા, ઈસિલીયે તો આયા હું’
‘બહાર જાના હૈ કી હોટલ મેં?’
‘બહાર...કિતના લોગી?’
‘૫૦૦’
‘ઔર હોટલમેં જાના હો તો?’
‘૧૫૦૦’
‘પર યહાં કહાં કોઈ હોટલ હૈ?’
‘વો સબ મુજ પે છોડ દો..’
‘ઔર બહાર જાના હો તો કહાં પે જાયે?’
‘આગે બહોત સી જગા હૈ.’
‘પર મેરી એક શર્ત હૈ..’
‘શર્ત!! કેસી શર્ત?’
‘મુજે તુમસે કુછ પૂછના હૈ. અગર તુમ

ઉસકે જવાબ દેને કે લિયે રાજી હો તબી ચલેંગે.

‘ક્યા બોલો! યહાં લોગ કરને કે લિયે આતે હૈ, સવાલ કરને નહીં. (હસે છે)’

‘પર તુજે બિના કુછ કરે તેરે પૈસે મિલ જાયે તો ક્યા દિક્કત હૈ? વૈસે ભી, આજકલ યહાં આતા કૌન હૈ?’

(બે મિનિટ વિચારીને) ‘ઠીક હૈ, પર મેરી ભી એક શર્ત હૈ.!’

‘ક્યા?’

‘આપ જો ભી કરો ઉસમે મેરાં કહીં કોઈ નામ-વામ આના નહીં ચાહિએ. ઔર ફોટો-વોટો ભી નહીં લેની હૈ.’

‘ઠીક હૈ.’

અમદાવાદને ગાંધીનગર સાથે જોડતાં

હાઈવે પર એક અવાવરું જગ્યાએ આવેલા લીમડાના ઝાડ નીચે એ ઊભી હતી. મોં ફરતે અમદાવાદી છોકરીઓની સ્ટાઈલમાં દુપટ્ટો બાંધ્યો હતો. છતાં કાયાનું પ્રદર્શન થઈ શકે અને ગ્રાહક આકર્ષાય તે હેતુ તંગ પંજાબી ડ્રેસ પહેર્યો હતો. દૂરથી પણ રસિયાઓ સમજી જાય તે માટે ખાસ લીલા રંગના કુરતા નીચે ભડકાઉ કેસરી રંગનો પાયજામો પસંદ કર્યો હતો. ત્રણ દિવસ તેની રેકી કર્યા બાદ ચોથા દિવસે તેને નવરી પહેલી જોઈ કે તરત મોકો જોઈને હું પહોંચી ગયો. તેણે પણ એક સેકન્ડેય ગુમાવ્યા વિના ઉપર જણાવ્યું તે રીતે મારી સાથે ભાવતાલ કરવો શરૂ કરી દીધો, પણ જ્યારે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે મારો સ્વાર્થ તેના જિસ્મ સાથે નહીં, પણ કોરોનાકાળમાં

તે અને તેના જેવી બીજી અનેક કન્યાઓ કેવી રીતે દિવસો કાઢી રહી છે તે સમજવાનો છે કે તરત તેના અવાજમાં રહેલી પેલી ધંધાસહજ તોછડાઈ ગાયબ થઈ ગઈ! એ પછી લીમડા નીચે બેસીને જ તેણે ધીરે-ધીરે જિંદગીનાં પાનાં ખોલવા શરૂ કર્યાં.

તે બંગાળી હતી. છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી અમદાવાદમાં કામ કરતી હતી. ૧૨ વર્ષની હતી ત્યારે તેનાં લગ્ન કરી દેવામાં આવેલાં અને ૧૫મા વર્ષે તે બે દીકરીઓની માતા હતી, પણ પતિની બેકારી અને દારૂની લતને કારણે છૂટાછેડા લઈ લીધેલાં. દરમિયાન એક સ્થાનિક યુવક સાથે નજર મળી ગઈ અને તે કામ અપાવવાના બહાને તેને કોલકાતા લઈ આવ્યો. અહીં તેણે પોતાનો અસલ રંગ બતાવ્યો અને તેને બે લાખમાં મુંબઈના એક દલાલને વેચી દીધી. ત્યાં તેને આખો દિવસ બારીઓ વિનાના એક રૂમમાં ગોંધી રાખવામાં આવતી અને રાત્રે ઓર્ડર મુજબ ગ્રાહક પાસે મોકલાતી. એ આખો દિવસ વતન અને સંતાનોની યાદમાં રડ્યા કરતી. ગમે તેમ કરીને તેને આ નર્કમાંથી છૂટવું હતું. આથી તેણે એ દલાલને પ્રેમજાળમાં ફસાવ્યો. ધીરેધીરે તેનો વિશ્વાસ જીતી લઈ થોડી છૂટછાટ મેળવી. એ પછી એક ગ્રાહકનો વિશ્વાસ જીતીને તેની મદદથી વતન આવી ગઈ. જોકે ત્યાં તેને તિરસ્કાર મળ્યો. સાથે ભયંકર ગરીબી, પારિવારિક જવાબદારીઓ અને બેકારીએ તેને મજબૂર કરી દીધી. અંતે સ્વેચ્છાએ તેણે આ ધંધો સ્વીકારી લેવાનું નક્કી કર્યું. તે કોલકાતા આવી અને ત્યાંથી મુંબઈની એક માસી સાથે કોલગર્લ તરીકે જોડાઈ ગઈ. રૂપાળી તો તે હતી જ, એટલે અહીં ગ્રાહકો તેના માટે મોં માંગ્યા રૂપિયા આપવા લાગ્યા. ત્યાંથી તે જુદાં-જુદાં શહેરોમાં રાજકારણીઓ, મંત્રીઓ, ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીઓ, સમાજસેવકો વગેરેની સેવામાં જવા લાગી. જોકે તેને એ બાબત ખટકતી હતી કે શરીર તેનું વેચાતું હતું અને કમાણીના મોટો હિસ્સો માસી સહિતના વચેટિયા લઈ જતા હતા. આથી એક દિવસ મોકો જોઈને તે અમદાવાદ આવી ગઈ. અને અહીં પહોંચીને તેણે પોતાના રૂપ અને આ ધંધાના અનુભવનો બરાબર ઉપયોગ શરૂ કર્યો. આજે તે પોતે તો ધંધો કરે જ છે, સાથે ઓર્ડર મુજબ છોકરીઓ પણ સપ્લાય કરે છે. પોતાને થયેલા કડવા અનુભવો પરથી તેણે નક્કી કર્યું છે કે તેની નીચે કામ કરવા આવતી એકેય છોકરીને મરજી વિરુદ્ધ કામ પર નહીં

લોકડાઉનમાં એવા અનેક પ્રસંગોના અમે સાક્ષી બન્યાં છીએ જેમાં સેક્સવર્કર બહેનોને રાશનકિટ પહોંચાડીએ અને તે ભેટીને રડી પડી હોય

પારસબહેન પટેલ, પ્રોજેક્ટ મેનેજર, સંખી જ્યોત સંગઠન, અમદાવાદ

મોકલે. અનુભવે તેણે જોયું હતું કે દલાલો કદી પરિવાર સુધી પૈસા પહોંચાડતા નહોતા. આથી તેણે વતન સુધી રૂપિયા પહોંચાડવા માટેનું પોતાનું નેટવર્ક ઊભું કર્યું, પણ આ બધું કોરોના વાઈરસને કારણે પડી ભાંગ્યું. બે મહિના કરતાં વધુ લાંબા ચાલેલા લોકડાઉને તેની પરિસ્થિતિ અત્યંત કફોડી કરી નાખી. બચતને નામે જે કંઈ હતું તે આ ગાળામાં વપરાઈ ગયું અને હજુ ધંધો જામતો નથી. લોકડાઉનમાં એક તબક્કે તેણે અને તેની સહેલીઓએ મમરા પાણીમાં પલાળીને ખાધા હતાં.

આ જ સ્થિતિ હસીના(નામ બદલ્યું છે)ની છે. લોકડાઉન ખૂલ્યા બાદ તે ધંધો કરવા જાય તો છે, પણ કોરોનાની બીકે ગ્રાહકો આવતા નથી. તેને આશા હતી કે લોકડાઉન ખૂલશે એટલે ઓવરટાઈમ કરીને પણ ખોટ સરભર કરી લઈશ, પણ તેની એ આશા ત્યારે ઠગારી નીવડી, જ્યારે કોરોના વાઈરસનો ચેપ લાગી જવાની બીકે તેના માનીતા ગ્રાહકોએ પણ મોં ફેરવી લીધું.

આ ધંધામાં છોકરીઓ મરજીથી નહીં, પણ મજબૂરીથી આવતી હોય છે અને હસીના પણ તેમાંથી બાકાત નહોતી. હજુ હમણા જ ઓરિસ્સાના તેના વતનમાં સાસુ-સસરા સાથે રહેતો તેનો દીકરો એંશી ટકા સાથે સ્કૂલમાં

ત્રીજો નંબર લાવ્યો હતો. હવે તેને આગળ ભણવા માટે બીજી સ્કૂલમાં દાખલ કરવાનો છે. જ્યારે અહીં તેનો પતિ કોઈ અકળ બીમારીમાં સપડાઈને ખાટલામાં પડ્યો છે. ઘરની તમામ જવાબદારી તેના પર આવી પડતાં શરૂઆતમાં તેણે શાકભાજીનો ધંધો ચાલુ કર્યો હતો, પણ વહેલી સવારે છેક એપીએમસી સુધી જવાનું તેનાથી થઈ શકતું નહોતું. એ પછી કેટલુંક છૂટકા કામ કરી જોયું પણ તેનાથી પતિની દવા, દીકરાનું ભણતર અને ઘરના અન્ય વહેવારો સાચવી શકાતાં નહોતાં. દરમિયાન તેની શેરીમાં જ રહેતી એક મહિલા, જે તેની શાકભાજીની નિયમિત ગ્રાહક હતી, તેની આગળ તેણે આ વ્યથા દાલવી. તેની સમસ્યા જાણીને પેલીએ તેને બીજા દિવસે પોતાની સાથે આવવા કહ્યું. નિયત સમયે બંને એસજી હાઈવે પર આવી પહોંચી ત્યારે પડોશણે રોતે જે કામ કરતી હતી તેનો ખુલાસો કર્યો. એટલું જ નહીં, તેને પણ આ ધંધામાં આવી જવાની સલાહ આપી. હસીનાને ભયંકર ગુસ્સો આવ્યો અને તે ત્યાંથી ભાગી આવી. એ પછી એક અઠવાડિયા સુધી બંને વચ્ચે અબોલા રહ્યાં. આ તરફ ઘરની પરિસ્થિતિ સતત વણસતી જતી હતી, આવકનું અન્ય કોઈ સાધન હતું નહીં. એટલે દીકરાના ભણતરનો ખર્ચ, પતિના દવા-દારૂ વગેરે પુરા કરવા થાકી-હારીને તેણે પડોશણના ધંધામાં ઝંપલાવી દીધું. એ ઘડી અને આજનો દિવસ, એ દરરોજ હાઈવે પાસે આવીને ઊભી રહી જાય છે અને સ્ટ્રીટેહના શોખીનો તેને ભાડે કરીને વાસના સંતોષતા રહે છે.

અમદાવાદ, દેહવ્યાપાર અને કોરોના

એક અંદાજ મુજબ અમદાવાદ શહેરમાં સાત હજારથી વધુ છોકરીઓ, યુવતીઓ અને આધેડ મહિલાઓ દેહવ્યાપારના વ્યવસાયમાં જોડાયેલી છે. શહેરનો એકેય વિસ્તાર એવો નથી જ્યાં આ ધંધો ન ચાલતો હોય. અહીં મોટા ભાગની યુવતીઓ બાંગ્લાદેશ, પશ્ચિમ બંગાળ, ઓરિસ્સા અને નેપાળથી આયાત થાય છે. આ સિવાય સ્થાનિક સ્તરે વડોદરા, રાજકોટ, મહેસાણા અને અમદાવાદ શહેરની

હું ઈચ્છું છું કે આ બહેનો વૈકલ્પિક રોજગારી અપનાવીને સામાન્ય જીવન જીવે, પણ ફિલ્ડ રિપોર્ટિંગ પછી સમજાયું કે આ ધંધામાં પડ્યા પછી બહાર નીકળવું અઘરું છે

ભૂમિ માટ્ટ, ડેપ્યુટી માનવલતદાર, અમદાવાદ

પણ અનેક છોકરી આ કામ કરે છે, પણ તેમાંની મોટા ભાગની કામ પતાવીને સાંજ પડ્યે ઘેર પરત ફરી જતી હોય છે. અહીં એકલી યુવતીને કોઈ મકાન ભાડે ન આપતું હોવાથી બહારની યુવતીઓ તેમના પ્રેમી સાથે અથવા તો અન્ય યુવતીઓ સાથે રૂમ ભાડે રાખીને રહેતી હોય છે. તેઓ કમાઈને વતનમાં રહેતાં પોતાના પરિવારને પૈસા મોકલતી હોય છે, પણ તેમને ખ્યાલ નથી હોતો કે છોકરી શું કામ કરે છે. જો બબર પડી પણ જાય, તો પણ આર્થિક સંકટામણને કારણે વાસ્તવિકતા સ્વીકાર્યા સિવાય છૂટકો નથી હોતો. હાલ કોરોના વાઈરસના ભયને કારણે આવી સંકટો યુવતીઓ બેકાર બની ગઈ છે.

સેક્સવર્કરો માટે કામ કરતી અમદાવાદની પહેલી સ્વૈચ્છિક સંસ્થા સંખી જ્યોત સંગઠનનાં પ્રોજેક્ટ મેનેજર પારસબહેન પટેલ સેક્સવર્કરોને તેમનાં કામ કરવાના સ્થળને આધારે છ ભાગમાં વહેંચે છે. પારસબહેન કહે છે, ‘અમદાવાદમાં કામ કરતી યુવતી, છોકરીઓને કામના સ્થળને આધારે છ કેટેગરીમાં વહેંચી શકાય. જેમાં પહેલી છે સ્ટ્રીટ વર્કર - જે શેરીઓ-ગલીઓમાં ઊભી રહીને ગ્રાહકો મેળવતી હોય છે. આ કામમાં પોલીસની બીક સૌથી વધુ રહે છે. બીજી રેસિડેન્સિયલ બહેનો હોય છે, જે આજુબાજુમાં કોઈને ખ્યાલ ન આવે તે રીતે ઘરમાં રહીને ધંધો કરતી હોય છે. ત્રીજું છે વેશ્યાગૃહ-જ્યાં એક સંચાલક હોય છે અને તેની નીચે છોકરીઓ કામ કરતી હોય છે. ચોથું છે ગેસ્ટહાઉસ-જેમાં પહેલેથી કેટલીય યુવતીઓને રાખવામાં આવે છે અને ગ્રાહકે તેમાંથી પસંદગી કરવાની

તે બંગાળી હતી. ૧૨ વર્ષની હતી ત્યારે તેનાં લગ્ન કરી દેવાયેલાં અને ૧૫મા વર્ષે તે બે દીકરીઓની માતા બની ચૂકી હતી. પછી પતિની બેકારી અને દારૂની લતને કારણે છૂટાછેડા લઈ લીધેલાં

ક્વર સ્ટોરી

હોય છે. આ સિવાય હાઈવે પર ધંધો કરતી યુવતીઓ પણ મોટી સંખ્યામાં છે. તેઓ રોડસાઈડની ઝાડી કે જંગલમાં કામ કરતી હોય છે. આ બધામાં સૌથી સુરક્ષિત નોકરી બ્યુટી પાર્લરની માનવામાં આવે છે જ્યાં મસાજ પાર્લરની આડમાં દેહવિક્રય થતો હોય. આ કામ મોટે ભાગે અત્યંત દેખાવડી, સ્માર્ટ અને યુવાન છોકરીઓને જ મળતું હોય છે. ખાસ કરીને નેપાળ, ઉત્તર-પૂર્વનાં રાજ્યો અને બાંગ્લાદેશી મુસ્લિમ યુવતીઓની તેમાં માગ રહે છે. હાલ અમદાવાદમાં એવા અનેક એજન્ટો સક્રિય છે જે શહેરનાં બ્યુટી પાર્લરો, મસાજ સેન્ટરોને આ છોકરીઓ સપ્લાય કરે છે. આમાં દરેક દલાલ કમિશન ખાતો હોય છે. દા.ત. એક છોકરીને તે રૂ. ૭૦ હજારમાં લાવ્યો હોય, તો અહીં તેના ત્રણ-ચાર ગણા રૂપિયા વસૂલ ન થાય ત્યાં સુધી તેની પાસે કામ કરાવે છે. દેખાવડી કિશોરીઓને દલાલો ઊંચી રકમ આપીને ખરીદતા હોય છે અને પછી એ રકમ વસૂલ કરવા તેનો બરાબરનો ઉપયોગ કરે છે. એ ત્યાં સુધી કે ક્યારેક નવી છોકરીઓએ દિવસના ૧૫-૨૦ ગ્રાહકો સાચવવા પડતા હોય છે. હાલ કોરોના વાઈરસને કારણે અન્ય ધંધા-રોજગારની જેમ દેહવિક્રયમાં પણ મંદી આવી છે. દેખાવડી છોકરીઓને થોડુંઘણું કામ મળી રહે છે, પણ જેમની ઉંમર વધુ છે અથવા દેખાવે સામાન્ય છે તેવીની સ્થિતિ કફોડી બની ગઈ છે.'

અમદાવાદમાં ભાગ્યે જ કોઈ એવો વિસ્તાર હશે જ્યાં સેક્સવર્કર બહેનો કામ ન કરતી હોય. એસજી હાઈવે, નારોલ-નરોડા હાઈવે, લાલ દરવાજા, કાંકરિયા, ગોમતીપુર, બાપુનગર, હાથીજણ, વટવા, મણિનગર, ઓઢવ, વસાલ, ઈન્કમટેક્સ, વાડજ, નારણપુરા, નવરંગપુરા, સીજી રોડ, વસાપુર, ચાંદખેડા, સાબરમતીથી લઈને છેક ઓગણજ રોડ સુધી આ કારોબાર વિસ્તરેલો છે. તેમની પાસે આવનાર ગ્રાહકો મુખ્યત્વે સ્થળાંતરિત મજૂરો, આસપાસનાં ગામડાંમાંથી ખરીદી કરવા આવતા પુરુષો અને કારખાનાઓમાં કામ કરતા યુવકો હોય છે. ઉપરાંત ફાઈવસ્ટાર

એક અંદાજ મુજબ અમદાવાદ શહેરમાં ૭૦૦૦ કરતાં વધુ સેક્સવર્કરો કાર્યરત છે

હોટલથી લઈને હોમસર્વિસ માગતા ગ્રાહકો પણ અહીં મળી રહે છે, પરંતુ લોકડાઉન બાદ ગ્રાહકો પાસે વાપરવા માટે રૂપિયા ખૂટ્યા છે એટલે આ કામને પણ અસર પહોંચી છે. સેક્સવર્કરો કમાઈને ગામડે રહેતાં બાળકો માટે રૂપિયા મોકલતી હતી તે પણ બંધ છે. અનેક યુવતીઓનું બે-ત્રણ મહિનાનું મકાનભાડું ચડી ગયું છે.

પારસબહેન કહે છે, 'લોકડાઉનના પહેલા દસ દિવસ બહુ વાંધો નહોતો આવ્યો, પણ એપ્રિલના બીજા અઠવાડિયામાં બહેનોની હાલત કફોડી થઈ ગઈ હતી. તેઓ ફોન કરીને અમારી મદદ માગતી કે તેમની પાસે ખાવા-પીવા માટે કશું નથી. સ્થાનિક લોકોની જેમ તેમની પાસે રેશનકાર્ડ પણ હોતું નથી, એટલે સસ્તા અનાજથી દુકાનેથી અનાજ પણ મળે નહીં. આથી અમે કેટલાક સેવાભાવી લોકોની મદદ મેળવી બે હજાર જેટલી રાશન કિટો તૈયાર કરીને આ બહેનોના ઘેર જઈને હાથોહાથ પહોંચાડી હતી. આ કામગીરી હજુ પણ ચાલુ છે કેમ કે કોરોનાને કારણે અનેક બહેનોનો ધંધો બંધ છે. લોકડાઉન દરમિયાન એવા અનેક પ્રસંગોના અમે સાક્ષી બન્યાં છીએ જેમાં અમે તેમને ત્યાં રાશનકિટ પહોંચાડવા ગયા હોઈએ અને બહેનો ભેટીને રડી પડી

હોય.'

સખી જયોત સંગઠનનાં પ્રોજેક્ટ ડાયરેક્ટર રંજનબહેન પરમાર કહે છે, 'ઓઢવ, નારોલ, જશોદાનગર, હાંસોલમાં રહેતી કેટલીક કમ્યુનિટીમાં દીકરીઓ મોટી થતાં જ તેને દેહવ્યવસાયમાં મૂકી દેવાની એક પરંપરા રહી છે. તેને સુધારવા અમે ઘણા પ્રયત્નો કર્યા છે અને હવે તેમાં સારો એવો ઘટાડો થતો દેખાય છે. હાલ કોરોના વાઈરસની બીકે અહીં ઘણી બહેનો ધંધાથી દૂર રહે છે. તેમને અને ગ્રાહકોને એઈડ્સ કરતાં પણ કોરોનાનો ચેપ જીવલેણ નીવડશે તે ફડક પેસી ગઈ હોઈ હજુ જોખમ લેવા તૈયાર નથી. આ તરફ કમાણી વિના ઘર ચલાવવું મુશ્કેલ થઈ ગયું હોઈ કેટલીક બહેનો કોરોનાની બીક વચ્ચે પણ કામ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છે. તેમને અમે સાવચેતીનાં પગલાંરૂપે કોન્ડોમની સાથે હવે સેનિટાઈઝર, માસ્ક પણ આપીએ છીએ. લોકડાઉન દરમિયાન કલેક્ટર, ધારાસભ્ય, સંસદસભ્ય અને ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીઓ પાસેથી મદદ મેળવી કિટ તૈયાર કરી, પેડલ રિક્ષા પર લાદીને મેં બહેનો સુધી પહોંચાડી છે.'

કોલકાતાની ઝરણાની સ્ટોરી હૃદયદ્રાવક છે. તે જે બિલ્ડિંગમાં રહે છે ત્યાં બીજી આઠેક સેક્સવર્કર બહેનો ભાડેથી રહે છે અને બધીની હાલત ખરાબ છે. ઝરણાને ચાર બાળકો છે જે પહેલાં વતન કોલકાતામાં તેની માતા પાસે રહેતાં હતાં, પણ તે ગુજરી જતાં તે ચારેયને અહીં અમદાવાદ લઈ આવી હતી. આજે તેમના ભરણપોષણની તમામ જવાબદારી તેના માથે

લોકડાઉન ખૂલ્યા બાદ તે ધંધો કરવા જાય તો છે, પણ કોરોનાની બીકે ગ્રાહકો આવતા નથી. અગાઉ લાંબા સમયથી ચાલી આવતી આર્થિક મંદી તો હતી જ, બાકીની કસર લોકડાઉને પુરી કરી નાખી

સખી જયોત સંગઠને લોકડાઉન દરમિયાન સેક્સવર્કટ મહિલાઓને કિટો પહોંચાડેલી

છે અને તેની પાસે કામ નથી. ૨૦૦૫માં પતિ સાથે છૂટાછેડા થઈ જતાં તે એક દલાલ મારફતે પોતાનાં બે બાળકો સાથે કોલકાતાથી અમદાવાદ આવી હતી. દલાલે તેને એક પૈસાદાર પરિવારનાં બાળકોને સાચવવાની નોકરી મળશે તેવો વિશ્વાસ અપાવ્યો હતો, પણ અહીં લાવીને દેહવ્યાપારમાં ધકેલી દીધી હતી. એ દરમિયાન તેની મુલાકાત કેરળના એક ગ્રાહક સાથે થઈ જેની સાથે તેને પ્રેમ થઈ ગયો. આગળ જતાં તેના થકી તેને બે છોકરીઓ જન્મી. જોકે ભરચુવાનીના એ દિવસોનો તેના આશિકે બરાબરનો ફાયદો ઉઠાવ્યો હતો. તે ધંધો કરતી એ રૂપિયામાંથી તે મોજમજા કરતો. ભોળી ઝરણા તેના પર ઓળઘોળ હોઈ તેની ઈચ્છા મુજબનું બાઈક પણ લઈ આપેલું, પણ ધીરે-ધીરે તેની કમાણી ઓછી થવા લાગતા પેલાએ અસલ રંગ બતાવ્યો. તેને બાળકો સહિત ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. આજે ઝરણા ભાડાના મકાનમાં રહે છે અને બચતના નામે તેની પાસે કશું નથી.

ઝરણા કહે છે, ‘લોકડાઉન પહેલાંથી જ મારે કામની તકલીફ હતી ને હજુ પણ ધંધો ચાલુ થઈ શક્યો નથી. ચાર મહિનાનું મકાનભાડું ચડી ગયું છે. મકાનમાલિક વારંવાર એ

ઉઘરાણી કરે છે પણ ક્યાંથી આપવું? વતનમાં મકાન બનાવવા માટે મેં તેમની પાસેથી એક લાખ રૂપિયા ઉછીના લીધા હતા તેનું વ્યાજ પણ ચડી રહ્યું છે. સખી જયોત સંસ્થાએ લોકડાઉનમાં રાશનકિટ આપી હતી તેમાંથી મારા ચાર બાળકોને સાચવ્યાં છે. અગાઉ માર્ય પહેલાં હું બે છોકરીઓ લઈને ધંધો કરવા બેસતી હતી, પણ લુખ્યા તત્વોએ મારપીટ કરી ત્યારથી એ પણ બંધ થઈ ગયું છે. હજુ કોરોનાની બીકે ગ્રાહકો આવતા નથી એટલે બાળકોના ભરણપોષણનો પણ પ્રશ્ન ઊભો થયો છે. આવતીકાલે તેમને શું ખવડાવીશ તે ચિંતામાં રાત્રે ઊંઘ પણ નથી આવતી.

આવી જ કહાની ઓરિસ્સાની શબાના(નામ બદલ્યું છે)ની છે. અમદાવાદની એક ચાની કીટલીના બાંકડે બેઠેલી તે પોતાની આપવીતી જણાવતાં કહે છે, ‘ભુવનેશ્વરથી એક દલાલ બે લાખમાં ખરીદીને મને ગોવા લાવ્યો હતો. તે આખો દિવસ મને એક રૂમમાં પુરી રાખતો. ત્યાં મને કઠી સૂર્યપ્રકાશ જોવા મળ્યો નહોતો. દિવસે હું રૂમમાં પુરાઈ રહેતી અને રાત્રે ઓરર આવે ત્યારે ગ્રાહક પાસે મોકલવામાં આવતી. મને સતત મરવાના વિચારો આવતા હતા.

ઓરિસ્સાનું મારું નાનકડું ગામ, માતાપિતા અને પરિવારજનોને યાદ કરીને હું રોતી, પણ સમયની સાથે બધું સ્વીકારવું પડ્યું. ધીરેધીરે હું આ લાઈનમાં ગોઠવાતી ગઈ. રૂપિયા સારા મળતા હોવાથી દલાલ મને પૈસાદારોને ત્યાં જ મોકલતો. એ વર્ષોમાં મેં પ્લેનથી લઈને મોંઘીદાટ કૂઝ સુધીની મુસાફરી કરી હતી. ફાઈવ સ્ટાર હોટલોમાં બુઢા નેતાઓથી લઈને ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીઓ અને કહેવાતા સમાજસેવકો સુદ્ધાંની પથારીઓ મેં ગરમ કરી છે. મુંબઈ, કોલકાતા, ગોવા, દિલ્હી, ચેન્નાઈથી લઈને આંદામાન નિકોબાર ટાપુઓ સુધી ધંધો કરી લીધો છે. બધું બરાબર ચાલતું હતું ત્યાં જ કોરોનાને કારણે મારું આખું નેટવર્ક પડી ભાંગ્યું. આજે મારી નીચે કામ કરતી છોકરીઓ નવરી બેઠી છે. ગ્રાહકો વાઈરસનો ચેપ લાગી જવાની બીકે તેમની પાસે આવતા નથી. બે-અઢી મહિનાના લોકડાઉન બાદ બીજા ધંધા-રોજગાર ધીરેધીરે સ્થિર થઈ રહ્યા છે, પણ અમારું કામ ક્યારે શરૂ થશે તે હજુ અનિશ્ચિત છે.’

અમદાવાદ કલેક્ટર કચેરીમાં નાયબ મામલતદાર તરીકે ફરજ બજાવતાં અને લોકડાઉન દરમિયાન સેક્સવર્કટ બહેનો સુધી જીવનજરૂરી ચીજવસ્તુઓ પહોંચાડનાર ભૂમિ માડુ પોતાનો અનુભવ વર્ણવતાં કહે છે, ‘હું પહેલેથી આ બહેનો માટે કંઈક કરવા ઈચ્છતી હતી. એ મોકો મને લોકડાઉન દરમિયાન મળ્યો. સખી જયોત મંડળ તરફથી મને સેક્સવર્કટ બહેનોની કફોડી સ્થિતિ વિશે જાણકારી મળી એટલે મેં તેમની જરૂરિયાત મુજબની કિટ તૈયાર કરીને તેમના સુધી પહોંચાડી. એ પછી હું ઈચ્છતી હતી કે તેમને કંઈક વૈકલ્પિક રોજગારી પુરી પાડીને આ દોજબભરી જિંદગીમાંથી બહાર કાઢું, પણ પછી સંસ્થાનાં કાર્યકરો સાથે વાતચીત કરતાં ખ્યાલ આવ્યો કે એકવાર આ ધંધામાં પડ્યા પછી બહાર નીકળવું અઘરું છે. વૈકલ્પિક રોજગાર તેમને ૫૦૦ રૂપિયા અપાવે જ્યારે અહીં તેઓ ૫ હજાર સુધી કમાઈ શકે છે. હું પોતે એક સ્ત્રી છું એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ આ બહેનો માટે એક સોફ્ટ કોર્નર છે. કોઈ પોતાની મરજીથી આ કામ ન સ્વીકારે, જરૂર તેની પાછળ કોઈ મજબૂરી કામ કરતી હોય છે. એટલે હું તો ઈચ્છું છું કે સરકારના કોઈ કાર્યક્રમ થકી તેમને શિક્ષિત કરવા પ્રયત્ન કરું. જો આવી વીસ બહેનોમાંથી એકાદ પણ આ

એક આંદાજ મુજબ અમદાવાદ શહેરમાં સાત હજારથી વધુ છોકરીઓ, યુવતીઓ અને મહિલાઓ દેહવ્યાપારના વ્યવસાયમાં જોડાયેલી છે. શહેરનો એકેય વિસ્તાર એવો નથી જ્યાં આ ઘંઘો ન ચાલતો હોય

મારે કહેવું ન જોઈએ પણ, જ્યારે અમે દાતાઓને કહ્યું કે સેક્સવર્કર બહેનોનાં બહેતર જીવન માટે દાન જોઈએ છે, તો ઘણા હાથ જોડીને સ્પષ્ટ ના પાડી દે છે

ગીતાબહેન વાઘેલા, પૂર્વ ઉપપ્રમુખ, નેશનલ સેક્સવર્કર્સ એસોસિયેશન

કામ મૂકશે તો તેને હું મારી સાર્થકતા માનીશ.' લાગણીની ભૂખ અને નકલી આશિકોની બેવફાઈ

રિપોર્ટિંગ દરમિયાન એક જુદા પ્રકારનો મુદ્દો સામે આવ્યો તે એ કે દેહવિક્રય સાથે જોડાયેલી છોકરીઓ વતનથી દૂર રહી ગઈ હોઈ લાગણીની ભૂખી હોય છે. તેમને જ્યાં પણ પ્રેમ મળતો દેખાય ત્યાં તે સર્વસ્વ અર્પણ કરી દેતા ખચકાતી નથી. તેમની આ મર્યાદા કહો કે મજબૂરી, પણ તેનો લાભ લેભાગુ આશિકો બરાબરનો ઉઠાવતા હોય છે. એક-બે વખત ગ્રાહક બન્યા બાદ તેઓ તેની સાથે લાગણીથી જોડાય છે, લગ્નની લાલચ આપીને આ ધંધામાંથી બહાર કાઢવાનાં સપનાં બતાવે છે. અનેક કિસ્સાઓમાં છોકરીઓ પોતાની કમાણીમાંથી પ્રેમીના તમામ મોજશોખ પુરા કરતી જોવા મળી છે. તેમાં દારૂથી લઈને મોંઘા કપડાં, શૂઝ, હોટલોમાં જમવાનું, ફિલ્મો જોવી અને સ્પોર્ટ્સ બાઈકની ભેટ સહિતની ચીજો સામેલ છે. જોકે મોટા ભાગના કિસ્સાઓમાં એવું થતું હોય છે કે યુવક તેનો માત્ર ઉપયોગ કરતો હોય છે અને બીજી યુવતી ગમી જાય ત્યારે તેની તરફ વળી જતો હોય છે. આ બાજુ યુવતીને જાણ થતાં તેનું દિલ તૂટી જાય છે અને એ દુઃખ ભૂલવા કાં તો દારૂની લતે ચડી જાય છે અથવા શરીરને નુકસાન પહોંચાડી બેસે છે. એવા કિસ્સાઓ પણ છે જેમાં સેક્સવર્કર યુવતીનો પ્રેમી તેને છોડીને બીજી યુવતી પાસે જતો રહેતાં બંને યુવતીઓ વચ્ચે મારપીટ થઈ હોય. આવી ઘટનાઓમાં ક્યારેક મામલો ખૂની હુમલા સુધી પહોંચી જતો હોય છે. એ સ્થિતિમાં સખી

જ્યોત સંગઠન જેવી સંસ્થા અને માનવીય અભિગમ ધરાવતાં પોલીસ અધિકારીઓની મધ્યસ્થી અગત્યની બની જાય છે.

સ્પા-મસાજની આડમાં સેક્સનું સેન્ટર

હવે એ વાતની નવાઈ નથી રહી કે અમદાવાદમાં ચાલતાં અનેક સ્પા અને મસાજ સેન્ટરોમાં દેહવિક્રય થાય છે. આ ધંધામાં મોટા ભાગે બાંગ્લાદેશથી છોકરીઓ સપ્લાય થાય છે. બોર્ડર પાર કરાવીને તેમને પશ્ચિમ બંગાળ અને ત્યાંથી દલાલો મારફતે દેશનાં અન્ય રાજ્યોનાં મોટાં શહેરોમાં વેચી દેવામાં આવે છે. એક સમયે શહેરમાં ૧૨૮ બ્યુટી પાર્લરો ચાલતાં હતાં, જે ઘટીને હવે ૮૦ માંડ રહ્યાં છે. એમ કહી શકાય કે અન્ય ધંધાની જેમ અહીં પણ મંદી છે. એક સ્થળે ૫-૬ બહેનો બેસતી હોય તેમાંથી એકાદને માંડ કામ મળે છે. જ્યારે છૂટક ધંધાનો તેમનો સૌથી મોટો આધાર કારખાનાઓમાં કામ કરતા પરપ્રાંતીય યુવાનો અને યુપી-બિહારના ભૈયાઓ પર હતો, પણ તેઓ લોકડાઉનનાં કારણે વતન જતા રહ્યાં હોઈ ઘરાકી ઓછી થઈ ગઈ છે. અગાઉ તે દિવસમાં પાંચ-સાત ઘરાકોને સાચવી લેતી, જ્યારે આજે અઠવાડિયે દસ ઘરાક પણ નથી મળતાં. બ્યુટી પાર્લરોના માલિકોએ ઘરાકી ઘટવાથી અનેક છોકરીઓને છુટ્ટી કરી દીધી છે.

પાર્લરો અને સેન્ટરોમાં છોકરીઓ સપ્લાય કરતી જાસ્મીન કહે છે, 'હું ફાઈવસ્ટાર હોટલોમાં સર્વિસ આપું છું અને ત્યાં કોરોના માટેની સરકારી ગાઈડલાઈનનું બરાબર પાલન કરાવું છું. ગ્રાહકનું ટેમ્પરેચર ચેક થાય છે અને સેનિટાઈઝરનો પણ ઉપયોગ

લોકડાઉન દરમિયાન મેં કલેક્ટર, સંસદસભ્ય અને પોલીસ અધિકારીઓ પાસેથી મદદ મેળવી કિટ બનાવી, પેડલ રિક્ષામાં લઈ જઈને બહેનો સુધી પહોંચાડી હતી

રંજનબહેન પરમાર, પ્રોજેક્ટ ડાયરેક્ટર, સખી જ્યોત સંગઠન, અમદાવાદ

અમદાવાદમાં જે સેક્સવર્કર બહેનોને નાછૂટકે ધંધો કરવા જવું પડે છે તેમને અમે હવે કોન્ડોમ સાથે માસ્ક અને સેનિટાઈઝર પણ આપીએ છીએ

જગદીશભાઈ પટેલ, વિલ્લા નિરીક્ષક, અલાયન્સ ઇન્ડિયા

થાય છે. મારી છોકરીઓને પણ એ નિયમોને અનુસરવા કહ્યું છું. મોટા ભાગે ગ્રાહકો સાથે મારે ડીલ કરવાની હોય છે, ત્યારે હું તેમને સમજાવું છું કે કોરોનાને કારણે હાલ ધંધો બરાબર ચાલતો નથી. માટે જો તમને મારી છોકરીની સર્વિસ ગમે તો યોગ્ય ટિપ આપજો. સામે છોકરીને પણ સમજાવું છું કે ગ્રાહક સાથે સારી રીતે વર્તે, તેમની જરૂરિયાતો સમજીને એ મુજબ કામ કરે જેથી તે ખુશ થાય અને તને સારી ટિપ મળે. તેની લાગણીને પંપાળીશ તો કામ સરળતાથી થઈ જશે. હું એને સમજાવું છું કે કોરોનાને કારણે આમ પણ ગ્રાહકોની તંગી છે ત્યારે જે ગ્રાહક મળે છે તેને સારી સર્વિસ આપીને સાચવી લેવા.'

અન્ય એક દલાલ કોમલ (નામ બદલ્યું છે) કહે છે, 'હું ગ્રાહકોની માગ પ્રમાણે છોકરીઓ બદલતી રહું છું. જે છોકરી તેમની પાસે ઓલરેડી જઈ આવી હોય તેને તે બે-ત્રણથી વધુ વાર મગાવતા નથી. અત્યાર સુધીમાં મારી નીચે ૧૫૦૦ જેટલી છોકરીઓ કામ કરી ચૂકી છે અને કસ્ટમરથી માગને ધ્યાનમાં રાખીને હું તેમને અમુક મહિનાઓથી વધારે સમય રાખતી નથી. તેને બીજી માસી પાસે મોકલી દઉં અને ત્યાંની નવી છોકરીઓને મારે ત્યાં લઈ આવું છું. આ રીતે ગ્રાહકોનો ટેસ્ટ પણ જળવાઈ રહે છે અને છોકરીઓ પણ હવાફેર કરી શકે છે. જોકે હું એકવાર આવી ગયેલી છોકરીને ફરીથી રાખતી નથી. તેના કોન્ટેક્ટ નંબર અને અન્ય જરૂરી વિગતો મારી પાસે હોય છે, જેથી ફરી તે મારી પાસે આવે તો ખ્યાલ આવી જાય છે.'

સેક્સવર્કર બહેનો માટે કામ કરતી સંસ્થા

મને હતું કે લોકડાઉન ખૂલશે એટલે ઓવરટાઈમ કરીને પણ લોકડાઉનમાં ગયેલી ખોટ સરભર કરી લઈશ, પણ કોરોનાની બીકે ગ્રાહકોએ મોં ફેરવી લીધું છે

જાસમીન,
સેક્સવર્કર

અલાયન્સ ઈન્ડિયાના ડિસ્ટ્રિક્ટ લેવલ મોનિટર જગદીશભાઈ પટેલ ફેમિલી પ્લાનિંગ મામલે જાગૃતિ લાવવા કામ કરે છે. તેમણે ડ્રસ લેતાં યુવકોથી લઈને દરેક પ્રકારનાં સેક્સવર્કરો સાથે કામ કરેલું હોઈ અનુભવજગત પણ વિશાળ છે. તેઓ પોતાના અનુભવો શેઅર કરતાં કહે છે, ‘હાલ કોરોના વાઈરસને કારણે આવેલી મંદીમાં તેમને ગ્રાહક મળવો મુશ્કેલ છે. લોકડાઉનમાં બહેનો કામ કરવા જઈ શકતી નહોતી એટલે ઘર ચલાવવાનાં ફાંફાં પડી ગયા હતા. હવે તેમને લાગે છે કે કોરોના તો થાય ત્યારે ખરો, પણ અત્યારે તો ભૂખથી મરી જઈશું, એટલે ધંધો કરવો જ રહ્યો. આવી બહેનોને અમે કોન્ડોમ સાથે માસ્ક, સેનિટાઈઝર વગેરે પુરાં પાડીએ છીએ. સ્પા અને મસાજ સેન્ટરોમાં કામ ખૂલશે ત્યારે જે છોકરીઓ તેમાં કામ કરવા જવાની છે તેમને પણ અમે આ બધી બાબતોની તકેદારી રાખવા કહીએ છીએ.’

સેક્સવર્કરો માટે કામ કરવું સહેલું નથી

સમાજ જે કામ અને તેની સાથે જોડાયેલી વ્યક્તિઓને તિરસ્કારતો હોય ત્યારે સ્વાભાવિક છે કે સેક્સવર્કર બહેનો માટે કામ કરતી સંસ્થા અને તેના કાર્યકરોને જાતભાતના કડવા અનુભવ થવાના. આમાંથી સખી જ્યોત સંગઠન, નેશનલ

સેક્સવર્કર્સ એસોસિયેશન પણ બાકાત નથી. લોકડાઉનના સમયગાળામાં આ સંસ્થાઓના કાર્યકરોને સમાજના આવા અનેક કડવા અનુભવો થયા છે.

નેશનલ સેક્સવર્કર્સ એસોસિયેશનનાં પૂર્વ ઉપપ્રમુખ ગીતાબહેન વાઘેલા આ બહેનો વિશે જનસામાન્યની માન્યતાઓના અનુભવ શેઅર કરતાં કહે છે, ‘લોકડાઉન દરમિયાન કફોડી પરિસ્થિતિમાં મૂકાઈ ગયેલી સેક્સવર્કર બહેનોને જરૂરી ચીજવસ્તુઓ પહોંચી રહે તે માટે અમે સેવાભાવી લોકોને મળતા હતા, પણ જ્યારે અમે તેમને કહ્યું કે સેક્સવર્કર બહેનોનાં બહેતર જીવન માટે દાન જોઈએ છે તો ઘણા લોકોએ હાથ જોડીને સ્પષ્ટ ના પાડી દીધેલી. તેમનું કહેવું હતું કે, આ બહેનોને ક્યાં કોઈ વસ્તુની જરૂર પડતી હોય છે કે તમે દાન માગો છો? અમુક લોકો તો એમ પણ કહેતાં હતાં કે આવી બહેનો માટે શું કામ સંસ્થા ચલાવો છો? મારે કહેવું ન જોઈએ, પણ અમુક દાતાઓ તો ત્યાં સુધી કહેતા કે તમારી પાસે કોઈ સારી બહેન આવે તો અમારો સંપર્ક કરાવજો અથવા મોબાઈલ નંબર આપો! આ સ્થિતિમાં એઈડ્સ જેવી બીમારીઓથી બચવા, તેમનાં બાળકો, પરિવારને સારું શિક્ષણ આપવું જેવી સેવા માટે ક્યાંથી મદદ મળી શકે? આ બહેનો રોજનું કમાઈને રોજ ખાતી હોય છે. ન્યંત જેવું કશું તેમની પાસે હોતું નથી. હવે અમે તેમનાં બેંક અકાઉન્ટ ખોલાવી આપ્યાં છે જેમાં તેઓ ૨૦૦-૫૦૦ રૂપિયા જમા કરે તેમ કહ્યું છે.’

એક કાર્યકર નામ ન આપવાની શરતે કહે છે, ‘સરકાર આમાં કોઈ મદદ નથી કરતી. હવે તો નેશનલ એઈડ્સ કંટ્રોલ ઓર્ગેનાઈઝેશન પણ કોરોનાને બહાને અમારો સ્ટાફ ઓછો કરવા કહે છે. જો સ્ટાફ ઘટાડીએ તો સેક્સવર્કર બહેનોને જે મદદ મળે છે તેમાં કાપ મૂકાય અને બીજા કાર્યકરોને તેમનું કામ પડતું મૂકવું પડે. પગારના નામે ફિલ્ડવર્કરોને માત્ર સાત હજાર રૂપિયા મળે છે અને એમાંય સ્ટાફ ઘટાડીએ તો કશું કામ ન થાય. હાલ બહેનોને એચઆઈવી ટેસ્ટ કરાવવો, જો

કોરોનાની બીકે હજુ ગ્રાહકો અમારી પાસે આવતા નથી એટલે કમાણી છે નહીં. હવે તો બાળકોને આવતીકાલે શું ખવડાવીશ તે ચિંતામાં રાત્રે ઊંઘ પણ નથી આવતી

અંજલિ,
સેક્સવર્કર

પોઝિટિવ હોય તો નિયમિત દવા પહોંચાડવી, તેમની અન્ય શારીરિક સમસ્યાઓ, પોલીસ, દલાલ અને હોટલમાં ધંધો કરતા વ્યેટિયાઓ સાથે મિટિંગો કરીને તેમને જાતીય રોગોથી બચવાની જાણકારી આપવી વગેરે કામો અમે કરીએ છીએ. લોકડાઉનમાં પણ અમારા કાર્યકરોએ સેક્સવર્કર બહેનોના ઘેરઘેર જઈને ચીજવસ્તુઓની કિંટો પહોંચાડી છે. ક્યાંક પોલીસની રેડ પડે અને બહેનો પકડાય તો અમારી કાઈસીસ ટીમના સભ્ય ત્યાં પહોંચી જઈને તેમને જામીન પર છોડાવે છે. આ બધું કેવી રીતે સાચવીએ છીએ તે અમારું મન જાણે છે.’

ઈસનપુરમાં સેક્સવર્કરો માટે કામ કરતા મનોજભાઈ મહેરિયા કહે છે, ‘દરેક સેક્સવર્કર બહેનોના કેટલાક પૈસાદાર ગ્રાહકો હોય છે જેમનો અમે સંપર્ક કરીએ છીએ. તેઓ જે રકમ આપે તેમાંથી દર વર્ષે સ્કૂલો ખૂલે તે પહેલાં પુસ્તકો અને અન્ય જરૂરી ચીજવસ્તુઓ લાવીને સેક્સવર્કર બહેનોનાં બાળકોને વહેંચીએ છીએ. અગાઉ લોકડાઉનમાં એચઆઈવી પોઝિટિવ સેક્સવર્કરો સુધી દવાઓ પહોંચાડવામાં પણ અમને ભારે મુશ્કેલી પડી હતી. આ રોગમાં એક પણ દિવસ પાડ્યા વિના નિયમિત દવા લેવાની હોય છે. જો એક પણ દિવસનો ગેપ પડી જાય તો આખું ટાઈમટેબલ ખોરવાઈ જાય છે. એટલે કોરોનાની પરવા કર્યા વિના અમે આવી બહેનોને ઘર સુધી દવા પહોંચાડી હતી. આ બધું જોખમી કામ હતું છતાં અમે કર્યું પરંતુ સમાજ આજેય અમને તિરસ્કારની નજરે જ જુએ છે.’ ■

અમદાવાદમાં એકલી યુવતીને કોઈ મકાન ભાડે ન આપતું હોવાથી સેક્સવર્કરો પ્રેમી કે અન્ય યુવતીઓ સાથે રહે છે. કમાણીના પૈસા તેઓ વતનમાં રહેતાં પરિવારના ભરણપોષણ માટે મોકલે છે

એકલવાયા ખલાસીને એકલા દરિયાનો સંગાથ...!

ભરચક દરિયો એકાંતનું અક્ષયપાત્ર છે. તમે આ દુનિયામાં સહુને મળી શકો છો પરંતુ પોતાની જાતને મળવાનું કામ અઘરું છે. દરિયો તમને એ તક આપે છે

દરિયો એક એવી ખુલ્લી જગ્યા છે જ્યાં માણસને પોતાના ઓરડા સિવાય પણ એકાંત મળી શકે છે. દરિયાના ઘણા સમાનાર્થી શબ્દો છે. તેના પર્યાયવાચી શબ્દોમાં કેમ એક પણ શબ્દ એવો નથી જેનો અર્થ એકલતા કે એકાંત થતો હોય? અને છતાંય દરિયો ખુદ એકાંતનું પ્રતીક છે. સદીઓથી એ પોતે જ પોતાનામાં ઘૂઘવતો રહે છે. દરિયાના પાણીમાં સરકી સરકીને બે ખંડો અલગ થઈ ગયા કે ઘણા ટાપુઓ દરિયામાં સમાઈ ગયા પણ દરિયાનું સ્થાન હલ્યું નહીં. દરિયાના પેટાળમાં હવે તો માનવજાત કેટલું બધું ઠાલવીને જતી રહી છે તો પણ ઊંડા પેટનો દરિયો ખસતો નથી. નદીઓને દરિયામાં સમાઈ જવું હોય તો સમાય, દરિયાને તેના મીઠાં પાણીની ગરજ નથી. જો શંકરે પોતાની સાધના માટે કેલાસ સિવાય બીજી કોઈ જગ્યા પસંદ કરવાની આવી હોત તો તેમણે દરિયો જ પસંદ કર્યો હોત. શેષશાયી વિષ્ણુએ દરિયા પર જ શયન પસંદ કર્યું છે. જટાળા જોગીને સંસારથી અલિપ્ત રહીને તપ કરવું છે, દરિયો પણ પોતાની ધૂનમાં એકલો રહે છે. આટલી ખારાશ બીજું તો કોણ પચાવી શકે? સ્વયંના કોઈ આત્યંતિક અવગુણને સહન કરવાની કળા એટલે દરિયો અને એની ખારાશ છે.

માણસ એકાંત શોધવા દરિયા પાસે જતો હોય છે. કોઈ પૂછે કે એકાંતને અવાજ હોય? તો દરિયાનાં ઊછળતાં મોજાંનો સાઉન્ડ તે સવાલનો જવાબ છે. દરિયાનાં મોજાં એકાંતરસને સઘન કરે છે. અમલની જેમ ઘૂંટે છે. કિનારે બેઠેલા માણસને એકાંતની શાંતિનો અનુભવ થતો હોય

છે. કાંઠે બેઠેલા અને ક્ષિતિજ ઉપર સરકતી જતી લાઈટો સામે ત્રાટક કરતા માણસને એવો ભ્રમ હોય છે કે તે એકાંત માણી રહ્યો છે, પરંતુ દરિયો તેને કંપની આપતો હોય છે. દરિયો એક જ જગ્યાએ સ્થિર રહે છે છતાં પણ તે જડ કે સ્થૂળ નથી. તેનાં આવતાં અને પાછાં વહી જતાં મોજાં સંસાર સાથે એક અનુસંધાન બાંધે છે. કોઈ કથાકાર દરિયાનાં મોજાંની એ વર્તણૂકને સુખ અને દુઃખ સાથે સરખાવે પણ આમ જોઈએ તો તે પ્રયત્નોનું સૂચક છે. યુગયુગોથી દરિયો દુનિયા સાથે સેતુ બાંધવાની કોશિશ કરતો આવ્યો છે, પોતાનાં નાનાં-નાનાં મોજાંને કાંઠે મોકલતો આવ્યો છે, પણ તેણે હાર નથી માની. એકાંત તો દરિયાને પણ પ્રિય છે, પણ તેના એકાંતની નોંધ લેવા માટે તે ધરતીને સતત કહેણ મોકલે છે. ઊછળી ઊછળીને વસુંધરાના પાલવછેડે પડે છે.

પોરબંદર, દીવ, તીથલ, માધવપુર જેવા દરિયાકાંઠે લોકો આખા પરિવાર સાથે જાય છે અને સમૂહમાં બેસે છે. આપણે ત્યાં મહુવાને પાદર ભવાની પણ લોકો જાય છે. આવનારા દિવસોમાં ચાંચ બંદર અને વિકટર પણ લોકો જતાં-આવતાં થશે. સમૂહમાં બેઠેલા દરેક માણસને દરિયો જિંદગીમાં સહેજ ભટકી ગયેલા વટેમાર્ગીની અનુભૂતિ આપે છે. કાંઠે બેઠેલાં ટોળાંને પણ દરિયો થોડું થોડું એકાંત પીરસી દે છે. દરિયો દૂર રહીને પણ માણસને તેના ત્રણેય કાળ વિશે વિચારવા મજબૂર કરી દે છે. ભૂતકાળની ખાટી-મીઠી યાદો વાગોળવાનું તીરથ દરિયા સમીપે જ હોઈ શકે. પોતાની ભૂલો, વસવસો, અફસોસ બધું દરિયા સાથે અવ્યક્ત વાણી દ્વારા કહી શકાય છે. પાછળની રંગીન યાદોને દરિયાનો સંગાથ ચમકીલી બનાવી દે છે. પહેલો પ્રેમ, પહેલો પગાર, પ્રથમ બાળકના જન્મ સમયની જીવન પરિવર્તક ક્ષણો.... દરિયાકાંઠે પહેલા યાદ આવે. દરિયો આપણને એકાંત આપે, આપણે દરિયાને આપણી જીવન માળામાંથી અમુક ચુનંદા સ્મૃતિ-મણકા આપીએ.

દરિયો વર્તમાનને વધુ ધારદાર રીતે આપણી સામે રજૂ કરે છે. દરિયો માણસને તેનું સ્થાન વ્યવસ્થિતપણે નામનિર્દેશન કરીને બતાવે છે. દરિયા પાસે આવેલા માણસને ભાન થાય છે કે સ્વયં ભગવાન રામે પણ દરિયા પાસે થોભવું પડ્યું હતું. અર્જુનના મહારથી તરીકેના અભિમાન કે અહંકારને ઓગાળવાની તાકાત દરિયાની ખારી હવામાં

હૃદયકુંજ

છે. કેટકેટલી ખારવણોના આંસુથી એ દરિયો દાઝીને બેઠો છે. દરિયાની સહનશક્તિ અસીમ છે. દરિયો એના કાંઠે બેઠેલા માણસને પણ સહન કરતા શીખવે છે. ઓટ પછી ભરતીની રાહ જોતા શીખવે છે. દૂર દેખાતા જહાજો અને નાની નૌકાઓ જેટલું ઝાંખું ભવિષ્ય દેખાતું હોય પણ ત્યારે જ ચોતરફ ૩૬૦ ડિગ્રીમાં ફરતા દીવા જેવી દીવાદાંડી દેખાય. આગળના દિવસોનું કેમ પ્લાનિંગ કરવું એના વિકલ્પો દરિયો આપે છે. આપણે શું પસંદ કરવું એ આપણા પર છે.

દરિયા પાસે આવતા જ એકાંત મળે. માનવમન શાંત થાય ત્યારે હતાશા કે ઉત્તેજના બંને શમી જાય છે. ધ્યાન કરવા માટે પદ્માસનની મુદ્રાની જરૂર દરિયાકાંઠે નથી હોતી. દરિયો ખુદ મેડિટેશનનો આરાધ્યદેવ છે. આ જ આરાધ્યદેવે કેટકેટલા વિજ્ઞાનીઓ, સંગીતકારો, ચિત્રકારો, કવિઓ, ઋષિમુનિઓ, પ્રવાસીઓને મહાન પ્રેરણાઓ આપી હશે. ભરત્યક દરિયો એકાંતનું અક્ષયપાત્ર છે. તમે આ દુનિયામાં સહુને મળી શકો છો, પરંતુ પોતાની જાતને મળવાનું કામ અઘરું છે. દરિયો તમને એ તક આપે છે. મહુવાથી કળસાર દરિયાના કાંઠે કાંઠે જાઓ તો ત્યાં કેટલીક ભેખડ છે. ભવાની પાસે પણ એવી ઊંચી ભેખડ પહેલા હતી. હવે ત્યાં પહોંચી ગયો છે. પહોંચો એટલે દરિયાની સાવ ઝીણી રેતી. શિશુકાળે પહોંચ્યામાં રમવું એક લહાવો છે. આવી કોઈ ભેખડ મળી જાય તો પૂર્ણિમાની રાતે ત્યાં દરિયા દેવની ઊછળતી લહેરોની વારંવારની છાલકમાં બે પ્રહર પસાર કરવા જેવા હોય છે. એમાં જગ્યા પસંદ કરવામાં ભૂલ કરો તો દરિયો તમને તાણી પણ જાય.

દરિયાના એકાંતની પરાકાષ્ઠા જાણવી હોય તો કોઈ મરજીવાને પૂછવું. સાગરખેડૂની ચારે દિશાઓમાં દરિયો હોય જ્યારે મરજીવાની દસે દિશા દરિયાના પાણીથી ઘેરાયેલી હોય. એકાંતનું દબાણ દરિયાના પાણી નીચે વધુ સારી રીતે માણી શકાય. પીગળી રહેલા નીલમ જેવો માહોલ દરિયો રચી આપે એવી કલ્પના જાવેદ અખ્તરે કરી છે. આવા એકાંતના મહાસાગરમાં ડૂબીને બહાર નીકળી શકનારાના નસીબમાં જ મોતી લખ્યું હોય છે. દરિયો સૌ કોઈને મોતી આપતો નથી. છીપલા કાંઠે રહેલા બધાને મળે. મોતી જોઈતું હોય તો દરિયામાં તત્પૂરતા સમાઈ જવાની તૈયારી રાખવી પડે. છીપની દાબડીમાં સમાયેલા મોતી જેવો આપણો જીવ હોય છે. દરિયો બહુ બધું શીખવી દે છે. તેના એકાંતમાં પોતાને જ પોતાનો ગુરુ બનાવવાની તાકાત રહેલી છે.

ગુજરાતનો દરિયા કિનારો બહુ વિશાળ છે. છતાં આપણી યુનિવર્સિટીઓમાં ક્યાંય સાગર ભવન નથી કે જ્યાં માત્ર સમુદ્રી અભ્યાસક્રમ ચાલતા હોય. અરે, આપણા રાજ્યમાં મરીન એન્જિનિયરિંગનો પણ કોઈ ધડો નથી. સરકારે પણ ગુજરાતના દરિયા કિનારાનો પૂરતો વિકાસ કર્યો નથી ને પ્રજાને રસ પણ ઓછો છે, પરંતુ એક હકીકત તમામ ગુજરાતીઓએ યાદ રાખવા જેવી છે કે ગુજરાતમાં જે રૂપિયો છે એ દરિયામાંથી આવેલો છે. એક હજાર વરસના પેઢી દર પેઢીના વહાણવટા પછી ગુજરાત સમૃદ્ધ થયેલું છે. એ જ સમુદ્ર માર્ગે અભિનવ લક્ષ્મી ન આવે તો જે છે એ રૂપિયાનું પોત પાતળું પડી જાય. ખેડૂ અને દરિયાખેડૂ કોઈ પણ યુગમાં ગુજરાતના સુખદુઃખના નિર્ણાયક રહ્યા છે અને રહેશે.

રિમાર્ક :

Have a heart like a deep ocean of secrets. ■

શબ્દ સફર-૧૪૮

૧		૨	૩	૪		૫	૬	૭
		૮				૯		
૧૦	૧૧				૧૨			
			૧૩		૧૪		૧૫	
૧૬							૧૭	
					૧૮	૧૯		
		૨૦		૨૧				
		૨૨	૨૩			૨૪	૨૫	૨૬
૨૭					૨૮			

આડી ચાવી

૦૧. ગગનમાં જનારું, આકાશમાં વિહરનાર (૫)
૦૫. સૌથી ધનિક મુસ્લિમ દેશ (૩)
૦૮. ચોખાની ધાણીના દાણા (૩)
૦૯. સંખ્યામાં દર્શાવાતું નાણું (૩)
૧૦. સોનો સમૂહ, સદી (૩)
૧૨. માલમિલકત, દોલત (૨)
૧૪. સુંદર સ્ત્રી (૩)
૧૬. ધોધમાર, સાંબેલાધાર (૫)
૧૭. જાત્રાનું પ્રસિદ્ધ સ્થળ, વારાણસી (૨)
૧૮. ઝાલર, ઘંટ કે કોઈ ધાતુમાં કાંઈ અથડાવાથી થતો રણકો (૩)
૨૨. વલોવવાનું સાધન (૩)
૨૪. મીન-માછલી જેવી આંખવાળી એક દેવી (૩)
૨૭. છ મોઢાવાળો શિવપુત્ર, કાર્તિકેય (૪)
૨૮. પતિ, સ્વામી (૪)

ઊભી ચાવી

૦૧. ગણપતિ, ગજાનન (૩)
૦૨. મીઠું, લૂણ (૩)
૦૩. માણસના વસવાટનું સ્થળ, શહેરથી નાનું સ્થળ (૨)
૦૪. એક કૃષ્ણભક્ત, કૃષ્ણ દીવાની (૨)
૦૫. હાથથી વગાડવાનું ધનવાદ્ય (૪)
૦૬. નિશાન તાકવું તે, લાગ (૨)

૦૭. 'શરમ' શબ્દ વેરવિખેર (૩)
૧૧. શોધ, તપાસ (૩)
૧૨. કુસ્તીબાજ, પહેલવાન (૨)
૧૩. આંખના ચારે ખૂણાઓથી આંસુની ધારા નીકળતી હોય તે (૩)
૧૫. નકાર, ના પાડવી તે (૩)
૧૬. છપાઈ કામમાં ભૂલ થવી તે (૫)
૧૯. ધાણાની ભાજી (૪)
૨૦. કવિતા કરવી તે, કાવ્ય (૩)
૨૧. એક આંખવાળું, છિદ્ર (૨)
૨૩. અમુક શરતે લેવાતી ઉછીની રકમ (અં.) (૨)
૨૫. નાણા વગરનો નાથિયો 'ને નાણેલાલ - એક કહેવત (૨)
૨૬. થોરિયા પ્રકૃતિના ઝાડનો દૂધ જેવો રસ (૨)

- દેવેન્દ્ર માડે

શબ્દ સફર-૧૪૭									
પ્રી	ત		આ	દા	ન	પ્ર	દા	ન	
પે	પ	૨		ન		સિ	લ	ક	
ઈ	સ્વી	સ	ન			દ્વ		૨	
ડ		પ્ર	ગ	તિ			પ		
		દ	૨	ખા	સ		ખ	લ	
સ	૨		પા	રો			ત	લ	
રે			લિ		સા	પ		કા	
આ	જી	વિ	કા		૨	દ		૨	
મ	ત			આ	પ	વી	તી		

કૃષિ ક્ષેત્રે ડિજિટાઇઝ્ડ સ્માર્ટ ખેતીનો જમાનો આવી રહ્યો છે

સરકારથી જે કામ થવાનું નથી તે ખાનગી ક્ષેત્રના નવા ઉદ્યોગ સાહસિકો આધુનિક ટેક્નોલોજીની મદદથી ખેડૂતોને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. દેશના ક્ષેત્રફળની સરખામણીમાં હાલમાં નાના જણાય તેવા પ્રયોગો અને ઉદ્યમો શરૂ થાય છે, પણ તેની સફળતા તેમને જલ્દીથી વ્યાપક બનાવશે. થોડાં વરસો પછી યુવાન ખેડૂતો ડેટા, સ્માર્ટ ફાર્મિંગ, રિમોટ સેન્સિંગ, ડ્રોન્સ, આઈટી, જીપીએસ જેવા શબ્દો કામકાજની વાતચીતમાં વાપરતાં હશે.

પ્રામ્ય ભારતની સિત્તેર ટકા વસતિ ખેતીવાડી પર નભે છે. ખેડૂતોમાં મોટા ભાગના નાના અને સીમાંત કદના છે. ઉત્પાદનોના પોષણક્ષમ ભાવો મળતા નથી. લોકો શહેરો તરફ હિજરત કરી રહ્યા છે. હમણા કોરોનાને કારણે લોકોએ મહાયાતનાઓ વેઠીને ગામો તરફ વળતી હિજરત કરી. ગામડાંઓમાં કોઈ ખાસ કામ નથી. ખેતપેદાશના યોગ્ય દામ ઊપજતા નથી. ખેડૂતો કાંદા, કોબીજ, લસણ વગેરે રસ્તા પર ફેંકીને આંખમાં આંસુઓ સાથે ઘરે પાછા ફરે છે. ખેડૂત જે ચીજ બેથી ત્રણ રૂપિયો કિલોના હિસાબે જથ્થાબંધ મંડીમાં વેચી આવે છે તે શહેરમાં વેપારીઓ ૮૦થી ૯૦ રૂપિયે કિલો વેચે છે. આ લોકો (શશિ થરૂર સહિત ઘણા) વાતો કરે છે કે અંગ્રેજોએ ભારતની પ્રજાનું

ખૂબ શોષણ કર્યું? પણ આ બ્રાઉન સાહેબો, બ્રાઉન વેપારીઓ અને બ્રાઉન નેતાઓ ખુદ શું કરી રહ્યા છે? સરકાર એવાં આસમાની વચનો આપે છે કે તેની ઊંચાઈ જોઈને જ સમજાય કે સરકાર ગંભીર નથી. વર્તમાન કેન્દ્ર સરકારે પૂર્ણ ના થઈ શકે તેવું વચન આપ્યું છે. ૨૦૨૨ સુધીમાં ખેડૂતોની આવક બમણી થશે. હાલમાં

પરિવર્તન

તો એવા કોઈ અણસાર જણાતા નથી. ખેડૂતો બિચારા ઈચ્છે છે કે અમે જે મહેનત કરી છીએ તે મજૂરીના પૈસા ઊપજે તો પણ ઘણું.

પરંતુ સરકારથી જે કામ થવાનું નથી તે ખાનગી ક્ષેત્રના નવા ઉદ્યોગ સાહસિકો આધુનિક ટેક્નોલોજીની મદદથી ખેડૂતોને સુખી કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. દેશના ક્ષેત્રફળની સરખામણીમાં હાલમાં નાના જણાય તેવા પ્રયોગો અને ઉદ્યોગો શરૂ થાય છે, પણ તેની સફળતા તેમને જલ્દીથી વ્યાપક બનાવશે. થોડાં વરસો પછી નવા ભારતના યુવાન ખેડૂતો ડેટા, ઈન્ટરનેટ ઓફ થિંગ્સ (આઈઓટી) અલ્ગોરિધમ, બ્લોકચેઈન, આર્ટિફિસિયલ ઈન્ટેલિજન્સ (એઆઈ), સ્માર્ટ ફાર્મિંગ, રિમોટ સેન્સિંગ, ડ્રોન્સ, આઈટી, જીપીએસ જેવા શબ્દો કામકાજની વાતચીતમાં વાપરતાં હશે. વરસ ૧૯૬૦ બાદ ભારતમાં હરિયાણી ક્રાન્તિનો પ્રથમ તબક્કો શરૂ થયો. ત્યાર સુધી અને ત્યાર બાદ માત્ર વરસાદના પાણી પર અને ક્યાંક ક્યાંક કૂવા અને કોષ વડે આછી-પાતળી ખેતી થતી હતી. વસતિ ૫૦ કરોડની આસપાસ હતી તો પણ અનાજ પૂરું પડતું નહીં. ત્યાર બાદ ઓઈલ એન્જિનો, વીજળીની મોટરો, ટ્રેક્ટરો, ખાતર અને દવા આવ્યાં. દરેક કૃષિ પેદાશોનું ઉત્પાદન ખૂબ વધ્યું. આજે ૧૩૦ કરોડની વસતિ છે છતાં અમુક ખાદ્યચીજોની ભારત નિકાસ કરે છે, પરંતુ વસતિ તો વધવાની જ છે. સન ૨૦૫૦ સુધીમાં દેશની વસતિ ૧૭૩ કરોડ હશે. જમીન તો વધવાની નથી. શું થશે? ઉપજ અને નીપજ વધારવા પડે. દુનિયામાં હાલમાં બીજા કોઈ પણ દેશ કરતાં ભારતે નવી ટેક્નોલોજી અપનાવવાની સૌથી વધુ જરૂર છે. અહીંથી ત્રીજો તબક્કો શરૂ થાય છે. ભારત હાલમાં દુનિયામાં દૂધ, શણ, કઠોળ વગેરેનું ઉત્પાદન કરતો સૌથી મોટો દેશ છે. (એ વાત અલગ છે કે પશુઓ વગર પણ ભારતીયો દૂધ બનાવતાં થયા છે.) ચોખા, ઘઉં, શેરડી, કપાસ, ફળો અને શાકભાજીઓનાં ઉત્પાદનમાં ભારત બીજા ક્રમે છે. આટલું ઉત્પાદન થાય છે છતાં ખેડૂતોને પોષણક્ષમ વળતર મળતું નથી,

કારણ કે તેની સપ્લાય ચેઈનમાં ગરબડ છે. ગ્રાહકો તો ખૂબ મોંઘા ભાવે જ ખરીદે છે. માટે વધુ ઉત્પાદન ઉપરાંત એ ઉત્પાદન જાળવી શકાય, બગડી ના જાય તે માટે પણ ટેક્નોલોજી અપનાવવી પડશે. ઉત્પાદનો વધ્યાં, તેની સામે જમીનની ગુણવત્તા ઘટી, પાણીનું પ્રમાણ અને ગુણવત્તા બંને ખાડે ગયાં. ખારી જમીનનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે. હવામાન પરિવર્તન થઈ રહ્યું છે. પૂર, દુકાળ, આગની ઘટનાઓ વધુ તીવ્ર અને વ્યાપક બની છે. હાલનું કોરોના સંકટ માણસને નવેસરથી વર્તન કરવા મજબૂર નહીં કરે તો આ બધી અધોગતિઓ માણસ વધારતો જ રહેશે. એ તેનો સ્વભાવ છે. નવી ટેક્નોલોજીઓ આ બધી સમસ્યાઓને વકરાવશે. તેના મારણ તરીકે વળી પાછી વધુ ટેક્નોલોજીઓ શોધાશે. તે માટે નવી ટેક્નોલોજીકલ કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવશે જેને આજકાલની વેપારી ભાષામાં સ્ટાર્ટ-અપ કંપનીઓ કહે છે.

માઈક્રોસોફ્ટના સ્થાપક બિલ ગેટ્સ પોતાના બ્લોગમાં ડેન્સિંગ કો (નૃત્ય કાગ) ફાર્મનો વારંવાર ઉલ્લેખ કરે છે. માઈક્રોસોફ્ટ દ્વારા તેના અમેરિકાના સીએટલ ખાતેના વડા મથક નજીક ‘ફાર્મબીટ્સ’ના નામથી એક મહત્વનો રિસર્ચ પ્રોજેક્ટ ચાલે છે અને ડેન્સિંગ કો ફાર્મ તેનો એક ભાગ છે. આ પ્રોજેક્ટ એવાં સંશોધનો માટે થઈ રહ્યો છે જે ગરીબમાં ગરીબ ખેડૂત માટે પણ ખેતીના વ્યવસાયને પોષણક્ષમ બનાવે. બિલ ગેટ્સના મત મુજબ ફાર્મબીટ પ્રોજેક્ટમાં સંશોધકોની જે ટીમ કાર્યરત છે તે ખૂબ જ આશાસ્પદ છે. મજાની વાત એ છે કે આ ટીમના વડા આઈઆઈટી-ખડગપુરના પૂર્વ વિદ્યાર્થી રણવીર ચન્દ્રા છે.

આ પ્રોજેક્ટમાં રણવીર એવા ટીવી સ્પેક્ટ્રમ અથવા તરંગોનો ઉપયોગ કરે છે જે વપરાયા વગરના પડી રહે છે. ફાર્મમાં અનેક જગ્યાએ ગોઠવેલાં સેન્સરોના ડેટા રણવીર આ તરંગો મારફતે મેળવે છે. તેનું ડિજિટલી વર્ગીકરણ અથવા પૃથક્કરણ કરે છે અને ઊગી રહેલા પાક માટે જે કંઈ પગલાં લેવાનાં હોય તે નક્કી કરે છે. આમ તો ડેટા ટ્રાન્સફરની

આ કોઈ નવી ટેક્નોલોજી નથી. ઈઝરાયેલના અને અન્ય વિકસિત દેશોમાં સેન્સરો થકી ડેટા મેળવીને આજે પણ ખેતી થાય છે. તે માટેની ફાર્મ ડેટા સિસ્ટમો બજારમાં મળે છે, પરંતુ આ સિસ્ટમોનાં સેન્સરોને એકમેક સાથે કનેક્ટ કરવા માટે જે ટ્રાન્સમીટરો વપરાય છે તે ખૂબ મોંઘા અને ખર્ચાળ હોય છે. દરેક ખેડૂતોને તે પોસાય નહીં, પરંતુ ટીવી સ્પેક્ટ્રમ વડે ચાલતી સિસ્ટમ ગરીબ ખેડૂતને પણ પોસાય એટલી સસ્તી છે. તેના વડે હવામાનની સ્થિતિ, તાપમાન, પીએચ, જમીનમાં ભેજનું પ્રમાણ અને બીજા માપ ખેડૂત મેળવી શકે છે. પીએચ એટલે જમીનમાં કે (કોઈ પદાર્થમાં) આલ્કલિનિટી અને એસિડિટીનું (તેજાબનું) પ્રમાણ માપવાનો આંક. ફાર્મબીટ્સની નવી ટેક્નોલોજીમાં સાવ ઓછી કિંમતનાં સેન્સરો (અથવા ચિપ્સ)નો ઉપયોગ થાય છે. હવે માત્ર આઠથી દસ રૂપિયામાં એક પડે તેવા સસ્તા અને ડિસ્પોઝેબલ સેન્સરો પણ બનતાં થયાં છે. રણવીર ચન્દ્રાના કહેવા મુજબ ભારતમાં પણ ફાર્મબીટ્સના આ પ્રકારના કેટલાક પ્રાયોગિક પ્રોજેક્ટ્સ ચાલી રહ્યા છે. એમના કહેવા મુજબ એગ્રિકલ્ચર ટેક્નોલોજી (એગટેક) માં નવી ટેક્નોલોજી સસ્તામાં પુરી પાડવી તે એક પડકારરૂપ સમસ્યા છે, કારણ કે સીમાંત ખેડૂતોને મોંઘી ટેક્નોલોજી પોસાય નહીં. ફાર્મબીટ્સનો મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય, ‘આ પ્રકારની કિફાયતી ટેક્નોલોજી વિકસાવવાનો છે. ભારતના ખેડૂતોને પણ તે પરવડવી જોઈએ.’ તેમ રણવીર ચન્દ્રા માને છે. એમના મતે ભારત સરકાર ધારે તો તેમાં યોગદાન આપી શકે છે. નહીં વપરાયેલા ટીવી સ્પેક્ટ્રમો દ્વારા ડેટા કલેક્ટ કરવામાં તેમજ ફાર્મબીટ દ્વારા રચવામાં આવેલા નવા અલ્ગોરિધમ સેટેલાઈટ દ્વારા ટ્રાન્સમિટ કરી આપીને ભારત સરકાર યોગદાન આપી શકે છે. સરકારે ખાસ કશું કરવાનું નથી. પોતાની પાસે ઓલરેડી જે વ્યવસ્થા છે તેનો માત્ર ઉપયોગ કરવાનો છે. ખેડૂતોની આવક બમણી કરવાના ઉદ્દેશ્યની પરિપૂર્તિ માટે આ નવી ટેક્નોલોજી મહત્વની પુરવાર થઈ શકે તેમ છે. બીજા વાવવાથી લણવા અને વેચવા સુધીના દરેક તબક્કે ટેક્નોલોજીની મદદ આશીર્વાદરૂપ બની શકે છે. દુનિયાભરમાં અનેક સરકારો, ખાનગી ક્ષેત્ર અને સંસ્થાઓ ખેતીવાડી માટેની અસરદાર ટેક્નોલોજી વિકસાવવામાં પ્રવૃત્ત થયાં છે. ભારતમાં પણ તેની ઝલક જોવા મળે છે.

દુનિયામાં હાલમાં બીજા કોઈ પણ દેશ કરતાં ભારતે નવી ટેક્નોલોજી અપનાવવાની સૌથી વધુ જરૂર છે. અહીંથી ત્રીજો તબક્કો શરૂ થાય છે

પરિવર્તન

ખેડૂતોની આવક બમણી કરવાના ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ માટે ભારત સરકારે અશોક દલપાઈ સમિતિની નિમણૂક કરી હતી. સમિતિએ ૧૪ વોલ્યુમમાં રિપોર્ટ આપ્યો છે તેમાંનું એક આખું વોલ્યુમ ખેતીવાડીમાં ટેકનોલોજીના આવિષ્કારને લગતું છે. તેમાં આજની અને આવતી કાલની તમામ ટેકનોલોજીને આવરી લેવાઈ છે. તદુપરાંત, ‘ધ ઇન્ડિયન કાઉન્સિલ ઓફ એગ્રિકલ્ચરલ રિસર્ચ’ (આઈસીએઆર) ના વરસ ૨૦૨૫ માટેના વિજન ડોક્યુમેન્ટમાં રોબોટિક્સ અને સ્વયંચાલિત યંત્રોની ટેકનોલોજી, જે ઊર્જાનો બચાવ કરતી હોય અને પર્યાવરણ માટે સાનુકૂળ હોય તે અપનાવવાનો આગ્રહ રાખવામાં આવ્યો છે. તેમાં ખેતીવાડીનાં ઓજારો અને યંત્રોને મહત્ત્વ અપાયું છે. ઉપરાંત ઈન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી આધારિત ચોક્કસાઈપૂર્વકની ખેતી, પ્રિશિઝન ફાર્મિંગ, જીઓગ્રાફિક ઈન્ફર્મેશન (જીપીએસ) અને રિમોટ સેન્સિંગની ટેકનોલોજીઓ સ્વીકારવામાં આવી છે. ડેટાનું પ્રમાણ ખૂબ વિશાળ હોય તો ઊંચી ક્ષમતાનાં કોમ્પ્યુટરો વસાવવાની ભલામણ થઈ છે. આ કોમ્પ્યુટરો હવામાનના ડેટાનું અર્થઘટન કરવા સક્ષમ હશે, દેશમાં ખેતીવાડીમાં રોગચાળો આવે તો જીવાણુઓને રોકવા માટેની દવાઓ અને તેની ડિલિવરી સિસ્ટમનું પણ મેનેજમેન્ટ કરી શકશે. જમીન અને પાકને લગતી માહિતીઓ રિમોટ સેન્સિંગથી મેળવશે. ખેતીવાડી ઉત્પાદનો અને બિયારણના ડીએનએ અર્થાત વંશવેલા શાસ્ત્રના પણ ડેટા આ કોમ્પ્યુટરો રાખશે. કોઈ હાઈબ્રિડ બિયારણ તૈયાર કરવામાં તેમ જ ખાસ બીમારી માટેનાં ઔષધો શોધવામાં આ શાસ્ત્રો મદદરૂપ નીવડે છે. વિજન ડોક્યુમેન્ટ્સમાં ખેડૂતોને નવી-નવી ટેકનોલોજીનું જ્ઞાન આપવું જરૂરી ગણાવાયું છે અને આ ટેકનોલોજીઓ વસાવવાની ભલામણ કરવામાં આવી છે, પરંતુ તેમાંની એક ભલામણ અમલમાં મુકાઈ છે. તે છે ઈ-નામ (નેશનલ એગ્રિકલ્ચર માર્કેટ -એનએએમ) જોકે આ માર્કેટ હજી પૂર્ણપણે કાર્યરત બન્યું નથી. પ્રાયોગિક ધોરણે તે અમલમાં મૂકાયું છે. પ્રધાનમંત્રી ફસલ બીમા

યોજના અંતર્ગત પાક વીમા યોજનાને વધુ કાર્યક્ષમ અને સુચારુ બનાવવા -ઈ-નામ હેઠળ અભ્યાસો થઈ રહ્યા છે. આ અભ્યાસમાં અનેક ટેકનોલોજીઓની મદદ લેવાઈ રહી છે, જેમાં ઉપગ્રહો દ્વારા મેળવાયેલા ડેટા, એ.આઈ., મોડેલિંગ ટૂલ્સ, વગેરેનો ઉપયોગ થઈ રહ્યો છે. પાક વીમા યોજનાઓમાં સરકારી માણસો, નેતાઓ અને ક્યારેક અધિકારીઓ અને ખેડૂતો મળીને નાણાની ઉચાપત કરતા હોય છે. એક જ પાકનો વારંવાર વીમો લેવો, ખોટી રકમ મેળવવી વગેરે, પણ હવે જે પ્રયોગ થયા તેમાં આકાશમાંથી ઉપગ્રહો દ્વારા ખેડૂતે કયા સર્વે નંબરની કેટલી જમીનમાં પાકનું વાવેતર કર્યું હતું તે જાણી શકાય છે. તેની તસવીરની નકલ (ઈમેજ) મેળવી શકાય છે, પાકની છેલ્લે કેવી સ્થિતિ હતી તે જાણી શકાય છે અને

તેના આધારે વીમાની રકમ નક્કી કરી શકાય છે. દુકાળની સ્થિતિનું આકલન થઈ શકે છે. દેશમાં કઠોળ, અનાજ જેવા પાકો કુલ કેટલા વિસ્તારમાં વવાયા છે તેનો કે બીજા પાકોની વિગતો મેળવવા માટે સેટેલાઈટ આધારિત આ ટેકનોલોજી મદદરૂપ પુરવાર થઈ રહી છે.

દુનિયાના સૂકા અને અર્ધસૂકા પ્રદેશો માટે વાવવાના પાકો બાબતમાં ‘ધ ઇન્ટરનેશનલ કોપ્સ રિસર્ચ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર ધ સેમિ - એરિડ ટ્રોપિક્સ’ (ઈકીસાટ) નામની સંસ્થા કામ કરે છે. બે વરસ અગાઉ આ સંસ્થાએ માર્કોસોફ્ટ સાથે મળીને વાવણી માટેનું એક સોફ્ટવેર એપ્લિકેશન તૈયાર કર્યું હતું. આ સેલફોન એપ્લિકેશન વડે સંસ્થા દ્વારા બે વરસ અગાઉ આન્ધ્ર પ્રદેશના ખેડૂતોને જે-તે પાકની વાવણી માટેની ભલામણો અને સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી. વાવણી કે રોપણી માટેના શ્રેષ્ઠ દિવસોની ખેડૂતોને જાણ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય હતો. તે માટે ખેડૂતોએ ખેતરોમાં કોઈ સેન્સર બેસાડવાના ન હતાં કે કોઈ અન્ય સાધનો વસાવવાનો ખર્ચ કરવાનો ન હતો. માત્ર એસએમએસ અર્થાત લખેલા મેસેજ મેળવી

ખેડૂતોની આવક બમણી કરવાના ઉદ્દેશ્યની પરિપૂર્તિ માટે આ નવી ટેકનોલોજી મહત્ત્વની પુરવાર થઈ શકે છે. બીજ વાવવાથી લણવા, વેચવા સુધીના તબક્કે ટેકનોલોજીની મદદ આશીર્વાદરૂપ બની શકે

શકે એવો ફીચર ફોન ખેડૂત પાસે હોવો જોઈએ જે રૂપિયા એક હજારની આસપાસમાં મળતો હોય છે અને લગભગ મોટા ભાગના લોકો ધરાવતા હોય છે. માઈક્રોસોફ્ટના કહેવા પ્રમાણે તે એપ્લિકેશનમાં જે-તે ગામને લગતી ખાસ વિગતો, સૂચનાઓ અને જનરલ વિગતો એકસાથે વણી લેવામાં આવી હતી અને ખેડૂતોને મોકલવામાં આવી હતી. તેનો ફાયદો એ થયો કે હેક્ટર દીઠ ઉત્પાદનમાં સરેરાશ ત્રીસ ટકા જેટલો માતબર વધારો થયો.

બેંગલુરુ શહેરથી ચાલીસ પચાસ કિલોમીટર દૂરનાં ગામડાંઓમાં કેટલાક ખેડૂતો એકર કે બે એકર જમીન ધરાવે છે. સાથે એક સ્માર્ટફોન પણ ધરાવે છે. કોઈ ટમેટા ઉગાડે છે, કોઈ ફૂલો ઉગાડે છે. ખેડૂતો ફોનના એપ્લિકેશન પરથી જાણી શકે છે કે એમની જમીનમાં આ મોસમમાં આ વરસે કયો પાક વાવવો જોઈએ? એ પાક માટેનું બિયારણ ક્યાંથી કેટલા પૈસામાં ઉપલબ્ધ થશે તે પણ જાણી શકે.

બેંગલુરુની એગ્રી-ટેક કંપની 'કોપર્થન' દ્વારા 'સ્માર્ટ ફાર્મ' એપ તૈયાર કરાઈ છે. નટરાજન નામનો યુવાન ખેડૂત એ એપ ખોલે ત્યારે એની આસપાસના શાકભાજી ઉગાડતા દોઢસો ખેડૂતોને લગતી યાદી સ્ક્રીન પર આવી જાય છે. કઈ ચીજ ક્યારે અને કેવી રીતે વાવવી તેની વિગતો તેમાં હોય છે. ઉંદરો અને પાકને

નુકસાન કરનાર જીવોનો, રોગચાળાનો ઉપદ્રવ વધ્યો હોય તો તેની વિગતો અને તેઓને દૂર કરવાના ઉપાયો, દવાઓ વગેરે માહિતી જણાવી દેવાય છે. જંતુનાશક દવા ક્યાં મળશે તેનાં સૂચનો હોય. જમીનનો પ્રકાર, તેમાં ઉગાડેલો પાક તંદુરસ્ત રાખવા માટેની ભલામણો હોય. પાક ઊભો હોય અને કંઈક મુશ્કેલી જણાય તો નટરાજન તેની તસવીર ખેંચી તે અપલોડ કરે તો ૨૪ કલાકમાં તેનો જવાબ મળે. પાક લણવા માટે તૈયાર થાય ત્યારે એપ્લિકેશન દ્વારા ખરીદનારા વેપારીઓને તેની જાણ કરાય છે. પાકની ગુણવત્તા અને કેટલો પાક ઊતરવાની સંભાવના છે તે પણ વેપારીને જણાવવામાં આવે. વેપારી પાક ખરીદે અને નટરાજન તેની ડિલિવરી આપે ત્યારે પેમેન્ટ સીધું નટરાજનના બેન્ક એકાઉન્ટમાં ત્રણ દિવસમાં જમા થાય.

કોપર્થન દ્વારા જીઓ-ટેગિંગ, બિગ ડેટા એનાલિટિક્સ, આઈઓટી, એ.આઈ., મશીન લર્નિંગ (એમએલ) જેવી ટેકનોલોજીઓનો સમન્વય સાધીને આ એપ તૈયાર કરાઈ છે. નટરાજન કહે છે કે અગાઉ એ ૨૦ ટન શાકભાજીનું ઉત્પાદન કરતો હતો, પણ આ એપ્લિકેશનનો વપરાશ શરૂ કર્યા બાદ દરેક સિઝનમાં એ ૮૦ ટન શાકભાજી ઉગાડે છે અને પ્રત્યેક કિલોગ્રામ પર આઠ રૂપિયા વધુ કિંમત

ઉપજે છે.

કોપર્થનની સ્થાપના કૃષ્ણકુમાર નામના સોફ્ટવેર નિષ્ણાત યુવાને ૨૦૧૦માં કરી હતી. એમના ક્ષેત્રમાં જેટલી જમીન આવે છે તેને એક એકરના એક પિક્સેલ પ્રમાણે વહેંચીને કોમ્પ્યુટરના નકશામાં ગોઠવવામાં આવી છે. ૫૬ લાખ એકર જમીન આવરી લીધી છે તો ૫૬ લાખ પિક્સેલ એમણે ગોઠવ્યા છે. તેના વડે કૃષ્ણકુમાર કહી શકે છે કે કઈ જમીન પર પાકની સ્થિતિ કેવી છે? ક્યાં નબળી છે અને ક્યાં સારી છે? અગાઉ આ જમીન પર કેટલો પાક મળ્યો હતો અને હવે કેટલાની સંભાવના છે તે એ કોમ્પ્યુટર સ્ક્રીન પર જોઈને જ જાણી શકે છે. કોપર્થનના સમૂહમાં ખેડૂતો, ખરીદનારાઓ, દવા બિયારણ અને ખાતર વેચનારાઓ તેના ઉત્પાદકો, બેન્કો વગેરે તમામનો સમાવેશ કરાયો છે. ખેડૂતો વતી જથ્થાબંધ ખાતર દવા ખરીદીને સસ્તી કિંમતે મેળવી શકાય છે. તેની ગુણવત્તા સારી હોવાની ખાતરી રહે છે. નકલી દવા, ખાતર, બિયારણથી બચી શકાય છે. ખેડૂતો નકલી માલનો શિકાર બનતા હોય છે. આ એપના માધ્યમથી તે ડર રહેતો નથી. વળી, તમામ લોકોના ડેટા તમામને જોવા મળે. પરિણામે ખેડૂતને બેન્કની લોન જોઈતી હોય તો ખેડૂતનો રેકૉર્ડ જોઈને આસાનીથી મળી જાય. કૃષ્ણકુમાર કહે છે કે કંપની બે વરસથી નફો કરતી થઈ છે તેમ જ બિલ એન્ડ મેલિન્ડા ગેટ્સ ફાઉન્ડેશન તરફથી એક કરોડ ૧૭ લાખ ડોલર મળ્યા છે.

કોપર્થન દ્વારા 'સ્માર્ટ રિસ્ક' નામનું એક પેટા પ્લેટફોર્મ લોન્ચ કરવામાં આવ્યું છે. ઘણી વખત ખેડૂતે થોડી જમીન પર ઉગાડેલા પાક પર લોન આપવાનું બેન્કને જોખમભર્યું લાગતું હોય છે. આવા કિસ્સામાં જોખમની આકારણી કરવામાં કોપર્થન બેન્કોને સહાય કરે છે. બેન્કે કોપર્થનની સિસ્ટમમાં દાખલ થઈ એ ખેડૂતની જમીન શોધવાની હોય છે. તે જોઈને જ બેન્કને ખ્યાલ આવી જાય છે કે ખેડૂતે એ જમીન પર શું વાવ્યું છે અને છેલ્લાં ત્રણ વરસમાં આ જમીન પર પાકો ઉગાડીને એને કેટલી કમાણી થઈ હતી તેની બેન્કને માહિતી મળે છે. એ વિસ્તારમાં હવામાનની પેટર્ન હાલમાં કેવી છે તે જાણીને જોખમનો પાકો અંદાજ માંડી શકાય છે. બેન્ક લોન આપે ત્યાર બાદ પણ કોપર્થન એ જમીન પર સતત મોનિટરિંગ કરશે. બેન્કોને આ એપ્લિકેશનથી બીજો એક ફાયદો થાય છે. કયા પ્રદેશમાં ખેડૂતો કેટલી કમાણી કરે છે તે જાણીને

ઉંદરો અને પાકને નુકસાન કરનાર જીવોનો, રોગચાળાનો ઉપદ્રવ વધ્યો હોય તો તેની વિગતો અને તેઓને દૂર કરવાના ઉપાયો એપ દ્વારા જાણી શકાય છે

પરિવર્તન

જે-તે વિસ્તારમાં બેન્કની શાખા ખોલવા માટે માર્ગદર્શન મળે છે.

બિહારમાં 'દેહાત' નામની એક સ્ટાર્ટ-અપ ખૂલી છે. દેહાત એ શૈલીથી લખાયું છે કે તમે તેને 'ડી હાટ' પણ વાંચી શકો. દેહાતનાં સેન્ટરો ગામોમાં ખોલવામાં આવ્યાં છે. ૨૦૧૨માં શશાંકકુમારે તેની શરૂઆત કરી. હાલમાં ૧ લાખ ૪૦ હજાર ખેડૂતો તેના સભ્ય છે. તેમાં યુપી, બિહાર અને ઝારખંડના ખેડૂતો છે. તેઓ એક એપ્લિકેશન અને હેલ્પલાઈન નંબરથી જોડાયેલા રહે છે. આ સ્ટાર્ટ-અપ સાથે જોડાયેલા ખેડૂતોની આવકમાં ૭૦ ટકા જેટલો વધારો થયો છે. જેમની પાસે સ્માર્ટફોન નથી હોતો એ ખેડૂતો હેલ્પલાઈન પર ફોન કરી માર્ગદર્શન મેળવે છે. જે નાના ખેડૂતો શહેરોમાં જઈ રિક્ષાઓ ચલાવવા માંડ્યા હતા અથવા બીજી નાની-મોટી નોકરીએ લાગ્યા હતા તેઓ હવે દેહાતની મદદ વડે વતનમાં જ સ્વમાનભર્યું જીવન ગુજારી શકે તેવી કમાણી કરવા માંડ્યા છે તેથી વતનમાં જ પાછા આવી ગયા છે. ઓડિશામાં 'ઈકુટિર' નામથી આવી જ એક સ્ટાર્ટ-અપ શરૂ થઈ છે. ઈકુટિરનું નેટવર્ક આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે ફેલાયેલું છે, પરંતુ તેમાં એગ્રિકલ્ચર કંપનીઓ સભ્ય તરીકે વધુ છે. ૬૦ હજાર ખેડૂતો જોડાયેલા છે.

એગ્રી ટેક સ્ટાર્ટ-અપમાં સ્કાયમેટ, ફસલ, ટારટનસેન્સ અને એગ્રોસ્ટાર જેવી કંપનીઓ થોડી અલગ પ્રકારની સેવાઓ આપે છે. સ્કાયમેટની શરૂઆત ઘણી વહેલી, ૨૦૦૩માં જતીન સિંહ દ્વારા કરવામાં આવી. સ્કાયમેટ હવામાનનો વરતારો આપવાનું કામ કરે છે. દેશભરમાં તેનાં ૬૫૦૦ જેટલાં વેધરસ્ટેશનો છે. આ કંપની ઈન્ટરનેટ, સેન્સરો વડે હવાની સ્થિતિ, હવામાનમાં પરિવર્તન અને વીજળીની ઘટનાઓ વગેરે ગણતરીમાં લઈને વરતારો આપે છે. જોકે તેના વરતારા ઘણી વખત સાચા પુરવાર થયા નથી. તો પણ બેન્કો, એગ્રો કંપનીઓ અને સરકારી ખાતાંઓને, મીડિયા હાઉસોને તે હવામાનના ડેટા પૂરા પાડે છે. છેલ્લાં પાંચ વરસથી કંપનીનો ૩૬ ટકાની ઝડપે વિકાસ થઈ રહ્યો છે અને ૨૦૧૮માં ચાલીસ

કરોડ રૂપિયાની કમાણી સ્કાયમેટે કરી હતી. કંપની વીમાનો ધંધો પણ કરે છે. ખાસ કરીને ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં.

કણાટિક અને પંજાબમાં 'ફસલ' નામથી એક સ્ટાર્ટ-અપ કામ કરે છે. આ કંપનીએ એક હાર્વેર (મશીન) તૈયાર કર્યું છે જે ખેતરમાં રાખવાથી હવામાન વિશેના ડેટા એકઠા કરે છે. પવનની ગતિ, દિશા બતાવે છે. કેટલો વરસાદ પડ્યો તેની નોંધ રાખે છે. તાપમાન, ભેજની પણ નોંધ રાખે. સાથે 'ફસલ' દ્વારા ખેડૂતોને તમામ પ્રકારનાં માર્ગદર્શનો પૂરાં પડ્યાં છે. રૂપિયા ૫૦ હજારનું આ સાધન અમુક ખેડૂતોએ વસાવ્યું છે.

ટારટનસેન્સ કંપની દ્વારા બ્રિજબોટ નામનો કપાસનાં ખેતરોમાંથી નીંદામણનો નાશ કરતો બોટ (યંત્ર) તૈયાર કરવામાં આવ્યો છે. નાના ખેડૂતો ટ્રેક્ટર વડે નીંદામણ દૂર ના કરાવી શકે. માણસોની મજૂરી મોંઘી પડે છે. નીંદામણ દૂર કરવાનું કામ કંટાળાજનક છે તેથી જલ્દીથી મજૂરો મળતાં નથી. આ રોબોટ નકામા છોડ અને મુખ્ય પાકના છોડ વચ્ચેનો ભેદ ફોટોગ્રાફના આધારે પાડી શકે છે. નીંદામણનો છોડ ઓળખી તેના પર રસાયણ છોડશે અને તેનો નાશ કરશે. હજી આ બોટ તૈયાર કરાયો છે. કેટલો સફળ થાય છે તે ભવિષ્યમાં જાણવા મળશે, પણ એક એકર જમીન પરના

નીંદામણનો એક કલાકની અંદર નાશ કરી શકે છે. એક માણસને એટલું કામ કરવામાં બે દિવસ લાગે છે.

ઈઝરાયેલે એવી સિસ્ટમો તૈયાર કરી છે જેમાં સેન્સરો તમામ છોડની વ્યક્તિગત સંભાળ લે છે. જે છોડને વધુ પાણીની જરૂર હોય તેના પર સેન્સર સાથે જોડાયેલી સિસ્ટમ વધુ પાણી છોડે છે. દુનિયામાં ખેતીવાડીના ક્ષેત્રે, ખેતઉત્પાદનના વિતરણ, સપ્લાઈનાં ક્ષેત્રે ખૂબ મહત્વના આવિષ્કારો થઈ રહ્યા છે. ભારત સવા અબજથી વધુ આબાદી ધરાવતો ખેતીપ્રધાન દેશ છે ત્યારે હજી વધુ સ્ટાર્ટ-અપ કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવશે. આવી કંપનીઓ જન્મે તે માટે સરકાર તરફથી પણ પ્રોત્સાહનો અપાય છે. શાકભાજીની ખરીદી અને તેના વિતરણમાં નવી ટેક્નોલોજીઓ સાથે કંપનીઓ આવી છે. 'નિન્જાકાર્ટ' નામક સ્ટાર્ટ-અપ તે કામમાં સફળ પુરવાર થઈ છે. અદ્યતન ડિજિટલ ટેક્નોલોજીનો કૃષિક્ષેત્રમાં ઉપયોગ થઈ શકે તે બાબતમાં આઈબીએમ રિસર્ચ ઈન્ડિયા દ્વારા ખૂબ જ ઉચ્ચ પ્રકારનાં સંશોધનો થઈ રહ્યાં છે. આઈબીએમ દુનિયાની સૌપ્રથમ કોમ્પ્યુટર કંપની છે. ખેતીવાડીના પાકને લાગુ પડતા રોગો, સારવાર, પાકનું પ્રમાણ વગેરેની ડિજિટલાઈઝ્ડ સંભાળ લેવાથી માંડીને લગભગ તમામ પ્રકારની મદદ મળી રહે તેવું પ્લેટફોર્મ ડેવલપ કરવામાં કંપની વ્યસ્ત છે. એ જ રીતે ખેતીવાડીનાં ટ્રેક્ટરો અને યાંત્રિક સાધનોની નિર્માતા કંપની મહિન્દ્રા એન્ડ મહિન્દ્રા પણ આ ક્ષેત્રમાં આગળ વધી છે. કંપનીએ કેનેડાની રેસ્ટોન અને સ્વિટ્ઝરલેન્ડ ખાતેની ગમાયા કંપની સાથે સહયોગના કરારો કર્યા છે. બંને કંપનીમાં મહિન્દ્રા એન્ડ મહિન્દ્રાએ અનુક્રમે દસ ટકા અને સવા અગિયાર ટકાની હિસ્સેદારી પણ ખરીદી છે. ખેતીવાડીમાં ડ્રોનના વપરાશને મહત્ત્વ મળી રહ્યું છે. દવાનો છંટકાવ કરી શકે, પાકનું નિરીક્ષણ કરી શકે તેવા ખાસ ડ્રોન નિર્માણ થઈ રહ્યાં છે. ડ્રોન વડે દવા છાંટવાથી મજૂરી અને સમય બંનેની મોટી બચત થાય છે. ઘણી એવી કંપનીઓ અસ્તિત્વમાં આવશે જે નીંદામણ નાશક રોબોટ કે દવા છાંટી આપતાં ડ્રોનની સેવાઓ ભાડેથી આપશે. ભારતમાં અને દુનિયામાં કૃષિ ક્ષેત્રે ખૂબ જ રસપ્રદ પરિવર્તનો આવી રહ્યાં છે. એ સમય પણ આવશે જેમાં લોકો ગામડે જઈને ખેતી કરવાનું પસંદ કરશે. ■

નાના ખેડૂતો શહેરોમાં જઈ રિક્ષાઓ ચલાવવા અથવા બીજી નાની-મોટી નોકરીએ લાગ્યા હતા તેઓ હવે દેહાતની મદદ વડે વતનમાં જ સ્વમાનભર્યું જીવન ગુજારી શકે તેવી કમાણી કરવા માંડ્યા છે

ધીરે-ધીરે કલેવર બદલી રહ્યાં છે ભુજનાં બજારો

ભુજનાં બજારોની ગણના પરંપરાગત બજારો તરીકે થાય છે. નાની અને સાંકડી શેરીઓમાં વસેલા માર્કેટમાં જેમ ભૂકંપ પછી ફેરફાર આવ્યો હતો તેવી જ રીતે લોકડાઉન પછી ખૂલેલાં બજારોમાં પણ ફેરફાર આવી રહ્યો છે. ઓનલાઇન માર્કેટ, શોપિંગ મોલની હરીફાઈમાં ટકી રહેવા આ માર્કેટ પોતે જ શનિ - રવિવારે સુપર-મોલ બની રહ્યાં છે.

suchita@sambhaav.com

કચ્છમાં આવનારી વ્યક્તિ માટે ભુજના માર્કેટમાં જવું અનિવાર્ય છે. ભુજનાં બજારોનું એક અલગ આકર્ષણ છે. હસ્તકલા, પરંપરાગત કપડાં ઉપરાંત આધુનિકોને આકર્ષે તેવાં વસ્ત્રો, સાડીઓ, ઈમિટેશન, ફૂટવેર, કિચનવેર, હોમ ફર્નિશિંગ, ઘડિયાળ અને ચશ્માની દુકાનોથી આ બજારો ઊભરાય છે. આ બજારોની રોનક કંઈક અલગ જ છે. બહુ પહોળા ન હોય તેવા રસ્તાઓની બંને બાજુએ બનેલી આ દુકાનો સ્થાનિક લોકો માટે તો મહત્વની છે જ. સાથે-સાથે કચ્છ આવનારા લોકોને પણ આકર્ષે છે. લગ્નસરા, તહેવારોની મોસમમાં આ બજારોમાં ચાલવાની જગ્યા મળવી મુશ્કેલ હોય છે. તે સમયે તેની રોનક જોવા જેવી હોય છે, પરંતુ લોકડાઉન પછી બજાર ઝાંખું પડી ગયું હોય તેવું લાગે છે. પ્રવાસીઓ તો અત્યારે કચ્છ આવતા જ નથી. કચ્છનાં અન્ય શહેરો કે ગામોમાંથી પણ લોકો ભુજ આવવાનું શક્ય હોય ત્યાં સુધી ટાળી રહ્યાં છે. ભુજના બહુ ઓછા લોકો બજારમાં દેખાય છે. આ બજારને લોકડાઉન, મંદી ઉપરાંત ઓનલાઇન માર્કેટ, શોપિંગ મોલની હરીફાઈનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. સ્થાનિક લોકો મોલ અને ઓનલાઇન શોપિંગમાં મળતી વિવિધ સ્કીમના કારણે ભુજનાં બજારોમાં આવવાનું ટાળી રહ્યાં છે. તેથી આજે વેપારીઓને ગ્રાહકોનો ઈતેજાર કરવો પડે છે. આવી સ્થિતિમાંથી રાતોરાત તો બહાર આવી શકવાની શક્યતા

ભુજના માર્કેટમાં 'સુપર શનિવાર- રોકિંગ રવિવાર'ને સારો રિસ્પોન્સ મળી રહ્યો છે. આ નવા પ્રોજેક્ટ માટે વેપારીઓએ એક પૈસાનું પણ રોકાણ કરવાનું નથી

નથી, પરંતુ પરિસ્થિતિમાં બદલાવ લાવવા માટે વેપારીઓએ કમર કસી છે. પોતાના માર્કેટને જ મોલમાં ફેરવી નાખવાની પદ્ધતિ અહીંના વેપારીઓએ અપનાવી છે. તો અમુક વેપારીઓએ રિટેઇલ વ્યવસાયની સાથે-સાથે પોતે જ ઓનલાઇન માર્કેટિંગ પણ શરૂ કર્યું છે. આવનારા સમયમાં જેવું માર્કેટ હશે તેની ઝાંખી અત્યારે જ બજારમાં જોવા મળે છે.

ભુજનાં બજારોમાં જિલ્લાના લોકો ખરીદી કરવા ઊમટે છે. ભુજનાં બજારોમાં વાણિયાવાડ બજાર, તળાવશેરી બજાર અને અનમ રિંગરોડ બજાર મુખ્ય છે. વાણિયાવાડ બજાર અને તળાવશેરી બજાર તો ભૂકંપ પહેલાથી જ છે. જ્યારે અનમ રિંગ રોડનું બજાર ભૂકંપ પછી આધુનિક પરિવેશમાં બન્યું છે. સાંકડી શેરીઓથી બનેલાં બજારોમાં ભૂકંપ વખતે ભારે ખાનાખરાબી થઈ હતી. નવસર્જન વખતે સાંકડી શેરીઓને શક્ય એટલી પહોળી કરાઈ છે, પરંતુ આજે પણ આ બજારોમાં એક સાથે બે વાહન સરખી રીતે પસાર ન થઈ શકે તેવા એવા ઘણા રસ્તાઓ છે. આ બજારમાંથી પસાર થતી વખતે જૂના ભુજની થોડી ઝલક દેખાય છે. આમ છતાં અહીંની દુકાનો અને શો-રૂમ આધુનિક બન્યા છે. અહીંના શો-રૂમને જોઈને મોટા શહેરની દુકાનોની યાદ આવ્યા વગર રહેતી નથી. તહેવારો કે લગ્નસરામાં સતત ધમધમતાં રહેતાં બજારોમાં અત્યારે એકદમ મંદી જોવા મળી રહી છે. સામાન્ય લોકો કોરોનાથી ડરીને અત્યંત જરૂર વગર બજારમાં આવતાં નથી અને અનેક લોકો શહેરમાં નવા વિકસેલા મોલમાંથી કે ઓનલાઇન ખરીદી કરે છે. વેપારીઓના મતે, સ્થાનિક બજારમાં નિયમિત રીતે વિવિધ સ્કીમો મુકાતી ન હોવાના કારણે લોકો ભુજના માર્કેટથી વિમુખ થઈ રહ્યાં છે. લોકો ફરી બજારમાં આવતાં થાય તેવા પ્રયત્ન કરવા જરૂરી બન્યા હોવાથી જ ભુજનાં ત્રણેય બજારોએ નવી પહેલ કરી છે.

વાણિયાવાડ વેપારી એસોસિયેશનના વેપારી પ્રતિનિધિ વિરલ શેઠ આ અંગે માહિતી આપતાં જણાવે છે કે, 'અત્યાર સુધી ભુજના વેપારીઓનું કોઈ સંગઠન હતું જ નહીં. લોકડાઉન, મંદી, મોલ અને ઓનલાઇન શોપિંગના કારણે મુશ્કેલી અનુભવતા વેપારીઓ હવે એકઠા થયા છે. અત્યારની મુશ્કેલબરી સ્થિતિમાંથી બહાર નિકળવા પ્રયત્ન કરવા જરૂરી છે. તેથી અમે વિચાર્યું

કે આપણે પણ શોપિંગ મોલની જેમ દર વિક એન્ડમાં- શનિ-રવિવારે વિવિધ સ્કીમ રાખીએ તો ગ્રાહકો આકર્ષાશે. અમારા વાણિયાવાડ માર્કેટમાં લગભગ ૨૦૦ જેટલા નાના મોટા વેપારીઓ છે. અહીં બહુ ઓછા વેપારીઓની પોતાની દુકાનો હશે. મોટા ભાગની દુકાનો ભાડેથી છે. ભાડા આસમાનને આંબે છે. ૨૦૦થી ૨૫૦ ફૂટની નાની દુકાનનું મહિને ૨૫થી ૩૦ હજાર જેટલું ભાડું ભરવું પડે છે. મોટી દુકાનોનું ભાડું તો ૫૦ હજાર કે તેથી વધુ પણ છે. દરેક દુકાનમાં બેથી ૭ માણસો સ્ટાફ તરીકે કામ કરતા હોય છે. સરેરાશ ફક્ત ૪ વ્યક્તિઓ જ ગણીએ તો પણ વાણિયાવાડના માર્કેટ ઉપર ૭૦૦થી વધુ લોકો પ્રત્યક્ષ રીતે આધારિત છે. આ ઉપરાંત ટ્રાન્સપોર્ટ્સ, વર્ક્સ, ખાણીપીણી માર્કેટ, રિક્ષાવાળાઓ, હાથલારી અને પાથરણાવાળા જેવા લોકો વાણિયાવાડ માર્કેટ પર આધાર રાખે છે. અહીં દર શનિ-રવિ દરેક દુકાનદાર પોતાને પરવડે તેવી સ્કીમ પોતાની દુકાન માટે રાખે. તેમાં વેપારી એસોસિયેશનની કોઈ જ ભૂમિકા નહીં, પરંતુ માર્કેટમાં એક સાથે દરેક દુકાનમાં જો ડિસ્કાઉન્ટ હોય તો મોલમાં જનારા ગ્રાહકો આ માર્કેટ તરફ ખેંચાય તે સ્વાભાવિક છે. અમારા માર્કેટમાં લોકોને રોજિંદી વપરાશની વસ્તુઓ ઉપરાંત બ્રાન્ડેડ, પાર્ટીવેર કપડાં મળી શકે. અમારી દુકાનોમાં વસ્તુઓ અનુકૂળ ન આવે તો બદલાવવાની સગવડ હોય છે. દુકાનદાર અલ્ટરેશન પણ કરી આપે છે. આવી સુવિધા મોલમાં મળતી નથી. ઓનલાઈન માર્કેટિંગમાં અનેક વખત છેતરપિંડીનો ભોગ બનવાનો વારો આવે છે. આથી જ અમારી ડિસ્કાઉન્ટની સ્કીમમાં ગ્રાહકોને રસ પડવા લાગ્યો છે, પહેલાં જ અઠવાડિયે ખૂબ સારો વેપાર અમને મળ્યો હતો.'

ભુજના માર્કેટમાં 'સુપર શનિવાર-રોકિંગ રવિવાર'ને સારો રિસ્પોન્સ મળી રહ્યો છે. આ નવા પ્રોજેક્ટ માટે વેપારીઓએ એક પૈસાનું પણ રોકાણ કરવાનું નથી. આથી જો કદાચ તે નિષ્ફળ જાય તો પણ કોઈ નુકસાની જવાની શક્યતા નથી. સામાન્ય રીતે દુકાનદારો વિવિધ

સ્કીમ કે ડિસ્કાઉન્ટ તહેવારો 'ને લગ્નગાળામાં આપતા હોય છે. અત્યારે ઓફ સિઝન હોવા છતાં આ નવા પ્રોજેક્ટને સારો પ્રતિસાદ મળી રહ્યો હોવાથી વેપારીઓ પણ ઉત્સાહમાં છે.

ભુજનું બીજું માર્કેટ અનમ રિંગરોડના વેપારી પ્રતિનિધિ રિતેશ સંઘવી જણાવે છે કે, 'અમારા માર્કેટમાં ૧૨૫થી વધુ દુકાનો છે. અમે બધા જ દિવસોમાં ડિસ્કાઉન્ટ રાખવાના છીએ. અત્યારે ૧૦થી ૫૦ ટકા સુધીનું ડિસ્કાઉન્ટ અપાઈ રહ્યું છે. દુકાનદારને યોગ્ય લાગે તેટલો સમય અને તેટલું ડિસ્કાઉન્ટ તે આપે છે. ખૂબ મોંઘા એવા હસ્તકલાની વસ્તુઓ પર અગાઉ ક્યારેય ડિસ્કાઉન્ટ અપાતું ન હતું, પરંતુ હવે તેમાં પણ ડિસ્કાઉન્ટ આપવું પડે છે. જોકે આ રીતે વેચાણનો ફાયદો થયો છે. થોડા દિવસ પહેલાં વેચાણ માત્ર ૧૦થી ૨૦ ટકા જેટલું જ હતું તે ડિસ્કાઉન્ટ પછી લગભગ ૧૦૦ ટકા જેટલું થઈ ગયું છે.'

તળાવ શેરી માર્કેટના પ્રતિનિધિ જિગર શાહ જણાવે છે કે, 'અત્યારે દરેક વેપારીને મંદીનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. અમારા માર્કેટમાં ૧૭૦ જેટલા નાના-મોટા વેપારીઓ છે. અમે દર શનિ-રવિના બદલે દિવાળી સુધી જે વેપારી ઈચ્છે તેટલા દિવસ સેલ રાખવાનું વિચારી રહ્યા છીએ. દિવાળી વખતે આખા માર્કેટનો સાથે લકી ડ્રો કરીને બાઈક, ફીઝ, ટીવી જેવા મોટાં ઇનામો ગ્રાહકોને આપવાનું પણ આયોજન વિચારાધીન છે.'

આજે સોશિયલ મીડિયાનાં માધ્યમોથી વેપારીઓ અને ગ્રાહકો એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે ત્યારે અખબાર કે સ્થાનિક ટી.વી. ચેનલોમાં જાહેરાત કર્યા વગર જ ડિસ્કાઉન્ટની વિવિધ યોજનાઓનું માર્કેટિંગ થઈ રહ્યું છે. આથી વધુ ખર્ચ વગર જ વેપાર વધારવામાં મદદ મળી રહી છે.

રિટેલરો ઓનલાઇન બિઝનેસ તરફ વળી રહ્યા છે

ભુજના વેપારીઓ જ્યારે વેપારને ફરી ધમધમતો કરવા માટે નિતનવા ડિસ્કાઉન્ટ અને સ્કીમની જાહેરાત કરી રહ્યા છે ત્યારે ભુજના જ અમુક વેપારીઓ પોતે જ

ઓનલાઇન બિઝનેસ તરફ વળી રહ્યા છે. અત્યારે વિશ્વભરમાં જે ટ્રેન્ડ ચાલી રહ્યો છે તે જોતા ભવિષ્યમાં ઓનલાઇન બિઝનેસ જ વધુ ફેલાશે, એવું માનનારા ૭ વેપારીઓએ આ સાહસ વિચાર્યું છે. આ અંગે વાત કરતાં વાણિયાવાડના વેપારી ભૂમિત મહેતા જણાવે છે કે, 'અમે અત્યારના ઓનલાઇન માર્કેટની જેમ રોજ-રોજ વ્યવસાય કરવાના બદલે વિકએન્ડ બજારનો વિચાર કર્યો છે. દરેક વિકએન્ડમાં સિઝન મુજબ અલગ-અલગ વસ્તુઓ વેચાણ માટે મૂકાશે. હાલમાં અમે શાળા ઉપયોગી વસ્તુઓ જેવી કે સ્કૂલબેગ, શૂઝ વગેરે મૂકશું. ક્યારેક ટી-શર્ટ, ટ્રેકપેન્ટ, હેન્ડિકાફ્ટની વસ્તુઓ, રમકડાં, ચિલ્ડ્રનવેર, કિચનવેર, ઘડિયાળ, મોબાઇલ એસેસરિઝ જેવી વસ્તુઓ પૈકી એક-એક દર અઠવાડિયે મૂકશું. તમામ વસ્તુ ભારતની બનાવટની હશે અને આખા ભારતમાં ક્યાંય પણ અમે તે પહોંચાડશું. વિકએન્ડ માટે જ હોય તેવી આ સંભવત: ભારતની પહેલી વેબસાઇટ છે. અમે વસ્તુઓની ખરીદી સીધી ઉત્પાદકો પાસેથી કરીશું અને કિફાયતી ભાવમાં વેચશું. દર અઠવાડિયે સોશિયલ મીડિયાના માધ્યમથી માર્કેટિંગ કરશું. આગામી મહિનાથી શરૂ થનારા આ સાહસ માટેની પૂર્વતૈયારીઓ શરૂ કરી દીધી છે. અત્યારે દરેક વસ્તુઓના ફોટા પાડીને એડિટિંગ કરીને તેને વેબસાઇટ પર મૂકવામાં આવી રહ્યા છે. ગ્રાહકને ન ગમનારી વસ્તુઓ પરત પણ રાખી લેશું. કેશબેકની સુવિધા પણ રાખી છે. જોકે આ રીતે કામ કરવામાં અમારે ૭ મિત્રોએ રોકાણ કરવું પડ્યું છે. જે માટે અમે શેઅર આપ્યા છે અને તે મુજબ નફા-નુકસાનના પણ ભાગ પાડશું. રૂ. ૧૦૦થી ૨૦૦૦ સુધીની જ વસ્તુઓનું અમે વેચાણ કરવાનું નક્કી કર્યું છે. અમુક વસ્તુઓ ના-નફા, ના-નુકસાનના ધોરણે પણ વેચશું. અમારે ભવિષ્યને ધ્યાનમાં રાખીને એક અલગ પ્લેટફોર્મ ઊભું કરવું છે. જેથી થોડા સમયમાં જ અમે અમારું સ્થાન બનાવી શકીએ.'

ભુજનાં બજારો ગ્રાહકો માટે આકર્ષણરૂપ છે, છતાં બજારના વેપારીઓએ ટકી રહેવા માટે નિતનવા નુસખા અપનાવવા પડે છે. આ માર્કેટ સુપરમાર્કેટ કે મોલમાં ફેરવાઈ રહ્યું છે અને અમુક વેપારીઓ ઓનલાઇન બિઝનેસમાં પણ પગપેસારો કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આમ, સમય સાથે ભુજનાં બજારો પણ કલેવર બદલી રહ્યાં છે. ■

બજારના વેપારીઓએ ટકી રહેવા માટે નિતનવા નુસખા અપનાવવા પડે છે. અમુક વેપારીઓ ઓનલાઇન બિઝનેસમાં પણ પગપેસારો કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે

જલ જેનું અમૃત એવી આપણી લોકમાતા !

નદીઓનો પણ ઇતિહાસ છે. જીવ માત્રને પીવા માટે પાણી લોકમાતા નદીથી સરળ અને સહજ રીતે મળતું આવ્યું છે. માણસ માટે તો જીવનમાં તરસ, સ્નાન ઉપરાંત પણ અનેક ઉપકાર નદી કરે છે. જીવન-મરણ પછી સદ્ગતિ અને તર્પણ પણ લોકમાતા પર નિર્ભર છે. તેને પવિત્ર માનીએ છીએ પણ તેની શુદ્ધતા જાળવવા માટે પ્રયાસોમાં બહુ મોડા પડ્યા છીએ. નદી માટે સુખના દિવસોનો વિચાર કર્યો નહીં એટલે પતિત પાવની બેદરકારીને કારણે કલુષવાહિની ગણાઈ ગઈ! જે નદીના જલથી અનેક સંકલ્પો લેવાય છે તે નદીઓના ભવિષ્યમાં શું છે તે થોડા મહિનાઓ પહેલાં સહુ અજાણ હતા. કોરોના વાઈરસના પ્રકોપનો ભોગ માણસો બન્યા, પણ નદીઓ પર તેનો પ્રભાવ પડ્યો નહીં, જાણે કુદરતનો પ્રતિશોધ!

જે લોકો નદી પર વધુ નિર્ભર છે તેમના માટે આજની નદીઓનો અભ્યાસ ભવિષ્ય માટે આવશ્યક છે. પશ્ચિમ બંગાળમાં ૧૧૦ મોટી નદીઓ છે. અન્ય નદીઓની જેમ લોકડાઉનમાં તેની ધારા બદલાઈ ગઈ, ગતિ બદલાઈ ગઈ, દૂષણ અને પ્રદૂષણથી મુક્તિ મળી હોય તેમ સડસડાટ વહેતી થઈ ગઈ! ઉત્તરમાં સંકોશ નદીથી દક્ષિણની બુડી ગંગા દરેકનો પ્રવાહ બદલાયો છે. જેઓ નદીઓના પાણીનો અને નદીમાં વિહરતા જીવો પર અભ્યાસ કરતા રહે છે, પાણીની શુદ્ધતા અને ગુણમાન નોંધતાં રહે છે તેમણે થોડા મહિનાઓ પહેલાં નદીઓના દૂષિત જલ હોવાનું તારણ કાઢ્યું હતું. માલદાની મહાનંદા અને જલંગી મુર્શિદાબાદની ચર મધુબોનાથી ઉદ્ગમ થઈ વાંકીચૂકી વળતી નદિયા થઈ નવદ્વીપની વિપરીત દિશામાં ભાગીરથી સાથે તેનું મિલન થાય છે. જેમણે પાણીનું ગુણમાન તપાસ્યું હતું, તેમના વિવરણ મુજબ જાન્યુઆરી ૨૦૨૦માં જલંગી નદીના કદમતલા ઘાટ પર નદીના પાણીમાં પ્રાણવાયુની માત્રા લિટર દીઠ ફક્ત બે મિલીગ્રામ હતી, જે ચિંતાકારક ગણાય, કારણ કે માપદંડ પ્રમાણે નદીના પાણીમાં લિટર દીઠ પાંચ મિલીગ્રામ પ્રાણવાયુ (ઓક્સિજન) જરૂરી હોય છે! ઓછાવત્તા અંશે આ કોષ્ટક નદીઓમાં હોવાથી માણસો અને નદીના જીવો પર તેની અસર સારી ન હોય.

કેટલી બેદરકારી લોકમાતા નદીઓ સાથે થઈ તેનું તારણ લોકડાઉન સમયે આવ્યું છે. તારીનીપુર ઘાટ પર નદીના પાણીનો ક્યાસ કાઢવામાં આવ્યો ત્યારે તે પાણીમાં પ્રાણવાયુની માત્રા લિટર દીઠ આઠ મિલીગ્રામ જોવા મળી! આ ફેરફાર દરેક જીવો માટે પોષક ગણાય. નદીમાં મુક્ત માછલીઓને વિહરતી જોઈ અનુમાન મળ્યું કે દૂષિત જલમાં પણ માછલીઓ કેવી તડપતી રહી હશે! લોકડાઉન પછી નદીઓના જલમાં ટોટલ ડિસોલ્વ સોલિડનું પ્રમાણ ૧૬૫ PPM (પાર્સ પર મિલિયન પદ્ધતિ) નોંધાયું, જેનો અર્થ પાણી શુદ્ધ બન્યું. આપણે જે પાણી ઉપયોગમાં લઈએ છીએ તેના કરતાં વધુ વિશુદ્ધ! મહાનદીમાં નવ મિલીગ્રામ પ્રાણવાયુ લિટર દીઠ અંકાયું. નદી દૂષણ મુક્ત થઈ તે સારા સમાચાર છે, જ્યાં ફરી માછલીઓ તરતી દેખાય છે!

આપણી શ્રદ્ધાનું જીવંત દર્શન એટલે ગંગા! ગંગા પાવન છે તેનું મહત્વ અને માહાત્મ્ય બેજોડ છે! ૨૦૧૬-૧૭ના રિપોર્ટ મુજબ ભાગીરથી અને હુગલીના પાણીમાં લિટર દીઠ ૪.૧ મિલીગ્રામ ઓક્સિજન નોંધવામાં આવ્યું હતું. પર્યાવરણ સંગઠનોએ છેલ્લાં કેટલાંક વરસોના ગંગાના પાણીના રેકોર્ડના આધારે ગંગાજલના ગુણમાનની નોંધ તૈયાર કરી છે. ૧૬ જૂન, ૨૦૨૦ના હાવડાના એક વિજ્ઞાની જૂથે ગંગાજલની શુદ્ધતાની પરીક્ષા કરી. પરિણામ થકી આશા અને ઉત્સાહના દીપ ટમટમી ઊઠ્યા.

પ્રતિ લિટર નવ મિલીગ્રામ ઓક્સિજન પાણીમાં મળ્યું! પાણી સ્વચ્છ અને શુદ્ધ થયું છે. નદીના વ્હેણમાં વેગ જોઈ આશા જાગી છે કે આ સ્તર જળવાઈ રહેશે. નદીનું પાણી સમગ્ર રાજ્ય માટે વરદાન બનશે! આત્રેયી નદીમાં એક સમય રાઈબર નામક માછલી જોવા મળતી જે દૂષણના કુપ્રભાવમાં લગભગ લુપ્ત થઈ ગઈ એવું માનવામાં આવતું હતું તે રાઈબર માછલીઓ ઝુંડમાં વિહરતી દેખાય છે.

ભારતવર્ષ માટે ગંગા લોકમાતાનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ છે. યુગોથી તેના ઉપકાર ગવાય છે, પૂજાય છે. આપણા દેશમાં દશમાંથી ચાર ભારતીય દરેક રીતે ગંગાના પાણી પર નિર્ભર છે. વિશ્વમાં તેનું નવમું સ્થાન હતું. તે લોકમાતા પણ દૂષણને કારણે સ્થાન ગુમાવી રહી હતી, તેને નિર્મલ બનાવવાના અથાક પ્રયત્નો ચાલી રહ્યા હતા, પણ જ્યાં સુધી લોકચેતના ન દેખાય, આ વિશાળ નદીને દૂષણ મુક્ત બનાવવું સહેલું નથી તેનું સ્પષ્ટ પ્રમાણ લોકડાઉનને કારણે સામે આવ્યું. તેમાં નોંધપાત્ર અશુદ્ધતાની કમી આવી છે. પ્રદૂષણ ઓછું થયું છે, પ્રવાહ પલટાયો છે!

વિજ્ઞાન અને શોધને બાદ કરીએ તો જેઓ ગંગામૈયાના ખોળે કે તીરે જ જીવન નિર્વાહ કરે છે તેમને પાણીની ગુણવત્તાની ગતાગમ નથી તો પણ તેમનું માનવું છે કે ગંગામાં મોટી માછલીઓ તો માર્ગ બનાવી લે, પણ નાની માછલીઓ તરતી દેખાય છે એટલે માનવું પડે કે નદીને ફરી તેનું ચેતન મળ્યું છે. ભરતી સમયે ઊછળતાં મોજાં જોઈ એમ લાગે કે તે પરિષ્કાર છે! દૂષણ ન હોવાનો પુરાવો છે. ■

તમારું વીક કેવું જશે?

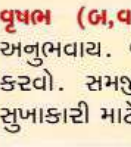
૪ જુલાઈથી ૧૦ જુલાઈ ૨૦૨૦

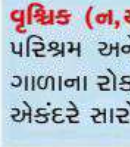
મેષ (અ,લ,ઈ): આ સપ્તાહે આપનો મોટા ભાગનો સમય પ્રોફેશનલ બાબતોમાં વધુ કેન્દ્રિત રહેશે. ધીરજ સાથે કારકિર્દીમાં આગળ વધી શકશો. આકસ્મિક ઈલાથી બચવું.

વૃષભ (ર,ત): જીદ અને હઠીલા સ્વભાવથી બચવું. મુસાફરીના યોગ છે. તબિયત બગડવાની શક્યતા છે. ખર્ચ કરતાં પહેલાં વિચારવાનું રાખજો. રખડુ મિત્રોની સોળતથી દૂર રહેવું.

વૃષભ (બ,વ,ઈ): શારીરિક અને માનસિક થાક અનુભવાય. બીજા લોકો પર આંધળો વિશ્વાસ ન કરવો. સમજી વિચારીને રોકાણ કરવું. સ્વાસ્થ્ય સુખાકારી માટે થોડું ધ્યાન રાખવું.

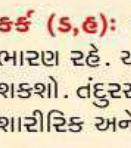
વૃશ્ચિક (ન,ય): આવકમાં અનિશ્ચિતતા જણાશે. કઠોર પરિશ્રમ અને મહેનતથી આગળ વધવું પડશે. લાંબા ગાળાના રોકાણ માટે વિચારી શકો છો. વિદ્યાર્થીઓ માટે એકંદરે સારો સમય છે.

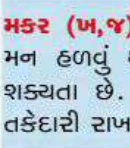
મિથુન (ક,છ,ઘ): જીવનસાથીને મહત્ત્વ આપવાનો સમય છે. શાંતિ, સંતુલન અને પ્રેમની અનુભૂતિ કરશો. ધનલાભની શક્યતા રહેલી છે. તંદુરસ્તી જળવાઈ રહેશે. સારા સમયની અનુભૂતિ થશે.

ધન (ભ,ફ,ઘ,ઢ): પદોન્નતિ થવાના યોગ જણાઈ રહ્યા છે. ખુશ રહેશો. નકારાત્મકતાને દૂર રાખવાનો પ્રયત્ન કરશો. છાતીમાં દુખાવાની સમસ્યા ઉદ્ભવે. અકસ્માતથી સંભાળવું.

કર્ક (ડ,ઢ): આર્થિક ઉન્નતિના યોગ છે. કામકાજનું ભારણ રહે. અગાઉ કરેલી મહેનતનું મીઠું ફળ મેળવી શકશો. તંદુરસ્તી સાચવવા માટે થોડું પ્રયત્નશીલ રહેવું. શારીરિક અને માનસિક થાકનો અનુભવ થાય.

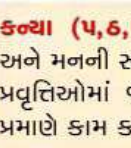
મકર (ખ,જ): બેરોની અનુભવાશે. સત્સંગ કરવાથી મન હળવું થશે. વ્યાવસાયિક ક્ષેત્રે પ્રગતિ થવાની શક્યતા છે. આવક અને ખાવકના યોગ છે, તેથી તકેદારી રાખવી.

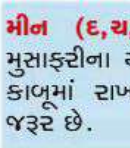
સિંહ (મ,ટ): સામાજિક જવાબદારીઓનું ભારણ લાગે. દલીલો કરવાનું ટાળવું. પાચનતંત્રને લગતી સમસ્યા ઉદ્ભવી શકે. હાથમાં લીધેલા પ્રોજેક્ટ પાર પાડવા માટે મહેનત કરવી પડશે.

કુંભ (ગ,શ,સ,ધ): સારા સમાચાર મળવાની શક્યતા છે. આવેશમાં આવીને નિર્ણય લેવાનું ટાળશો. ખાવા પીવામાં બેદરકારી ન રાખશો. સ્વાસ્થ્ય બગડવાની સંભાવના છે.

કન્યા (પ,ઠ,ણ): આર્થિક વ્યવહાર ન કરવા. તન અને મનની સ્વસ્થતા જાળવવી. ધાર્મિક અને સેવાકીય પ્રવૃત્તિઓમાં જોડાવાનું થાય. મન પ્રફુલ્લિત રહે એ પ્રમાણે કામ કરવું અને સ્વાસ્થ્યની કાળજી લેવી.

મીન (દ,ચ,ઝ,ઞ): યોજનાપૂર્વક આગળ વધશો. મુસાફરીના યોગ છે. સ્ફૂર્તિનો અનુભવ કરી ગુસ્સાને કાબૂમાં રાખશો. વાણી-વર્તન પર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

સમસ્યા અને નિરાકરણ

પ્રશ્ન : હું મારી કારકિર્દીને લઈને મૂંઝવણમાં છું. મને મારા ઉજ્જવળ ભાવિ અંગે માર્ગદર્શન આપવા વિનંતી. - દર્શિત ભટ્ટ, અમદાવાદ

જવાબ : દર્શિતભાઈ, તમે મીન રાશિમાં જન્મેલા છો, બૃહસ્પતિ તમારા રાશિનો સ્વામી છે.

તમારી કુંડળીમાં શનિ દસમા ભાવમાંથી પસાર થઈ રહ્યો છે. પરિણામે તમને કારકિર્દીને લઈને મૂંઝવણ ઊભી થાય તે સ્વાભાવિક છે. તમારી કુંડળી બતાવે છે કે દસમ ભાવમાં રહેલો શનિ અને ગુરુની સાથે રહેલા કેતુને કારણે તમે સરળતાથી મનગમતી જોડ કે ઇચ્છિત વ્યવસાય નહીં કરી શકો. તમારે મનગમતું કામ કરવા માટે કઠોર પરિશ્રમ કરવો પડશે અને ત્યાર બાદ તમને વ્યાવસાયિક જીવનમાં કે કારકિર્દીમાં સફળતા પ્રાપ્ત થશે. જોકે, નિરાશ થવાની જરૂર નથી. આ વર્ષે સાટેબાર મહિના બાદ સારા યોગ સર્જાઈ રહ્યા છે, જે તમારી કારકિર્દીને દિશા આપવામાં મદદરૂપ બનશે.

તમે પણ તમારી મૂંઝવતી સમસ્યાનું નિરાકરણ મેળવી શકો છો. પ્રશ્ન મોકલવાનું સરનામું : 'સમસ્યા અને નિરાકરણ', 'અભિયાન', સમભાવ હાઉસ, ચીફ જસ્ટિસ બંગલોની સામે, બોડકદેવ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫. પ્રશ્ન મોકલતી વખતે જન્મનો સમય, સ્થળ, જન્મ તારીખ અને કુંડળી સાથે ત્રુટક લાઈનવાળી આ કૃપન અવશ્ય બીડવી.

GaneshaSpeaks.com

Your friend, astrologer & guide

FOR ASTROLOGY DIAL 55181

ખીચડીમાં ખાડો

અપણે ત્યાં કહેવત છે કે ખુશામતની ખીર ખાવી એના કરતાં ખુદારીની ખીચડી ખાવામાં મજા છે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એટલે જ દુર્યોધનના મેવા છોડીને વિદુરજીની ભાજી ખાવા ગયા હશે.

સંગ એવો રંગ. આપણે ત્યાં બીજી કહેવત એવી છે કે જો કાળિયા સાથે ધોળિયાને બાંધો તો વાન ન આવે, પરંતુ શાન આવે. ચોખાના દાણાએ કંકુ સાથે મિત્રતા કરી તો ગમે તેવા ભૂખને પણ તિલક કરાવવા માટે ચોખા સામે પોતાનું મસ્તક નમાવવું પડ્યું, પરંતુ એ ચોખો જ્યારે મગ સાથે દોસ્તી કરી બેઠો તો રંગરૂપ ખોઈ બેઠો અને ખીચડી બનીને રહી ગયો.

‘જે માતાજી લેખક, જે માતાજી...’ મેં પથુભાના લવલી પાન સેન્ટર પહોંચીને કહ્યું.

‘જે માતાજી લેખક, જે માતાજી...’ પથુભાએ તરત જ મારું જે માતાજી મને ડબલ કરીને પાછું આપ્યું.

‘તમને કાંઈ સમાચાર મળ્યા?’

‘ના...’

‘નરભેરામ માસ્તરનાં પત્નીએ કોંગ્રેસમાંથી ફોર્મ ભર્યું.’

‘શું વાત કરો છો?’ પથુભાની આંખો પહોળી થઈ ગઈ.

‘હું સાવ સાચી વાત કરું છું.’

‘પણ નરભેરામ તો જ્યારથી ભાજપાની શરૂઆત થઈ છે ત્યારથી ભારતીય જનતા પાર્ટી સાથે જ છે.’

‘આજે પણ એ ભાજપામાં જ છે.’ મેં કહ્યું.

‘તો પછી એમની ઘરવાળી કોંગ્રેસમાં કેવી રીતે જઈ શકે?’

‘મને એવા ઊડતા સમાચાર મળ્યા છે કે બંને સામસામા ચૂંટણી પણ લડવાના છે.’

‘શું વાત કરો છો? એ બંને છૂટા થઈ ગયા કે શું?’

‘ના... એક જ ઘરમાં રહે છે, એક જ થાળીમાં જમે છે.’

‘તો પછી સામસામા ચૂંટણી લડવાનું શું કારણ હશે?’

‘આ એમનું રાજકીય ગણિત છે. પબ્લિક ભાજપાને મત આપે કે કોંગ્રેસને આપે, પણ મત નરભેરામના ઘરમાં જ જવાનો છે.’

‘ઘી ઢોળાય તો ખીચડીમાં...’ પથુભાએ ઉચિત કહેવત કહી.

‘ખીચડી જબરું ખાણું છે પથુભા.’

‘આમ એમ કહેવાય કે ખીચડી એટલે બીમાર માણસનો ખોરાક, પણ

હું એમ કહું છું કે જો બીમાર ન પડવું હોય તો દરરોજ ખીચડી ખાવી.’

‘તમે દરરોજ ખીચડી ખાવ છો?’

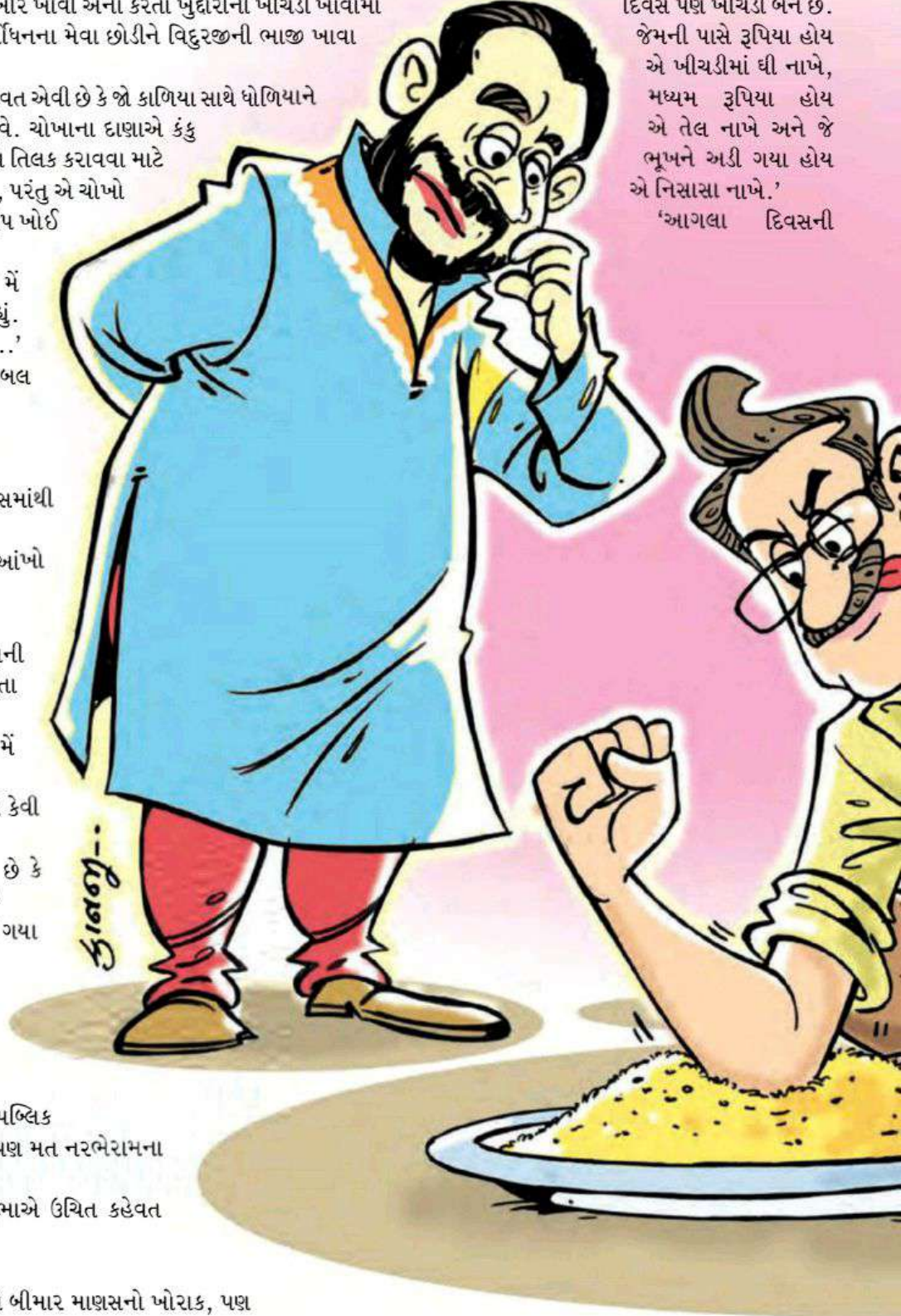
‘હા, મારા ઘરમાં દિવાળીના દિવસે પણ ખીચડી બને છે.

જેમની પાસે રૂપિયા હોય એ ખીચડીમાં ઘી નાખે,

મધ્યમ રૂપિયા હોય એ તેલ નાખે અને જે ભૂખને અડી ગયા હોય

એ નિસાસા નાખે.’

‘આગલા દિવસની

હસતાં રહેજો રાજ

ટાઢી ખીચડીમાં તેલ નાખીને ખાવ તો એની પાસે બત્રીસ ભાતના ભોજન પણ પાણી ભરે.' મેં મારો અનુભવ રજૂ કર્યો.

‘થોડા દિવસ પહેલાં આપણા નગરશેઠ તલકચંદ શેઠ જમવા બેઠા. શેઠાણીએ ખીચડીમાં લથબથ ઘી નાખીને થાળી આપી. ખીચડીમાં ઘી જોઈને શેઠનું મગજ સાતમા આસમાનને અડી ગયું.’

‘કેમ? માણસ મગજ ગુમાવીને જીવનમાં ઘણું-બધું ગુમાવતો હોય છે.’ મેં કહ્યું.

‘ડોક્ટરે શેઠને ઘી ખાવાની ના પાડી છે.’

‘તો બરાબર...’

‘સાંભળવા જેવું હવે આવે છે.’

‘શું?’

‘શેઠે કહ્યું કે મારી ખીચડીમાં ઘી કેમ નાખ્યું છે? ત્યાં રસોયા મહારાજ દોડતાં આવ્યા અને બોલ્યા કે માફ કરજો, ભૂલમાં આપને મારી થાળી પીરસાઈ ગઈ લાગે છે.’

‘શેઠ કોરી ખીચડી ખાય અને રસોયા ઘીમાં લથબથ ખીચડી ખાય?’ મેં પૂછ્યું.

‘ખીચડીમાં એક સદ્ગુણ એવો છે કે એ દૂધ, દહીં, છાસ, કઢી, તીખારી, શાક એમ બધાં સાથે ખાઈ શકાય અને ખીર તમારે ફરજિયાત એકલી જ ખાવી પડે.’

‘મોટા ભાગના બંગલામાં એવું જ હોય. પાંચ લાખ રૂપિયાના ડાયનિંગ ટેબલ ઉપર ચાંદીની થાળીમાં કોરા મગ અને ખાખરા જ હોય અને એવા અબજોપતિના નોકર ઘીમાં ઝબોળી ઝબોળીને રોટલી ખાતાં હોય છે.’ પથુભાએ વાસ્તવિકતા રજૂ કરી.

‘બાપુ... આમ થવાનું શું કારણ હશે?’

‘એનું કારણ બેઠાડું જીવન અને કસરતનો અભાવ છે. જો આજીવન શ્રમયુક્ત જીવન જીવીએ તો શરીર રોગમુક્ત રહે એવો મારો અનુભવ છે.’

‘આપની વાત સાવ સાચી છે. જીવનમાં જ્યારે કકડીને ભૂખ લાગી હોય ત્યારે સામે ભોજન હોતું નથી અને ડોક્ટર જ્યારે બધું બંધ કરાવે ત્યારે એક દિવસમાં ત્રણ-ત્રણ જગ્યાએથી ભોજનના નિમંત્રણ આવતાં હોય છે.’

‘ત્યારે એવું બને છે કે જમવા જઈએ ત્યારે દાકતરે જે જે ચીજ ખાવાની ના પાડી હોય એ જ ચીજ કાઉન્ટર ઉપર ગોઠવેલી હોય છે.’

‘મારા કલાગુરુ શાહબુદ્દીન રાઠોડ કહે છે કે જે રીતે ભક્ત મંદિરમાં અન્નકૂટના દૂરથી દર્શન કરીને જતો રહે એમ પછી જાતજાતની વાનગીનાં દર્શન કરીને ઓશિયાળા મોઢે નીકળી જવું પડે છે.’

‘છેલ્લે દાળ-ભાતનું કે ખીચડીનું કાઉન્ટર હોય ત્યાં ખીચડી ખાઈને નીકળી જવું પડે, પરંતુ ચાંદલો તો નામ અને વહેવાર પ્રમાણે જ લખાવવો પડે.’

‘હા... ચાંદલો એટલો મોટો હોય કે એટલા રૂપિયામાં ઘરે આખું વરસ ખીચડી ખાઈ શકાય.’

‘ખીચડીમાં એક સદ્ગુણ એવો છે કે

એ દૂધ, દહીં, છાસ, કઢી, તીખારી, શાક એમ બધાં સાથે ખાઈ શકાય અને ખીર તમારે ફરજિયાત એકલી જ ખાવી પડે.’

‘જીવનમાં ખીચડી જેવા થવું જે દરેકની સાથે હળીમળી જાય અને પચવામાં પહેલા રહેવું કારણ જે પચી શકતા નથી એ જીવનમાં અપચો ઊભો કરે છે.’ મેં ફિલોસોફિકલ દૃષ્ટિકોણ રજૂ કર્યો.

‘થોડા દિવસ પહેલા અંબાલાલ સામે ચાલીને મારા ઘરે જમવા આવ્યો હતો.’ પથુભાએ વાત માંડી.

‘આમંત્રણ વગર આવી ચડે એને હોનહાર મહેમાન ન કહેવાય, પરંતુ ધરાર મહેમાન કહેવાય.’

‘મેં કહ્યું એમ મારા ઘરે ત્રણસો ને પાંસઠ દિવસ ખીચડી હોય. અંબાલાલે થાળીમાં ખીચડી જોઈને મોઢું બગાડ્યું.’

‘પછી??’

‘આપણે ગંજીપત્તાનું એક પાનું ખેંચીએ. આપણને લાલના એક્કાની અપેક્ષા હોય અને ફુલીની દુડી નીકળે અને આપણુ મોઢું જેવું થાય એવું અંબાલાલનું થયું.’

‘પછી શું થયું?’ મને રસ પડ્યો.

‘મેં અંબાલાલના ચહેરાની ઉદાસી દૂર કરવા માટે કહ્યું કે તું ખીચડીમાં ખાડો કર તો હું તને ઘી આપું.’

‘બરાબર...’

‘કોઈ આંગળીથી ખાડો કરે, કોઈ અંગૂઠાથી કરે, પણ અંબાલાલે તો ઝભ્ભાની બોંય ઉપર ચડાવીને કોણીથી ખાડો કર્યો.’

‘કોણીથી ખીચડીમાં ખાડો...?’

‘હા... અંબાલાલની કોણી પણ કોણા જેવી એટલે ખીચડીમાં એવડો મોટો ખાડો થયો કે આપણને એમ લાગે કે અમદાવાદના રોડ ઉપર ભૂવો પડ્યો છે.’

‘પછી??’

‘પછી મેં અંબાલાલને બે સવાલ કર્યા. મેં પહેલો સવાલ એ કર્યો કે આ ખાડામાં તારે ઘી લેવું છે કે સમાધિ લેવી છે? અને બીજો સવાલ એ કર્યો કે તું તારા ઘરે પણ આવડો મોટો ખાડો કરે છે કે જ્યાં મહેમાન થાય ત્યાં જ મોટા ખાડા કરે છે?’ પથુભાએ મોઢામોઢ ઝાપટી દીધું.

‘પછી??’

‘પછી એ જમ્યા વગર જ ઊભો થઈને જતો રહ્યો. હું એને ઊભો રાખવા પાછળ દોડ્યો ત્યાં જ મારી આંખ ઊઘડી ગઈ..!’

હેમિલો ઓન

મકાનથી ઘર સુધીનું અંતર સારી યાદોના સથવારે

ચાર દીવાલોથી ઝનતું મકાન જેને ઝનાવવામાં મહિનાઓના મહિનાઓ લાગે છે. ચાર દીવાલો અને છતથી ઊભાં થતાં મકાનોમાં લાગણી, પ્રેમ, પોતીકાપણુ, એકતા અને એના જેવા કંઈ કેટલાં ખાતરોનાં બીજ નાંખીને વાવણી કરીએ ત્યારે તે મકાન ઘર બને છે. કોરોનાથી સુરક્ષિત રહેવા લોકડાઉનનો અમલ થયો અને લોકડાઉન પૂર્ણ થતાં સુધીમાં અનેક મકાનો ઘર બન્યાં અને ઘરની યાદોની નવી જ તસવીર બની.

હેતલ રાવ

hetalrao@abhiyaan.com

અંશુમન આજે ઓફિસ જવા તૈયાર થઈ રહ્યો હતો, પરંતુ રોજ કરતાં તેનામાં થોડો બદલાવ હતો. રોજ તો પત્ની નિરાલીને બૂમો પાડીને મારો રૂમાલ, ચા, બૂટ વગેરે માંગ્યા કરતો જેના કારણે ઘણીવાર નિરાલીને ગુસ્સો પણ આવતો કે નોકરી તો આપણે બંને કરીએ છીએ તો નાનાં-નાનાં કામ પોતાની જાતે કેમ નથી કરી લેતાં. જોકે કંકાસ ન થાય તે માટે કંઈ બોલતી નહીં. અનલોક-૧ શરૂ થયું અને અંશુમન ફરી ઓફિસ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તેણે પોતાની દરેક વસ્તુઓ પહેલેથી જ તૈયાર કરીને મૂકી દીધી. નિરાલી ચા લઈને રૂમમાં આવી તો તેને નવાઈ લાગી કે આ શું...? અંશુમને બધું રેડી કરી લીધું અને પોતે પણ થઈ ગયો. તેને

લાગ્યું કે આવું તો લગ્નજીવનના દસ વર્ષમાં ક્યારેય બન્યું નથી, આજે કેમ...? અંશુમને નિરાલીના હાથમાંથી ચા લેતાં તેના ગાલ પર વ્હાલથી ટપલી મારી કહ્યું કે હવે આપણા

ઘરમાં બસ સારી યાદોનો જ પટારો ખૂલશે. લોકડાઉનમાં મેં અનુભવ્યું કે હું ઘરને મકાન સમજી રહ્યો હતો પણ તેને પરફેક્ટ બનાવી તે ઘર બનાવ્યું છે. આ દિવસોમાં મુશ્કેલીઓ હતી છતાં ઘરના દરેક ખૂણામાંથી અગણિત યાદો એકઠી કરી છે. હવે કકળાટ કરી તેને આપણે ક્યારેય ખરાબ યાદો નહીં બનવા દઈએ. પતિપત્ની બંને હસી રહ્યાં હતાં અને આઠ વર્ષનો અથર્વ આવીને બંનેને વળગી પડ્યો. કદાચ અંશુમનને લોકડાઉન સમયમાં સમજાઈ ગયું હશે કે મકાન ત્યારે જ ઘર બની શકે જ્યારે તેમાં સારી યાદો, સ્વજનો સાથેનો પ્રેમ અને લાગણીસભર સંબંધો ધબકતા હોય.

ઘર એ હોય છે જ્યાં આપણે પત્ની બાળકો અને પરિવાર સાથે સારો સમય પસાર કરી શકીએ, પરંતુ અફસોસ કે સમયના અભાવના કારણે જીવન ક્યારે પસાર થઈ જાય છે તેની જાણ જ નથી થતી, પરંતુ લોકડાઉનમાં ઘરે રહીને લોકો સમજી શક્યા કે આપણે તો સમયના હાથની કઠપૂતળી છીએ. લોકડાઉનનો સમય ઘણી મુશ્કેલીઓથી ભરેલો હતો, લોકો અનેક સમસ્યાઓનો સામનો કરી રહ્યા હતા છતાં પણ અનેક લોકો એવા હતા જેમણે ફરિયાદોને બાજુ પર રાખીને પરિવાર સાથે પસાર કરવા મળેલા સમયની વેલ્યુ કરી તેને યાદોના પીંજરામાં કેદ કરી લીધો.

યાદોને સંઘરી રાખો

પ્રાંજલી શાહ ‘અભિયાન’ સાથે વાત કરતા કહે છે, ‘લોકડાઉનમાં પસાર થયેલા સમયની યાદોનું લાંબું લિસ્ટ છે મારી પાસે અને એ દિવસોની વેદના પણ છે જે હાથમાંથી સરી ગયો. લોકડાઉનમાં વિતેલા દિવસોએ સમજાવી દીધું કે સમયથી શક્તિશાળી કોઈ નથી. એક એ સમય હતો જ્યારે દુનિયા પાસે ક્ષણનો સમય ન હતો, બધા પોતાના કામમાં વ્યસ્ત હતા અને લોકડાઉનમાં બધા પાસે માત્ર સમય જ સમય છે. કોરોનાનો ભય હતો છતાં ઘરમાં હતા. વર્ષો પછી આખો પરિવાર સાથે હતો. તો બસ દિલમાં એક જ આશ હતી કે મનભરીને આ સમયને માણી લઈએ અને જ્યારે કોરોનાથી મુક્ત થઈએ ત્યારે આપણી પાસે માત્ર ને માત્ર સારી યાદો જ હોય.’

સાથે મળી અનેક કામ કર્યા

હેલી પટેલ ‘અભિયાન’ સાથે વાત કરતા કહે છે, ‘હું હંમેશાં મમ્મીને જ રસોઈ બનાવતાં જોતી હતી. લોકડાઉનમાં બધા ઘરે જ રહેતા ત્યારે પપ્પા પણ મમ્મીને મદદ કરતા. મારી મમ્મી સરસ મજાની કટલેસ બનાવે છે. પપ્પાએ પણ ટ્રાય કર્યો. મમ્મી જેટલી સરસ તો ના બની, પરંતુ પપ્પાએ પણ સરસ કટલેસ બનાવી હતી. શાળાની રજાઓ હતી છતાં રોજ પપ્પા અમને અભ્યાસ કરાવવા બેસતા. સામાન્ય દિવસોમાં તો પપ્પા પોતાના કામમાં જ વ્યસ્ત રહેતા. લોકડાઉનમાં

અમને જાણે પપ્પાની સાચી ઓળખ થઈ. હવે અનલોક-૧ શરૂ થયું છતાં પણ પપ્પા પહેલાના જેમ જ અમારી સાથે સમય પસાર કરે છે, મમ્મીને પણ હેલ્પ કરે છે. અમને ખૂબ જ સારું લાગે છે. પપ્પા પણ કહે છે કે લોકડાઉન દરમિયાન મને ખબર પડી કે સમય કેટલો જલ્દી પસાર થાય છે. મકાન અને ઘર વચ્ચેનો ભેદ પણ સમજી નથી શકતા.’

સમયનું મહત્વ સમજાવું

પ્રતીક ચોક્સી ‘અભિયાન’ સાથે વાત કરતા કહે છે, ‘જોબ અને રોજબરોજના જીવનમાં સમય ક્યાં પસાર થાય છે તેની જાણ જ નથી થતી. જ્યારે લોકડાઉનમાં બધું જ સ્ટોપ થયું ત્યારે લાગ્યું કે ફાસ્ટ ફરતી જીવનની ગાડીને પણ અચાનક બ્રેક લાગી ગઈ છે. કદાચ લોકડાઉનના કારણે જ સમયનું મહત્વ સમજાવ્યું. આપણે કેટલું બધું મિસ કરી રહ્યા છીએ. માતાપિતા, પત્ની, બાળકો, આ બધું દોડ ભરેલી જિંદગીમાં માત્ર જવાબદારી બનીને રહી જાય છે. એ મકાન જેને લેવા માટે આપણે કેટલી જહેમત કરીએ છીએ, પછી પત્ની, બાળકોના સહકારથી તે ઘર બને છે, પરંતુ ઘર બન્યા પછી તે માત્ર રહેવાની જગ્યા બની જાય છે. યાદોના એ દિવસો જ્યાં સમગ્ર જીવન પસાર કરીએ છીએ, કેટ-કેટલુંય ગુમાવીએ અને કેટ-કેટલુંય મેળવીએ છીએ, પણ એ બધું ભુલાતું જાય છે. લોકડાઉને સમયનું મહત્વ સમજાવીને યાદોને એકઠી કરવાની એક તક આપી. અનલોક-૧ શરૂ થયું તેવી જ રીતે મુશ્કેલીનો સમય પણ પસાર થઈ જશે, પરંતુ યાદોનો પટારો હંમેશાં આપણી પાસે રહેશે.’

મકાનથી ઘર સુધી પહોંચવામાં ઘણાને વર્ષો લાગી જાય છે અને ઘણા લોકો પરિવારની યાદોને ભેગી કરી ક્ષણમાં પહોંચી જાય છે. નક્કી આપણે કરવાનું છે કે જીવનમાં વાગોળી શકીએ એવી કેટલી યાદોની પળ આપણી પાસે છે. ઘરના દરેક ખૂણાને આપણે ઓળખીએ છીએ, શું ઘરની દીવાલો સાથે આપણે વાત કરી શકીએ છીએ...? આપણી પાસે મકાન છે કે ઘર અને તેની સાથે જોડાયેલી કેટલી યાદો...? ■

નેતૃત્વની ફુનેહતા બનાવશે સફળતાનો માર્ગ મોકળો

કોઈ પણ કંપનીના એમ્પ્લોય પોતાનું બેસ્ટ પરફોર્મન્સ ત્યારે જ આપી શકે જ્યારે તેમના ટીમ લીડર મજબૂત હોય. એટલે કે ટીમ સાથે કામ કરવાની ઉત્તમ ટ્રિક્સથી કોઈ પણ ટીમ લીડર બેસ્ટ કાર્ય કરી પોતાની કંપની માટે પ્રોફિટ કરી શકે છે. વર્તમાન સમયમાં લીડરશિપનું કામ પડકાર રૂપ બની રહ્યું છે, પરંતુ જો તમારામાં લીડરશિપ કરવાની સારી ક્ષમતા છે તો કોઈ પણ કાર્ય તમે સરળતાથી કરી શકો છો.

આજના સમયમાં મોટા ભાગની કંપનીઓ ટીમ લીડરની જરૂરિયાતને પ્રાધાન્ય આપે છે. કોર્પોરેટ અને મલ્ટિનેશનલ કંપનીઓમાં તો ટીમ લીડર માટે અલગથી નિમણૂક કરવામાં આવે છે. કંપનીઓ એવા લોકોને પસંદ કરે છે જે પોતાની ટીમને સાથે લઈને ચાલે છે. જેમની પાસે લોન્ગ ટર્મ વિઝન હોય છે અને અન્ય કરતાં પોતાને બેસ્ટ સાબિત કરવાની ક્ષમતા હોય છે.

ટીમના એમ્પ્લોયનું મહત્વ

સારા લીડર સારી ટીમથી જ તૈયાર થાય છે. હાઈ પરફોર્મિંગ મેનેજર્સ ટીમ મેમ્બર્સને કોલોબ્રેશન માટે પ્રેરિત કરે છે. પરફેક્ટ કોલોબ્રેશનથી જ બિઝનેસ આગળ વધે છે. સારા ટીમ લીડર સત્તાના બદલે પ્રેરણાથી સંચાલન કરે છે. કામ કરવા માટે લર્ન ટીચ - લર્ન મોડલ અપનાવે છે. નવી વસ્તુ શીખે છે અને અન્યને પણ શીખવે છે. ઉપરાંત બીજાના અનુભવના આધારે પણ સતત શીખવાનો પ્રયાસ કરતા રહે છે. ટીમના લીડર માટે જરૂરી છે કે સંભવિત લીડર્સને તક આપવામાં આવે છે. મેનેજર્સ ટીમ્સ માટે રસ દાખવવો જરૂરી છે. એમ્પ્લોયર્સને સંભાવનાઓ સુધી પહોંચવાની તક આપવી જોઈએ. ઉત્તમ લીડર અન્ય લોકોને પણ ઉત્તમ બનાવવામાં હેલ્પ કરે છે અને અન્ય લોકોને સારા બનાવવા માટે પ્રેરિત પણ કરે છે. સત્યથી કાર્ય કરતા લીડર પોતાની સાથે કામ કરતા લોકો પર વિશ્વાસ રાખે છે. તેમનામાં સમજ હોય છે કે ટીમ આગળ વધશે તો સફળતા તો મળવાની જ છે.

લાંબાગાળાનો વિચાર

લીડર્સ લોન્ગ ટર્મ વિઝન રાખવું જોઈએ. ટીમને પણ એ પ્રમાણે તૈયાર કરવાની જવાબદારી નિભાવવી જોઈએ. લીડર્સ પોતાની ટીમ સાથે ચર્ચા

કરીને તેમને સમજાવવાના પ્રયાસ કરવા જોઈએ કે કંપની માટે બેસ્ટ કામ કરવામાં વધારે રસ રાખવો જરૂરી છે. લાંબા સમય સુધી કંપની માટે વફાદારીથી અને સારું કામ કરવાથી તેમને પણ લાભ થશે. જેના કારણે કોઈ પણ એમ્પ્લોય કંપની છોડવાનું વિચારતા નથી. તેથી કંપની અને એમ્પ્લોય બંનેને લાભ થાય છે. સારા ટીમ લીડર બનાવવા જરૂરી છે કે તમે કંપની 'ને ટીમ બંને માટે લાંબાગાળાનો પ્લાન બનાવો અને તેના પર કામ કરો.

પોતાના કામ પર વિશ્વાસ રાખો

લીડરની ધમેજ તેની ઓળખથી નહીં, પરંતુ એક્શનથી બને છે. લીડરની પાસે કામની પૂર્ણ જાણકારી હોવી જરૂરી. પારદર્શિતાને મહત્ત્વ આપે, વળ ટુ વળ વાતચીત કરવાની સમજદારી પણ અનિવાર્ય છે. સામૂહિક પ્રયાસ અને જીતને શેઅર કરવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. કામની પ્રાથમિકતાને મહત્ત્વ આપવાનો ગુણ પણ તેમનામાં હોય છે. નિયમિત લિસ્ટ પ્રમાણે કામ કરવા પર ફોકસ કરવું જોઈએ.

ક્રિએટિવ સ્થિપિંગ

સારો લીડર વિચાર કરે છે, જ્યારે મહાન લીડર વિચારોને હકીકતમાં બદલે છે. જ્યારે કોઈ સારો વિચાર આવે છે ત્યારે તેને સફળ કરવા સુધીની સફર ક્રિએટિવ પ્રોસેસનો ભાગ બની જાય છે. ઉમદા લીડર એમ્પ્લોયર્સના પડકારો-અનુભવોને ક્રિએટિવ ઇન્ટેલિજન્સ તરફ લઈ જવાના પ્રયાસ કરે છે. તે કસ્ટમાઇઝ એપ્લિકેશન માટે આઈડિયાને મહત્ત્વ આપવાની સાથે તેના પર કામ કરવાની પરવાનગી પણ આપે છે. ક્રિએટિવિટી માટે કોઈ પણ ફોર્મ્યુલા સેટ થયેલી નથી. ઇનોવેશન જ ક્રિએટિવિટીનું સહ-ઉત્પાદન છે. ક્રિએટિવ વ્યક્તિ જ ઇનોવેશન કરી શકે છે. લીડરે કંપનીમાં એવો માહોલ બનાવવો જોઈએ કે દરેક વ્યક્તિને જુદી-જુદી રીતે વિચારવાની પ્રેરણા મળે. ■

- હેતલ રાવ

hetalrao@sambhaav.com

સ્થળાંતરનો નવો સિદ્ધાંત

સ્થળાંતરનો કુદરતી નિયમ છે, ‘પુશ એન્ડ પુલ’. જે દેશમાં બેરોજગારી હોય, કમાવાની તક ન હોય, ભૂખમરો હોય, રોગચાળો હોય, ધાર્મિક અસહિષ્ણુતા હોય, જીવનમાં સુખ-શાંતિ ન હોય એ દેશ પોતાના દેશવાસીઓને બહાર જવા ‘પુશ’ કરે છે. જે દેશમાં પરિસ્થિતિ ખૂબ જ સારી હોય, કમાવાની તકો હોય, ભણતર સારું હોય, ધાર્મિક તેમ જ સામાજિક સહિષ્ણુતા હોય, સુરક્ષા હોય, સુખ અને શાંતિ હોય એ દેશ અન્ય દેશના લોકોને પોતાની તરફ આકર્ષે, ‘પુલ’ કરે છે.

‘અમેરિકાના ઇમિગ્રેશનના કાયદાઓની ભારતીયોની સ્થળાંતરની નીતિ ઉપર અસર’ આ વિષય ઉપર આ કટારના લેખકે છ વર્ષ સંશોધન કરીને સ્થળાંતરનો એક નવો સિદ્ધાંત ‘થિયરી ઓફ લેજિસ્લેટિવ રિસ્ટ્રેન્ટ’ પ્રસ્થાપિત કર્યો છે, ‘મુંબઈ યુનિવર્સિટી’એ તે બદલ એમને ‘ડૉક્ટરેટ’ની ડિગ્રી એનાયત કરી છે. થિયરી ઓફ લેજિસ્લેટિવ રિસ્ટ્રેન્ટ ટૂંકમાં એ છે કે દરેક દેશ પરદેશીઓ એમના દેશમાં જે સ્થળાંતર કરે છે કે એના ઉપર પોતાના લાભ ખાતર કાયદા દ્વારા જે નિયંત્રણ લાદે છે એ નીતિ. ઈ.સ. ૧૪૯૨માં કોલંબસે અમેરિકા ખંડની શોધ કરી એ સમયે ભારતમાં સુવર્ણ યુગ હતો. આથી ભારતીયોએ એમનો દેશ છોડીને નવા શોધાયેલા અમેરિકામાં જવાનું વિચાર્યું નહીં.

અમેરિકા જઈને વસેલા યુરોપ અને ઈંગ્લેન્ડના લોકોને લાગ્યું કે જો વધુ ને વધુ પરદેશીઓ અમેરિકામાં આવશે તો તેઓ એમની સંપત્તિમાં ભાગ પડાવશે. આથી સૌપ્રથમ એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે અમેરિકા આવતાં પરદેશી પાસે ઓછામાં ઓછા પંદર ડોલર હોવા જોઈએ. ત્યાર બાદ મુંડન વેરો નખાયો, જે શરૂઆત ૫૦ સેન્ટ હતો. આજે પણ એ વિજા ફીના રૂપમાં લેવામાં આવે છે. પછી જે લોકો ગુનેગાર, રોગિષ્ઠ, વેશ્યા, ભિખારી તેમ જ અસ્થિર મગજના હોય એમને અમેરિકામાં પ્રવેશવા ઉપર મનાઈ ફરમાવી. આજે પણ અમેરિકાના ઇમિગ્રેશનના કાયદામાં સો જેટલાં પ્રવેશનિષેધનાં કારણો છે. ચીનાઓ અમેરિકામાં આવેલી સોનાની ખાણોમાં કામ કરવા જવા લાગ્યા. એમને અટકાવવા ઈ.સ.

૧૮૮૨માં ‘ધ ચાઇનીઝ એક્સક્લુઝન એક્ટ’ ઘડવામાં આવ્યો. પછી જાપાનીસ મજૂરો અમેરિકામાં કામ કરવા જવા લાગ્યા. એમને અટકાવવા અમેરિકાની સરકારે જાપાનની સરકાર જોડે કરાર કર્યા, જેને ‘જેન્ટલમેન્સ એગ્રિમેન્ટ’ કહેવામાં આવે છે! આની હેઠળ એવું ઠરાવવામાં આવ્યું કે જે જાપાનીઝ અમેરિકામાં મજૂરી કરવા માટે જવા ઇચ્છતો હોય એને જાપાનની સરકારે પાસપોર્ટ જ ન આપવા. આમ એક પછી એક અમેરિકામાં પ્રવેશવા ઉપર કાયદાઓ ઘડીને નિષેધ આણવામાં આવ્યો.

બસો વર્ષની ગુલામી બાદ ભારત સ્વતંત્ર થયું. લાંબી ગુલામીને કારણે ભારત જે એક સમયે સોનાનો દેશ કહેવાતો હતો, એ પછાત બની ગયો. ભારતીયા આથી સારા જીવનની શોધમાં, કમાવા, સારું ભણવા, નોકરી મેળવવા, પરદેશ જવા લાગ્યા. અંગ્રેજોની અસરના કારણે તેઓ ઈંગ્લેન્ડ, આફ્રિકા અને અંગ્રેજોની અન્ય કોલોનીમાં જવા લાગ્યા. ઈંગ્લેન્ડ કરતાં અમેરિકાએ વધુ પ્રગતિ કરી. એટલે ભારતીયો એમની ઉન્નતિ માટે, વધુ અભ્યાસ માટે, અમેરિકા જવા લાગ્યા. વિશ્વના બધા જ દેશના લોકો, એમની ઉન્નતિ માટે, સુખ-શાંતિ માટે અમેરિકા જવા લાગ્યા. આ ધસારાને ખાળવા અમેરિકાએ કાયદાઓ ઘડ્યા. એમને જેમની જરૂર હોય એમને જ અમેરિકામાં પ્રવેશ આપવા લાગ્યા.

૧૯૫૨માં અમેરિકાએ ‘ધ ઇમિગ્રેશન એન્ડ નેશનાલિટી એક્ટ’ ઘડ્યો. આ કાયદા હેઠળ એમણે બે પ્રકારના વિજા ઘડ્યા. જેઓ અમેરિકામાં કાયમ રહેવા ઇચ્છતા હોય એમના માટે ‘ઇમિગ્રન્ટ વિજા’, એ અમુક કારણસર જ મેળવી શકાય અને વર્ષમાં અમુક જ સંખ્યામાં આપી શકાય. જે લોકો અમેરિકામાં કાયમ રહેવાનો ઈરાદો ધરાવતા ન હોય, પણ થોડા સમય માટે, ફરવા, બિઝનેસને લગતાં કાર્યો કરવા, ભણવા, સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ ભજવવા, તાલીમ લેવા, ધાર્મિક કાર્યો કરવા, અમેરિકા જવા ઇચ્છતા હોય એમના માટે ‘નોન-ઇમિગ્રન્ટ’ વિજા ઘડ્યા.

જો કોઈ અમેરિકનને પરદેશથી પોતાને ત્યાં

કામ કરવા કોઈ ખાસ જાણકારીવાળી વ્યક્તિ જોઈતી હોય તો એને માટે નોન-ઇમિગ્રન્ટ ‘એચ-૧બી’ વિજા ઘડ્યા. જેઓ તાલીમ લેવા અમેરિકા જવા ઇચ્છતા હોય એમના માટે ‘જે’ વિજા ઘડ્યા. પરદેશી કંપનીઓ એમની શાખા અમેરિકામાં ખોલે તો એ ચલાવવા માટે મેનેજરો, એક્ઝિક્યુટિવો અને ખાસ જાણકારીવાળી વ્યક્તિઓને મોકલવા માટે ‘એલ’ વિજા ઘડ્યા.

એચ-૧બી વિજા જ્યારે ઘડવામાં આવ્યા ત્યારે વર્ષમાં ૬૫,૦૦૦ વ્યક્તિઓને એ વિજા ઉપર અમેરિકામાં પ્રવેશવા દેવા એવું નક્કી થયું. વર્ષ ૨૦૦૦માં કમ્પ્યુટરનો હાઉ ઊભો થયો અને પરદેશી કમ્પ્યુટર નિષ્ણાતોની ખૂબ જરૂર ઊભી થઈ એટલે ૬૫,૦૦૦ની વાર્ષિક સંખ્યામાં જરૂરિયાત મુજબ વારંવાર વધારો કરવામાં આવ્યો. જરૂરિયાત ઘટી જતાં એ સંખ્યા ફરી પાછી ૬૫,૦૦૦ ઉપર આવી ગઈ. અમેરિકામાં માસ્ટરનો કોર્સ કરેલા માટે, જરૂરિયાત જણાતાં, વધારાના વાર્ષિક ૨૦,૦૦૦ એચ-૧બીના ક્વોટા દાખલ કરાયા. એચ-૧બી વિજાધારકો કાયમ રહી શકે અને કામ કરી શકે એ માટે એમના અમેરિકન માલિકો ઇમિગ્રન્ટ વિજાની પિટિશનો દાખલ કરવા લાગ્યા. જેમની પિટિશનો એપ્રૂવ થઈ હોય અને ઇમિગ્રન્ટ વિજા મળવાની વાટ જોતાં હોય એમને અમેરિકા રહેવાની છૂટ આપવામાં આવી. એમના ડિપેન્ડન્ટોને કામ કરવાની છૂટ આપવામાં આવી. આમ જરૂરિયાત પ્રમાણે અમેરિકાએ એમના ઇમિગ્રેશનના કાયદાઓમાં ફેરફાર કર્યા.

આજે હવે ‘એચ-૧બી’, ‘એચ-૨બી’, ‘જે’ અને ‘એલ’ વિજા ઉપર પરદેશીઓ અમેરિકામાં કામ કરવા આવતા, એમના પ્રવેશ ઉપર ૩૧ ડિસેમ્બર, ૨૦૨૦ સુધી અટકાવ લાવી દીધો. આની અસર ફક્ત સમગ્ર વિશ્વમાં ખૂબ જ ઊંડી પડશે. જે હોશિયાર, ભણેલા-ગણેલા પરદેશીઓ છે, જેઓ અમેરિકા જવાની ઇચ્છા ધરાવતા હશે તેઓ અન્ય દેશોમાં જશે. પોતાના દેશમાં કામ કરશે. અમેરિકાને હોશિયાર અને જાણકાર માણસોની ખોટ સાલશે. ■

સોનુના આક્ષેપોનો ઝાટકણી સાથે દિવ્યાનો જવાબ

સુશાંતસિંહ રાજપૂત તો દુનિયાને અલવિદા કહી ગયો, પરંતુ તેના મૃત્યુ પછી બોલિવૂડમાં નેપોટિઝમનો જંગ છેડાઈ ગયો છે. એક પછી એક બોલિવૂડ સાથે જોડાયેલી સેલિબ્રિટી એક-બીજા પર આરોપો લગાવી રહી છે. તેમાં સોનુ નિગમે તો ફિલ્મોથી વધુ મ્યુઝિક ઇન્ડસ્ટ્રીને માફિયા કહી એક નવા અધ્યાયની શરૂઆત કરી છે.

બોલિવૂડના જાણીતા સિંગર સોનુ નિગમ પોતાના નિવેદનોથી હંમેશાં ચર્ચામાં રહે છે. તેમણે પોતાના સોશિયલ મીડિયા એકાઉન્ટ પરથી એક વીડિયો રજૂ કર્યો હતો જેમાં મ્યુઝિક ઇન્ડસ્ટ્રીને માફિયા કહીને ઉલ્લેખ કર્યો કે અહીં આવનારા નવા યુવાનો હેરાન થાય છે. મ્યુઝિક ઇન્ડસ્ટ્રી બે લોકોની તાકાતથી જ ચાલે છે, જેમની કંપની છે તે લોકો જ નિર્ણય કરે છે કે કયા સિંગરને લેવા. તેમને આમ ના કરવું જોઈએ, બદલુઆ લાગે છે. આ વાતને લઈને ટી-સિરીઝના માલિક ભૂષણ કુમારની પત્ની દિવ્યા ખોસલા કુમારે સોનુની આકરી ઝાટકણી કાઢતો અને તેના

આક્ષેપોનો જવાબ આપતો વીડિયો રજૂ કર્યો છે.

દિવ્યાનું કહેવું છે કે મારા પરિવારને ધમકી ભર્યા ફોન આવી રહ્યા છે. ભૂષણ કુમારની કંપનીએ જે આઉટસાઇડરને કામ આપ્યું છે તેના વિશે તે કહે છે, સોનુને પૂછો કે તે પોતાના ક્ષેત્રના લેવેન્ડ છે તો એમણે કેટલા લોકો માટે ભલામણ કરી છે. દિવ્યાએ સોનુને કટાક્ષ સાથે કહ્યું કે, ગુલશન કુમારના કારણે તમારું કરિયર બન્યું છે. અમારી કંપનીએ એક બે નહીં, પરંતુ હજારો આઉટસાઇડરને કામ આપ્યું છે. મેં ફિલ્મ ચારિયા દ્વારા દસ ન્યૂકમરને લોન્ચ કર્યા હતા. જેમાંથી હિમાંશી કોહલી, નેહા કક્કડ, રકુલ પ્રીત સિંહ અને આર્કો આજે જાણીતા સિંગર છે. સોનુએ કેટલા લોકોને કામ આપ્યું છે.

એક સમય હતો જ્યારે સોનુએ હેલ્પ કરી હતી, પરંતુ તેનો ઉપકાર અત્યારે કેમ.. કહેતા દિવ્યાએ સોનુની આ વાતનો પણ જવાબ આપ્યો કે ભૂષણે સોનુ પાસે હેલ્પ માગી હતી, કારણ કે ગુલશન કુમારની હત્યા થઈ ત્યારે ભૂષણ ૧૮ વર્ષના હતા અને તે સમયે સોનુ તેમની સાથે રહેવાની જગ્યાએ અન્ય કંપની પાસે ચાલ્યા ગયા. ભૂષણ એ સમયે નાના હતા માટે સોનુ પાસે જઈને મદદ માંગતા હતા. જેનો ઉપકાર તે આજે કેમ ચાદ કરે છે. દીવાના આલ્બમ માટે ભૂષણે મદદ માગી હતી ત્યારે સોનુએ તેમને મદદ કરી હતી, પરંતુ અત્યારે આ વાતનો કોઈ અર્થ નથી. દિવ્યાએ સોનુના અંડરવર્લ્ડ અને મી ટૂના આરોપોનો પણ બરાબર રીતે જવાબ આપતા દાવો કર્યો કે મી ટૂ બાબતે પોલીસ તપાસ થઈ અને બ્લેકમેઇલિંગની વાત સામે આવી. અમે મહિલાની ગરિમાને ઠેસ ન પહોંચે તે માટે કોઈ પગલું ભર્યું નથી.

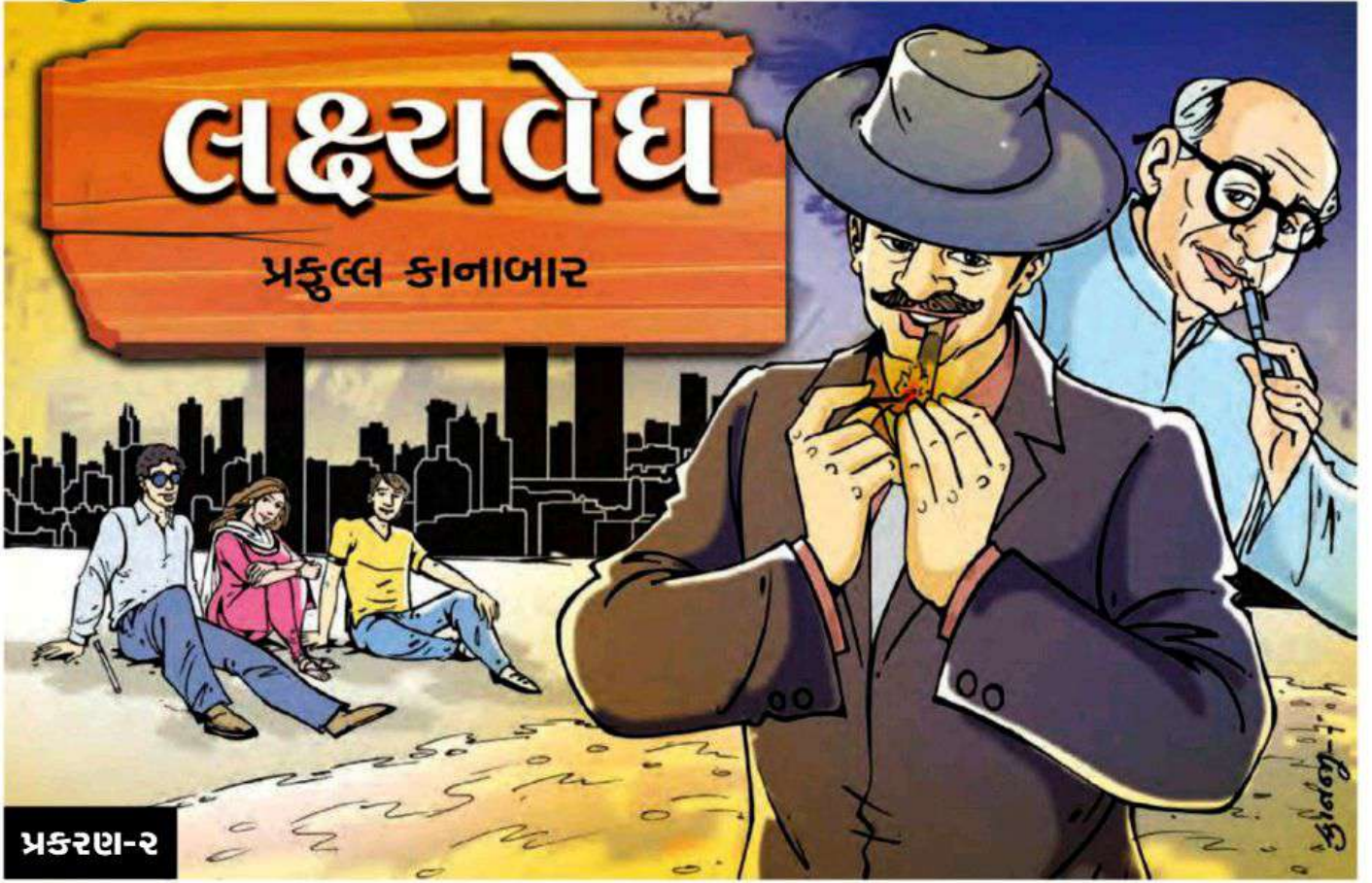
દિવ્યાએ તો પતિનો બચાવ કરી લીધો, પરંતુ સોનુના સપોર્ટમાં પણ મ્યુઝિક ઇન્ડસ્ટ્રી સાથે જોડાયેલા જાણીતા લોકો જોડાઈ ગયા છે. મી ટૂ પછી મેન ટૂ અને હવે નેપોટિઝમે બોલિવૂડની આંતરિક લડાઈને દર્શકો સમક્ષ રજૂ કરીને ફિલ્મી દુનિયાની વરવી વાસ્તવિકતાથી વાકેફ કર્યા છે. ■

બિગ સ્ટારની બિગ ફિલ્મો ઓટીટી પ્લેટફોર્મ પર

લોકડાઉન દરમિયાન મલ્ટિપ્લેક્સ પર લોક લાગ્યાં અને ઓટીટી પ્લેટફોર્મ સંપૂર્ણ પણે અનલોક હતું, જેનો લાભ ફિલ્મ મેકરને થયો છે. પહેલા તો માત્ર વેબ સિરીઝ અને નાના બજેટની ફિલ્મો જ ઓટીટી પ્લેટફોર્મ પર રિલીઝ થતી હતી, પરંતુ બિગ સ્ટાર અમિતાભ બચ્ચન અને આયુષ્માન ખુરાનાની ગુલાબો સિતાબોએ ઓટીટી પર નવો જ ચીલો શરૂ કર્યો હોય તેમ લાગે છે. આગામી સમયમાં આ પ્લેટફોર્મ

પર દર્શકો માટે સાત ફિલ્મો રિલીઝ થવા જઈ રહી છે. જેમાં અદાય કુમારની લક્ષ્મી બોમ, આલિયાની સડક-ટુ, અજય દેવગણની ભુજ ઇ પ્રાઇડ ઓફ ઇન્ડિયા, વિદ્યા બાલનની શકુંતલા દેવી, ખુદા હાફિઝ, દિલ બેચારા, લૂટકેસ અને ઇ બિગ બુલનો સમાવેશ થાય છે. બિગ કલાકારોની ફિલ્મોને ઓટીટી પ્લેટફોર્મ પર જોવા માટે તેમના ચાહકો પણ આતુર છે. ■

પ્રકરણ-૨

સમયનું ચક્ર ફરતું ગયું. જયદીપસિંહ અને સ્તુતિનાં લગ્ન થયાંને દસકો વીતી ગયો હતો. બંને મુંબઈ શિફ્ટ થઈ ગયાં હતાં. જયદીપસિંહે નોકરી છોડીને તેમનો મનગમતો વ્યવસાય એટલે કે પ્રાઈવેટ રિટેક્ટિવ એજન્સી ખોલી હતી. એકવાર જયદીપસિંહ જાડેજા તેમની ઓફિસમાં અત્યંત વ્યસ્ત હતા ત્યાં જ ટેબલ પર રાખેલ ફોનની રિંગ વાગી. જયદીપસિંહે ડાબા હાથેથી મોંમાં રાખેલી અડધી પીપેલી સિગારને બહાર કાઢીને જમણા હાથે રિસીવર ઉપાડ્યું. સામેના છેડેથી રૂપાની ઘંટડી વાગતી હોય તેવો મધુર અવાજ સંભળાયો.

‘સર, ઈઝ ઈટ “લક્ષ્યવેધ” રિટેક્ટિવ એજન્સી?’

‘યસ’ જયદીપસિંહે તેમના વજનદાર અવાજમાં જવાબ આપ્યો.

‘સર, કેન આઈ ટોક ટુ મિસ્ટર જયદીપસિંહ?’

‘યસ, સ્પીકિંગ.’

‘સર, મારું નામ મોના પટેલ છે. અત્યારે આપને મળવા માટે આવી શકું?’

જયદીપસિંહ ખરેખર ખૂબ જ વ્યસ્ત હતા તેથી પેલો મધુર અવાજ ગમતો હોવા છતાં તેમણે નન્નો ભણતાં કહ્યું..... ‘સોરી મેડમ, અત્યારે શક્ય નથી, આઈ એમ રિયલી વેરી બિઝી.’

‘સર, આપને કોઈ નવો ઇન્ટરેસ્ટિંગ કેસ મળે તેમ છે.’

‘જુઓ મેડમ અમારી ‘લક્ષ્યવેધ’ રિટેક્ટિવ એજન્સી માત્ર મુંબઈમાં જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર મહારાષ્ટ્રમાં ફેમસ છે. નવા કેસની અમારે કોઈ કમી નથી, કારણ કે “લક્ષ્યવેધ” એજન્સીનું કામ જ લક્ષ્ય સુધી પહોંચીને તેને વીંધવાનું હોય છે.’ જયદીપસિંહે સિગારની ધૂમ્રસેર ઉડાડતા બેફિકરાઈથી કહ્યું.

‘સર, નવા કેસની સાથે સાથે કોઈ જૂના કેસનો સુરાગ મળી શકે તેમ હોય તો?’ પેલો મધુર અવાજ વાતની છાલ છોડવા ન્હોતો માગતો.

‘ક્યા જૂના કેસની વાત કરો છો? કમ ટુ ધ પોઈન્ટ.’ હવે જયદીપસિંહના અવાજમાં અકળામણ હતી.

‘સર, આપની નાની બહેન શીતલના

આકસ્મિક મોતનો સુરાગ મળે તો?’

હવે જયદીપસિંહ ચમક્યા. ‘કેટલી વારમાં તમે આવો છો?’

‘સર મને પહોંચતાં ચાલીસેક મિનિટ લાગશે.’

‘ઓ.કે. મોના આઈ એમ વેઈટિંગ ફોર યુ.’ જયદીપસિંહના અવાજમાં નરમાશ ભળી.

રિસીવરને કેડલ પર મૂક્યા બાદ જયદીપસિંહ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા. અચાનક અડધી બચેલી સિગારે તેમની આંગળીને દઝાડી તેથી તેમણે તરત જ સિગારને એશ્ટ્રેમાં દબાવી દીધી. જયદીપસિંહ મનોમન વિચારી રહ્યા.. જો સિગારનો એક તણખો શરીરને આટલું બધું કષ્ટ આપી શકતો હોય તો શીતલ તો લગભગ આખા શરીરે દાઝી ગઈ હતી. મરતાં પહેલાં તેણે કેટલી યાતના ભોગવી હશે? શીતલની વેદનાનો વિચાર આવતાં જ જયદીપસિંહની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં.

જયદીપસિંહને બે-અઢી વર્ષ પહેલાંનો તે ગોઝારો દિવસ બરોબર યાદ હતો. આવી જ રીતે ઓફિસના કામમાં તેઓ ગળાડૂબ

લઘુ-નવલ

હતા અને કુમારનો તેમના મોબાઈલ પર ગભરાયેલા અવાજમાં ફોન આવ્યો હતો.. 'શીતલ ખૂબ જ દાઝી ગઈ છે, તાત્કાલિક જે.જે. હોસ્પિટલ પહોંચો.'

જયદીપસિંહ અને સ્તુતિ જ્યારે હોસ્પિટલ પહોંચ્યાં ત્યારે શીતલને ઝડપથી ઓપરેશન થિયેટરમાં લઈ જવાઈ રહી હતી. શીતલની ભયાનક ચીસો અને સ્ટ્રેચરની સાથે દોડી રહેલા કુમારનું દૃશ્ય ખરેખર હૃદયદ્રાવક હતું. અસહ્ય હતું. શીતલે ઓપરેશન થિયેટરમાં દેહ છોડ્યો હતો. કુમારના કહેવા પ્રમાણે આકસ્મિક રીતે જ ગેસનો બાટલો ફાટ્યો હતો. જેના કારણે શીતલ દાઝી ગઈ હતી.

બે દિવસ પછી આવેલ પોસ્ટમોર્ટમ રિપોર્ટમાં પણ મૃત્યુનું કારણ એંશી ટકા બર્ન આવ્યું હતું.

પોલીસે પણ અકસ્માતે મોત એપ્રૂવ કરીને કેસ દફતરે કર્યો હતો. સાંયોગિક પુરાવા પણ સાબિત કરતા હતા કે આ એક અકસ્માત જ હતો. આત્મહત્યાની શક્યતા દૂર દૂર સુધી દેખાતી નહોતી, કારણ કે દહેજ કે ગૃહલક્ષ્મીનો કોઈ મામલો જ નહોતો. શીતલનું કુમાર સાથેનું લગ્નજીવન એટલી હદે સુખી અને મધુર હતું કે કોઈને પણ તેની ઈર્ષ્યા થાય. આ વાતથી જયદીપસિંહ સારી રીતે વાકેફ હતા છતાં જાસૂસીના પ્રોફેશનને કારણે તેમનું

‘સ્તુતિ, માન ન માન પણ શીતલનું મૃત્યુ આકસ્મિક રીતે ગેસનો બાટલો ફાટવાને કારણે થયું હોય તેવું મારા માન્યામાં આવતું નથી.’

ડિટેક્ટિવ દિમાગ આ બનાવ અકસ્માતનો જ છે તે વાત સ્વીકારવા તૈયાર નહોતું.

તે રાત્રે બેડરૂમમાં સ્તુતિ સાથે થયેલો સંવાદ તેમને યાદ આવી ગયો.

‘સ્તુતિ, માન ન માન પણ શીતલનું મૃત્યુ આકસ્મિક રીતે ગેસનો બાટલો ફાટવાને કારણે થયું હોય તેવું મારા માન્યામાં આવતું નથી.’

‘તમને જાસૂસોને તો દરેક બાબતમાં ગુનો જ દેખાવાનો.’

‘ના, સ્તુતિ એવું નથી. કાઈમ બ્રાન્ચમાં મેં શરૂઆતમાં જે બે વર્ષ નોકરી કરી હતી ત્યારે પણ ઘણા કેસમાં જોયું છે કે ફરિયાદી જ ગુનેગાર હોય.’

‘તો... કુમારે શીતલનું ખૂન કર્યું હશે?’ સ્તુતિએ કટાક્ષમાં વેધક સવાલ પૂછ્યો હતો.

સ્તુતિની બોલવાની સ્ટાઈલ પરથી જયદીપસિંહને ખ્યાલ આવી ગયો કે સ્તુતિ તેમની ખીલી ઉઠાવી રહી હતી.

‘સ્તુતિ, આપણી પાસે તે બાબતના કોઈ પુરાવા પણ ક્યાં છે?’

‘અરે ડિટેક્ટિવ મહાશય, સોય જેટલી પણ શંકા પડે તેવું શીતલબહેનના કેસમાં દેખાતું નથી. તમે નાહકના વહેમાવ છો... તોબા તમારા આ ડિટેક્ટિવ દિમાગથી તો...’ સ્તુતિ રજાઈ ઓઢીને ઊંઘી ગઈ હતી.

જયદીપસિંહ ક્યાંય સુધી છતને તાકતાં જાગતાં પડ્યા રહ્યા હતા! પોતાની વ્હાલી નાની બહેન શીતલનો નિર્દોષ અને નમણો ચહેરો તેની નજર સામેથી હટવાનું નામ લેતો નહોતો. હોસ્પિટલમાં શીતલે પાડેલી ભયાનક અને દર્દનાક ચીસોના પડઘા જયદીપસિંહના કાનમાં ક્યાંય સુધી ગુંજતા રહ્યા.

છેલ્લી રક્ષાબંધનને દિવસે રાખડી બાંધતી

આ અઠવાડિયાની

દસ બેસ્ટ સેલર બુક્સ

“અભિયાન”ના વાચકો માટે ખાસ ઓફર

આ ફૂપન બતાવો અને દરેક પુસ્તક ઉપર ૨૦% ડિસ્કાઉન્ટ મેળવો

બહારગામ વી.પી.પી.થી પુસ્તકો મોકલી આપીશું. • ફોન ઉપર ઓર્ડર સ્વીકાર્ય

સેપિયન્સ	: માનવજાતિનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ	યુવલ નોઆ હરારી	₹ ૩૯૯.૦૦
વિદાયવાણી	: ખલિલ જિબ્રાનના અમરગ્રંથ ‘ધી પ્રોફેટ’નો અનુવાદ	ખલિલ જિબ્રાન	₹ ૧૧૦.૦૦
મુદ્રાતંત્ર	: ધ દિવાઈન ફાર્માસી	શ્રી સંતોષ ગુરૂ	₹ ૩૪૦.૦૦
ગર્ભસંસ્કાર	: ઇચ્છિત સંતાનની પ્રાપ્તિ માટેનું પ્રાચિન વિજ્ઞાન (૮મી આવૃત્તિ)	સુરેશ -અલકા પ્રજ્ઞાપતિ	₹ ૩૦૦.૦૦
આપણી બોધકથાઓ	: પ્રથમ આવૃત્તિ ૨૦૨૦	સ્વામી સચ્ચિદાનંદ	₹ ૨૨૫.૦૦
ટેક્સ પ્લાનિંગ એન્ડ રેડીરેક્નર	: આકારણી વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧/૨૧-૨૨	મુકેશ પટેલ	₹ ૧૩૦૦.૦૦
વંટોળિયો	: સમાજના વંચિત વર્ગની વેદનાને આરપાર વીંધી નાંખતી કથા	અગ્રીઝ ટંકારવી	₹ ૧૫૦.૦૦
પીળો પડછાયો	: ગઝલોના ગામમાં પીડાનો પડાવ	રમેશ ચૌહાણ	₹ ૧૫૦.૦૦
ગુજરાતનો જય	: પુનર્મુદ્રણ-૨૦૧૯	ઝવેરચંદ મેઘાણી	₹ ૪૦૦.૦૦
શું તમારા ડોક્ટર પોષક દવાઓ વિષે જાણે છે? : ૪થી આવૃત્તિ ૨૦૧૯		ડૉ. સ્ટ્રેન્ડ	₹ ૨૫૦.૦૦

નટરાજ બુક સેન્ટર : ૧૦, નેશનલ ચેમ્બર્સ, સિટીગોલ્ડ મલ્ટીપ્લેક્સ લેન, આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯ વોટ્સએપ : ૦૮૩૪૭૯-૬૧૨૯૯ ફોન નં. ૦૭૯-૨૬૫૮૭૯૩૦

પોર્કેટ બુક સેન્ટર : અમદાવાદ. ફોન નં. ૦૭૯-૨૫૫૦૮૭૩૨ Email : natraj1963@gmail.com, www.booksforyou.co.in

લઘુ-નવલ

વખતે શીતલ બોલી હતી, ‘ભાઈ, સો વર્ષના થજો. માત્ર એટલું જ નહીં, પરંતુ મારી ઉંમર પણ તમને લાગી જાય.’

જયદીપસિંહે શીતલના મોઢા આડે હાથ રાખીને કહ્યું હતું, ‘શીતલ પ્લીઝ હવે પછી આવું ક્યારેય ન બોલતી. દુનિયાનો કોઈ ભાઈ તેની બહેનની ઉંમર મેળવવામાં ક્યારેય રાજી નથી હોતો. મારી સાથે તારે પણ સો વર્ષ જીવવાનું છે.’ બંને ભાઈ-બહેન આંખમાં આંસુ સાથે ભેટી પડ્યાં હતાં.

બંને ભાઈ-બહેનના નિર્દોષ પ્રેમની સાક્ષી સ્તુતિએ સજળનેત્રે સ્વીટનું બોક્સ ખોલીને બંને ભાઈ-બહેનને ગળ્યું મોઢું કરાવ્યું હતું.

જયદીપસિંહ ક્યાંય સુધી સેલફોનની ગેલેરીમાં સચવાયેલા તે ફોટાને તાકી રહ્યા.

શીતલના આકસ્મિક દેહાંત બાદ કુમાર પણ ભાંગી પડ્યો હતો અને આખરે તે તેના કાકાને ત્યાં લંડન શિફ્ટ થઈ ગયો હતો.

સામાન્ય રીતે કોઈ પણ માણસ તેણે જીરવેલા જખમની યાદી બનાવવાને બદલે તેને મનની કોઈક અજાણી ગુફામાં કબર બનાવીને દફનાવી દેતો હોય છે. જયદીપસિંહે પણ પોતાની નાની લાડલી બહેન શીતલને ગુમાવ્યાના ગમને ભૂલવાની ઘણી કોશિશ કરી હતી, પરંતુ તેમાં તેમને નાકામિયાબી મળી હતી. કુમાર પણ લંડન શિફ્ટ થયા પછી ક્રમશઃ જયદીપસિંહ સાથેનો સંપર્ક ઘટાડતો ગયો હતો અને છેલ્લાં દશ બાર મહિનાથી તો તે બિલકુલ તેમના કોન્ટેક્ટમાં જ નહોતો.

‘આવું સર?’ કેબિનની અડધો દરવાજો ખોલીને મોના પટેલે અંદર આવવાની પરવાનગી માગી.

જયદીપસિંહે રાબેતા મુજબ ઓફિસમાં રાખેલો છૂપો કેમેરો ઓન કરી દીધો જેથી મોના સાથેની તમામ વાતનું વીડિયો રેકોર્ડિંગ થઈ શકે.

‘યસ્સ.... યસ્સ..... પ્લીઝ કમ ઈન.’ જયદીપસિંહે આવકાર આપતાંની સાથે જ ગણતરીની ક્ષણોમાં મોનાનું પગથી માથા સુધી નિરીક્ષણ કરી લીધું.

મોનાનો જેટલો મધુર અવાજ હતો તેટલી જ તે સુંદર પણ હતી. બ્લેક જિન્સ, રેડ જર્સીમાં ઢાંકેલું ગોરું શરીર, ઊંચી હિલવાળા લેટેસ્ટ ડિઝાઈનના મોંઘા ચપ્પલ અને રેબેનના ગોગલ્સમાં યુવાન મોના કોઈ હીરોઈનથી કમ નહોતી દેખાતી.

‘કુમારે એલ.આઈ.સી. પાસે શીતલની એક કરોડની લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ પોલિસી ઊતરાવી હતી અને તે પૈસા માટે જ તેણે શીતલને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધી હતી.’

મોનાએ ઝડપથી ગોગલ્સ કાઢીને જયદીપસિંહની બરોબર સામેની ખુરશીમાં બેઠક લીધી.

‘બોલો, મોના ક્યા સુરાગની તમે વાત કરતાં હતાં?’ જયદીપસિંહે સીધો મુદ્દાનો સવાલ કર્યો.

‘સર, છ મહિના પહેલાં મારાં લગ્ન લંડનમાં તમારા બનેલી કુમાર સાથે થયાં હતાં.’ મોનાએ ધડાકો કર્યો.

● ● ●

‘હોટ?’ જયદીપસિંહ ચમક્યા... આટલા મોટા ન્યૂઝ પણ કુમારે તેમને ન આપ્યા તે વાતનું આશ્ચર્ય પણ તેમના અવાજમાં ભળ્યું હતું.

‘યસ્સ.... હી ઈઝ માય હસબન્ડ... અને તે એક સાઈકિક કેસ છે.’

પટાવાળો ટ્રેમાં પાણી આપી ગયો એટલે મોના પાણી પીવા માટે રોકાઈ. જયદીપસિંહના ચહેરા પરનું આશ્ચર્ય હજુ દૂર નહોતું થયું. એક જ ઝાટકે મોના પાણીનો ગ્લાસ પૂરો કરી ગઈ અને આગળ બોલી... ‘કુમારે એલ.આઈ.સી. પાસે શીતલની એક કરોડની લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ પોલિસી ઊતરાવી હતી અને તે પૈસા માટે જ તેણે શીતલને મોતને ઘાટ ઉતારી દીધી હતી.’

‘મોના.... એવું તમે ખાતરીપૂર્વક કઈ રીતે કહી શકો છો?’

‘કુમારે લંડનમાં મારી પણ મોટી લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ પોલિસી ઊતરાવી છે અને તે મને

પણ ગમે ત્યારે મારી નાખશે, કારણ કે ભોળી લાગતી છોકરીઓને લગ્નની જાળમાં ફસાવીને તેને મોતને ઘાટ ઉતારી દેવાની તેની માનસિક વિકૃતિ છે.’

‘પણ, તમારી પાસે કોઈ પુરાવો છે?’

‘સર, બે દિવસ પછી કુમાર મુંબઈ આવી રહ્યો છે... પંદરેક દિવસ રોકાવાનો છે... પુરાવા શોધવાનું કામ હવે આપનું છે.’ મોનાના અવાજમાં ચેલેન્જનો સૂર હતો.

જયદીપસિંહ ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા... શીતલની આટલી મોટી રકમની લાઈફ ઇન્સ્યોરન્સ પોલિસીનો તો તેમને અણસાર પણ નહોતો.

‘ઓ.કે. મોના...’ જયદીપસિંહ જાણે કે ચેલેન્જ સ્વીકારતા હોય તે રીતે તેમણે આદેશના સૂરમાં કહ્યું... ‘હવે કુમાર મુંબઈમાં ક્યાં રોકાય છે, તેની જાણ કરવાની જવાબદારી તમારી, કારણ કે તે જ્યારે લંડન શિફ્ટ થયો ત્યારે તેણે મુંબઈનો ફ્લેટ વેચી દીધો હતો.’

‘સર, તે મલાડમાં તેના મિત્રને ત્યાં ઊતરશે, કારણ કે મારું રોકાણ અત્યારે મારી મોટી બહેનને ત્યાં છે... પણ ત્યાં તો ચોક્કસ નહીં જ રોકાય.’

‘કેમ એમ?’ જયદીપસિંહે પ્રશ્નાર્થ કર્યો.

‘કારણ કે, હું ઈન્ડિયા આવી ત્યારે અમારે અબોલા ચાલતાં હતાં.’

‘ક્યા કારણસર?’

‘સર, દામ્પત્યજીવનમાં સકારણ થતાં ઝઘડા કરતાં કારણ વગરના ઝઘડા વધારે થતાં હોય છે.’ મોનાએ ફિલસૂફીની અદાથી કહ્યું.

જયદીપસિંહ આંખ ઝીણી કરીને મોના સામે તાકી રહ્યા.

મોના ઊભી થઈને ઝડપથી નીકળી ગઈ અને જયદીપસિંહના દિમાગમાં શીતલના આકસ્મિક મોતના કેસની રાખ જે ઓલરેડી ઠરી ગઈ હતી તેમાં પલીતો ચાંપતી ગઈ.

અચાનક જયદીપસિંહના સેલફોનની રિંગ વાગી.

‘હા... બોલ સ્તુતિ.’

‘ક્યારે ઘરે આવશો?’ દુનિયાની દરેક પત્ની દ્વારા પૂછાતો કોમન સવાલ ફોનમાં ગુંજી ઊઠ્યો.

‘બસ, લગભગ કલાકમાં’ જયદીપસિંહે પોતાના મનમાં ચાલતી ગડમથલ દબાવીને કહ્યું.

‘લો... પિન્કીને ફોન આપું છું. તે તમારી

લઘુ-નવલ

સાથે વાત કરવા માગે છે.’

‘હા... આપ.’

‘હેલ્લો પપ્પા, આજે તમે ઘેર આવો પછી જમીને બહાર જવાનું છે.’

‘મા-દીકરીએ ક્યાંનો પ્રોગ્રામ નક્કી કરી નાખ્યો છે?’

એ ન કહેવાય પપ્પા... સસ્યેન્સ છે. તમે ડિટેક્ટિવ છો... શોધી કાઢજો. પિન્કીએ મુક્ત હાસ્ય વેર્યું અને ફોન મૂકી દીધો.

જયદીપસિંહ હાથમાં પકડેલા સેલફોન સામે જોઈ રહ્યા. અત્યાર સુધીમાં ઉકેલેલા ઘણા અટપટા કેસના પ્રમાણમાં આજનો કેસ વધુ જટિલ હતો... કયો? પિન્કીએ ફોનમાં પૂછ્યું તે કે પછી તેની ઢાલી બહેન શીતલના આકસ્મિક મોતનો કેસ?

ઢાલી બહેન શીતલની યાદમાં ફરીથી જયદીપસિંહની આંખો ઝીલમિલાઈ.

પિન્કીએ ફોનમાં કહ્યું ન્હોતું કે ક્યાં જવાનું છે.... પરંતુ ઘરે પહોંચતાની સાથે સ્તુતિએ ધડાકો કર્યો હતો.... ‘પપ્પા આવે છે. મુંબઈ સેન્ટ્રલ રિસીવ કરવા જવાનું છે.’

‘વાહ... પણ એકાએક?’

‘હા... આ વખતે તો લગભગ દોઢ વર્ષ બાદ આવી રહ્યા છે. તેમને પણ તેમની દીકરીને મળવાનું મન તો થાય ને?’

‘કેમ? એકલી દીકરી ને જ? અમને બાપ દીકરીને મળવાનું મન ન થાય?’ જયદીપસિંહે ટાઈની નોબ ઢીલી કરતા કહ્યું.

‘એ તો તેઓ આવે ત્યારે તેમને જ પૂછી લે જો ને’ સ્તુતિ શરારત ભર્યું હસીને રસોડામાં સરકી ગઈ. ‘જો પિન્કી. આપણી તો કાંઈ વેલ્યુ જ નથી..’

‘ના..... પપ્પા. મમ્મી ભલે ગમે તે કહે, પરંતુ નાનાજીને તો મારી અને તમારી પણ તેટલી જ વેલ્યુ છે.’ પિન્કીએ જયદીપસિંહની નજીક આવીને લાડથી કહ્યું.

રાત્રે ચંદ્રવદન જોશીને લઈને જયદીપસિંહ સ્તુતિ અને પિન્કી મુંબઈ સેન્ટ્રલથી ટેક્સીમાં બેઠાં ત્યારે બાર વાગી ગયા હતા. મહાનગર મુંબઈનો ધમધમતો ટ્રાફિક આરામ ફરમાવી રહ્યો હતો. ગરીબ મજૂર વર્ગના અસંખ્ય માણસો ફૂટપાથ પર ઊંઘી રહ્યાં હતાં. મુંબઈમાં રોટલો મળે પણ ઓટલો ન મળે તે વાત જાણતાં હોવા છતાં અઢળક માણસો રોજરોજ માટે મુંબઈમાં સતત ઠલવાતાં રહે છે. તેઓ જિંદગીની કશ્મકશમાં સેવેલાં સપનો સાકાર કરવા સતત દોડતાં રહે છે. કાળક્રમે મોટા

**જયદીપસિંહ હાથમાં પકડેલા
સેલફોન સામે જોઈ રહ્યા.
અત્યાર સુધીમાં ઉકેલેલા
ઘણા અટપટા કેસના
પ્રમાણમાં આજનો કેસ વધુ
જટિલ હતો... કયો?**

ભાગના માણસોનાં સપનાં મુંબઈની કડવી વાસ્તવિકતા સામે હારી જતાં હોય છે!

બીજે દિવસે સવારે બ્રેકફાસ્ટના ટેબલ પર જયદીપસિંહે તેમના બારીક નિરીક્ષણનો અનુભવ કરાવતાં કહ્યું, ‘પપ્પાજી ગમે તે વાત હોય પરંતુ તમે અપસેટ છો તે વાત નક્કી.’

ચંદ્રવદન જોશી ચમક્યા. ડિટેક્ટિવ જમાઈની ધારદાર બારીક નિરીક્ષણ શક્તિ પ્રત્યે તેમને માન ઉપજ્યું.

‘હા... જયદીપસિંહ.... યુ આર એક્સોલ્યુટલી રાઈટ.’

વિદુર ચંદ્રવદનની સ્તુતિ એક માત્ર દીકરી હતી. ચંદ્રવદન જયદીપસિંહને દીકરો જ માનતા હતા. પત્ની કમળા તો સ્તુતિ દસમા ધોરણમાં હતી ત્યારે જ કેન્સરને કારણે મોટા ગામતરે ઉપડી ગઈ હતી. કમળાના ગયા બાદ ચંદ્રવદને તેમનું સમગ્ર ધ્યાન લખવા પર જ કેન્દ્રિત કર્યું હતું જેને કારણે તેમને ગુજરાતી સાહિત્ય જગતમાં અનેક શિખરો સર કરવામાં સફળતા મળી હતી. સ્તુતિના જયદીપસિંહ સાથેનાં લગ્ન બાદ તો ચંદ્રવદન બિલકુલ લખવાના સહારે જ જિંદગીની મંઝિલ કાપી રહ્યા હતા. ક્યારેક ચંદ્રવદન મુંબઈ આવે ત્યારે મજાકમાં જયદીપને કહેતાં પણ ખરા... ‘તમારી પાસે આવેલા અઘરા રહસ્યમય કેસની વાત મારી સાથે શેઅર કરવી જેથી હું તેને શબ્દદેહ આપીને રહસ્યના તાણાવાણાવાળી શિલ્પર લખી શકું.’ જમાઈ શ્વસુરજી ખડખડાટ હસી પડતાં. આજે પહેલી વાર ચંદ્રવદન તેવા

લાઈટ મૂડમાં ન્હોતા બલ્કે ખરેખર અપસેટ હતા જે બાબત જયદીપસિંહે પકડી પાડી હતી.

‘જયદીપ, અત્યારે તમારે ઓફિસે જવાનું મોડું થશે... નિરાંતે રાત્રે વાત કરીશું.’

‘ઓ.કે. પપ્પા.’ જયદીપસિંહ આખરે તૈયાર થઈને ઓફિસ જવા નીકળી ગયા હતા.

આખો દિવસ જયદીપસિંહનું ધ્યાન કામમાં લાગ્યું નહીં. તેમને એક જ વિચાર કોરી ખાતો હતો કે એવી તો શું તકલીફ આવી ગઈ હશે કે પપ્પાજી આટલા બધા અપસેટ દેખાય છે...

●●●

બપોરે જમ્યા બાદ સ્તુતિએ પપ્પાને આરામ કરવા જણાવ્યું.

‘સ્તુતિ, હમણાથી તો મને રાત્રે પણ ઊંઘ નથી આવતી તો અત્યારે વળી કઈ રીતે ઊંઘ આવશે?’ ચંદ્રવદન ધીમેથી બોલ્યા.

સ્તુતિ વિચારમાં પડી ગઈ. પપ્પા હંમેશાં બપોરે બે કલાક તો ઊંઘી જ જતાં જેથી રાત્રે નીરવ શાંતિમાં જાગીને વધારે ફેશ મૂડમાં લખી શકાય.

સ્તુતિને તે દિવસ યાદ આવી ગયો જ્યારે મમ્મીએ કેન્સર હોસ્પિટલમાં આખરી શ્વાસ લીધા હતા. સ્તુતિ સજીવને તે દેશની સાક્ષી બની રહી હતી.

પપ્પાનો હાથ પકડીને મમ્મી બોલી રહી હતી... ‘તમને ગમે તેટલી તકલીફ હોય પરંતુ તે ક્યારેય સ્તુતિને દેખાવા ન દેતાં. બિચારી ભોળી કબૂતરી જેવી છે. તે તમારું દુઃખ કે પીડા જોઈને વધારે વિહવળ બની જશે.’

જોકે ત્યારે તો સ્તુતિની ઉંમર પણ નાની હતી, પરંતુ હવે તો સ્તુતિ મોટી થઈ ગઈ હતી. સાત વર્ષની દીકરી પિન્કીની મા બની ચૂકી હતી.

સ્તુતિ પપ્પાનું દુઃખ જોઈને ચિંતાગ્રસ્ત તો થઈ જ ગઈ હતી, પણ પપ્પાએ થોડીવાર પહેલાં જ જયદીપસિંહને કહ્યું હતું કે રાત્રે નિરાંતે વાત કરીશું. તેથી અત્યારે પપ્પાને વધારે દુઃખી કરવાને બદલે તેણે ટીવીમાં આસ્થા ચેનલ શરૂ કરી. ઘડિયાળનો કાંટો ફરતો જતો હતો તેમ-તેમ સ્તુતિ પણ આતુરતાપૂર્વક જયદીપસિંહની ઘરે આવવાના સમયની રાહ જોવા માંડી હતી.

પપ્પાના મનને કોરી ખાતી વાત જાણવાની તાલાવેલી ઘડિયાળમાં ફરતાં સેકન્ડ કાંટાની જેમ જ સ્તુતિની વિહવળ આંખોમાં ડોકાતી હતી...! ■

(ક્રમશઃ)

નિઃસંતાનપણુ (ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબી)

ડૉ. આશિષ વિરડીયા
M.S.(Gyne.) ગોલ્ડ મેડાલીસ્ટ

લગ્નના 30 વર્ષ બાદ સંતાન પ્રાપ્તિ

શનિબેન શંકરભાઈ ચૌધરી
(જાસનવાડા-પાલનપુર)

“૫૫ વર્ષની ઉંમરે માતા-પિતા બનવાનું સ્વપ્ન પુરું થયું ! આજ સુધી બાળક વગર અમારી જિંદગીનો બાગ સુનો હતો. તે બાગમાં આજે એક બાળક રૂપી ફુલ ખીલ્યું છે. અમારી જિંદગીનો ખાલીપો બાળકરૂપી ખુશીઓથી ભરાયો છે. અમારા અંધકારમય જીવનમાં આશારૂપી કિરણ પ્રગટાવવા બદલ ડૉ.આશિષ વિરડીયાનો અને ટ્રીનીટી IVF નાં સર્વો સ્ટાફનો ખૂબ ખૂબ આભાર વ્યક્ત કરીએ છીએ.

અમે ભાંભર તાલુકાના જાસનવાડા (પાલનપુર) ગામના રહેવાસી શનિબેન શંકરભાઈ ચૌધરી લગ્નના ૩૦ વર્ષમાં બને તેટલા પ્રયત્નો કર્યા. તેમ છતાં બાળક ન થવાથી અમને હવે ભવિષ્યમાં ગર્ભ રહેશે તેવી કોઈ આશા ન હતી. અંતમાં અમે ટ્રીનીટી IVF હોસ્પિટલમાં ડૉ.આશિષ વિરડીયા સરને મળ્યા અને તેમની પાસે સારવાર કરાવવાની શરૂ કરી. ડૉ.આશિષ વિરડીયા સર પાસે લીધેલી સારવારથી ગર્ભ રાખવામાં સફળતા મળી અને જોત-જોતામાં અમારે ત્યાં ફુલ રૂપી પુત્ર “જનક” ની પ્રાપ્તિ થતા બગીચા રૂપી અમારું જીવન ખીલી ઉઠ્યું.

કોઈપણ જાતની તકલીફ કેમ ન હોય પણ સારવાર કરનાર ડૉક્ટર જો હાર ન માને તો દરેક દંપતિને સફળતા મળી શકે છે, તેવું જ અમારી સાથે થયું. ખુબ ખુબ અભિનંદન પાઠવીએ છીએ ડૉ. આશિષ વિરડીયા સરને.

ફ્રિ*

**માર્ગદર્શન
કેમ્પ**

ટ્રીનીટી ટેસ્ટ ટ્યુબ બેબી સેન્ટર

ગુલામખાખા મીલ કમ્પાઉન્ડ, આકાશ હોટલ પાછળ,
સંજીવની ICU ની સામે, લાલ દરવાજા રોડ, સ્ટેશન, સુરત.

95377 21502 / 8000 38 38 36

: trinity test tube baby Centre

P.L.N. 09/07/2018-20 VALID UP TO 31-12-2018 RM NO. 43000MS LINESIDE TO TECHNICAL STATION 09/07/2018-20 PCE
AT FNO. AND SMO 002 ON SATURDAY 11-07-2018. PUBLISHED EVERY SATURDAY FROM:- SAMBHAAY MEDIA LTD.
OPP CHIEF JUSTICE BUNGLOW AHD-380015

SINCE 1958

રસોઈની જાન, પકવાનની શાન!

Badshah

SWAD SUGANDH KA RAJA

RAJWADI GARAM MASALA

Available in 10G, 15g, 50g, 100g, 200g, 1kg (Pet jar) & 5kg

For information regarding our other products visit us at www.badshahmasala.com